

ЗОСИМ ДОНЧУК

ДЕСЯТА

ЗБІРКА ОПОВІДАнь

Десята

*МІРИЛОМ КУЛЬТУРИ ЛЮДИНИ,
КУЛЬТУРИ НАЦІЇ – ЦЕ
КНИГОЗБІРНІ, ЦЕ КНИЖКИ.*

Збірка оповідань

ZOSYM DONCZUK

THE TENTH

SHORT STORIES

PUBLISHED BY THE AUTHOR

PHILADELPHIA, PA.

1968

З О С И М Д О Н Ч У К

ДЕСЯТА

ЗБІРКА О П О В І Д А Н Ь

Книжки – як люди. Бувають нудні, аморальні, шкідливі.

Є книжки, що мовчать. Багато книжок повчальних, веселих, таких, що розмовляють, сміються, співають мов живі.

А є такі книжки, що кричать за Правду болем серця і раною душі.

НА К Л А Д О М А В Т О Р А

ФІЛЯДЕЛЬФІЯ

1968

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ

Обкладинка роботи мистця Василя Дорошенка

Тираж – 1200

Publisher Petro Yamniak, 9 Lincoln Pl., Clifton, N.J. 07011 USA

Передслово

Своїм СЛОВОМ я відкриваю першу передсторінку до десятої книги, друкованої на еміграції, і цим першим моїм словом буде щира подяка всім читачам, прихильникам моєї творчості, друзям і всім тим, що добрим словом підтримували мене в години радості чи смутку.

Це моє перше слово до всіх тих, що не цураються української книжки, припадає в день мого 65-ліття, що минає 17 квітня 1968 року.

Вік не такий уже й довгий, щоб його голосно реклюмувати, але й не короткий, щоб зігнорувати, бо саме цим віком завершується моя тяжка праця на виробництві, і мене, як фізично неповновартісного, за американськими законами, просять за поріг фабрики й зараховують до дармоїдів – пенсіонерів.

У цей великий день я радію, що щасливо ще міцний і здоровий завершую свій трудовий вік і цілком передаю в обійми літературної музи.

Першу свою щирю подяку я хочу висловити всім тим своїм читачам, що підтримували мене морально, купуючи книжку, і матеріально, переказуючи за неї гроші, чим уможливлювали побачити світ дальшим книжкам і нарешті десятому томові.

Я хочу подякувати всім тим численним читачам, що кожного разу надсилали мені зворушливі й вдячні листи, і цим надавали мені надхнення для дальшої творчості. Так само я хочу подякувати й усім тим, що лягли мене, бо ця лайка ще в більшій мірі запалювала мене до праці, бо збуджувала гонор і надавала мені сили й енергії та живила гарячим відпорним надхненням.

Я хочу подякувати всім моїм видавцям, що сумлінно й гарно друкували мої твори та допомагали мені доносити мої думки до читача.

На жаль у своєму передслові я не можу подякувати тим видавцям, які гальмували мою творчість, які привласнили мої гроші (бо й такі були) і навіть не повернули рукописів. Писатиму спогади, не забуду їх згадати.

Ще хочу подякувати всім тим літературним критикам, які писали рецензії, згадували мою творчість у пресі і цим допомагали мені рости, а читачеві ясніше зрозуміти мій твір.

І нарешті хочу щиро подякувати своєму найвірнішому колезі, відомому письменникові Василеві Гайдарівському, що в час найганебнішої брехні гідно став в обороні правди та моєї честі перед наклепниками.

Окремо хочу згадати теплим словом вдячності нашого літературознавця бл. п. д-ра Дмитра Бучинського (Мадрид), який, не зважаючи на наклепи моїх заздрисних недругів, що засипали його провокативними листами не робити з Дончука великого письменника, все ж таки до самої своєї несподіваної смерті постійно підтримував мене духом і словом надії та заохочував до дальшої творчості.

Та передусім я хочу щиро подякувати своїй найдорожчій помічниці, дружині Ларисі Тимофіївні, яка поруч з мною постійно торувала тяжкий еміграційний творчий шлях, самовіддано й жертвенно підтримувала мене в години зневіри, підігрівала мене ласкавим словом, щирою вірою в успіх та цим напоювала мене тим сильним духом національної самопосвяти, без якої письменник на еміграції може перетворитися в заробітчанина або заламатися. Ніколи не нарікаючи на напади галапасів, на злу долю, на підступні провокації фальшивих друзів і лютих ворогів, Люся завжди підставляла свої маленькі плечі під найтяжчі тягарі й несла поруч зі мною бенкетне почуття відповідальності перед поневоленою українською нацією.

Крім друку й передруку моїх рукописів по кілька разів, Лариса Тимофіївна перебрала на себе звесь тягар реалізації книжок, розшуків читачів, терпеливо провадила листування, без чого неможливо видавати власним коштом на еміграції твори.

Лариса Тимофіївна перенесла на своєму страдницькому шляху в поневоленій Україні занадто багато горя, то хай ця моя скромна подяка послужить їй радістю на все життя, бо на це вона заслужила.

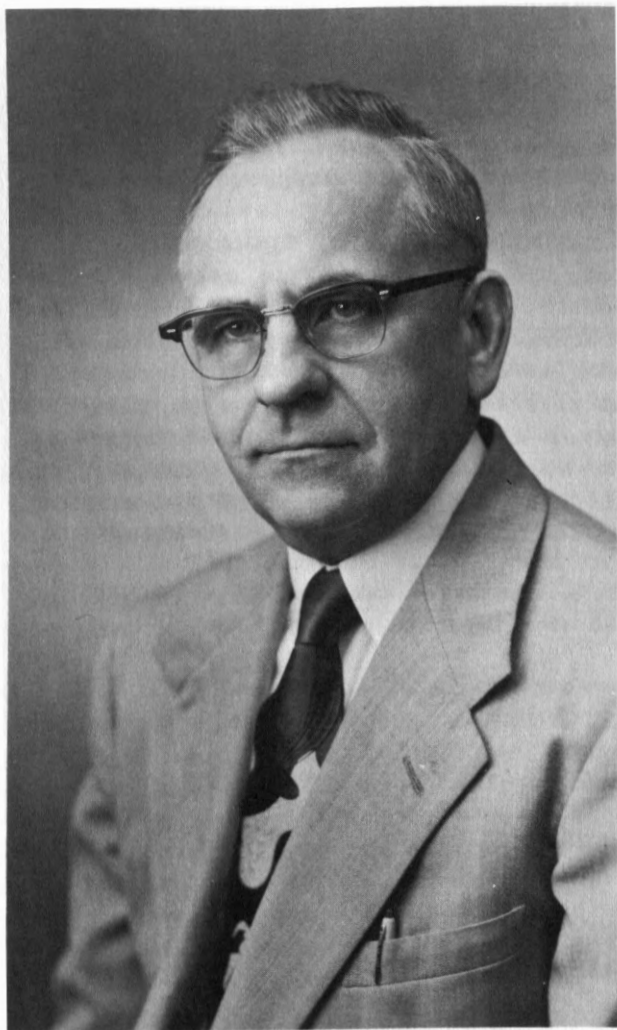
Нарешті хочу признатися, що хоч моє здоров'я на американському хлібові ще не кульгає, але на жаль і не в буйному розквіті, тим то я не можу приобіцяти читачам дальших нових десятих томів своєї творчости, однак хочу запевнити, що в боргу не залишуся. Не заборіуюсь перед щирими прихильниками моєї творчости, коли вони й надалі з такою ж самою приємністю читатимуть мої книжки, писатимуть мені листи, переказуватимуть гроші й цим допомагатимуть мені видавати наступні твори.

Тому то залишаю останнє слово за читачами!

АВТОР.

ЗОСИМ ДОНЧУК

Два доляри

Свіжий ранок дихнув весною через відхилене вікно. Маринка прокинулась. Легко накинула на плечі пенюар і розніжено потяглася перед люстром, високо кинувши над головою білими, з голубими жилками, пухкими ручками. Замилувано дивилася на відбитку у склі чаруючої дівочої краси й, замріялась:

– Хто? Хто кохатиме й пригортатиме мене? – зринула блискавкою думка і соромом спалахнуло обличчя. Серце дивно й загадково тьохнуло. Очі затяглись тугою. Вона рвучко струснула коротко підстриженими каштановими кучерями, хутко загорнула на стрункій постаті нейлоновий пенюар і побігла у ванну.

Сьогодні сімнадцятий минає. Прийдуть дівчата, подружки з школи з привітаннями. Треба поспішати...

Дівчата прийшли всі разом, гуртом. Зібрались на вулиці, увірвались гамірно в хату, сполохавши мрійливу тишу юним сміхом, дзвінкими голосами, жвавою пустотливістю. Все в хаті заспівало, закрутилось, загуло. Вітали іменинницю цілунками, крутилися по кімнаті віхолою, обдаровували її поглядами, усмішкою, незначними дарунками, складаючи на урочисто застеленім столі. Кожна щось принесла: хто квіти, хто цукорки, парфуми чи цікаву книжку. Тільки Катя, струнка, чарівна, з блакиттю в очах, стояла засоромлена. Її зустріли на вулиці, і не давши опам'ятатися, підхопили до хати. Вона не встигла забігти в крамницю.

Маринка принесла пляшку. Налила всім. Дівчата підняли малюсенькі чарки. Червоне вино солодкими крапельками хлюпалося у невмілих дівочих руках.

– Маринко! – звернулася найперша Оля. – У вісімнадцятому бажаю тобі закінчити школу з відзнакою... – показала відважно й замовкла, не знала що ще побажати, не знаходила більше слів, гарних і урочистих.

Дівчата зосереджено дивилися на Олю і чекали, чекали чогось несподіваного, оригінального, смішного. А Оля думала й що його видумати. Раптом її очі загорілися:

– Та ще бажаю тобі, Маринко, вийти заміж! – вигукнула скоромовкою і засміялась.

– Чудесно! Прекрасно! – збуджено зацокотіли дівочі голо- си. Заплескали дрібненько долонями. Це дійсно було цікаво.

– За чорнявого! – котрась гукнула.

– І кучерявого! – додала інша.

Оля, зарум'янена від дотепного побажання, щаслива й за- доволена, підбігла до Маринки й прип'яла їй до грудей свіжу троянду.

– А я бажаю щастя, – соромливо привітала Катя. – Коли я злізала в Америці з пароплава, мене обдарували дводоляр- вим банкнотом. Казали, що він зачарований, приносить щастя. Я носила біля себе ці гроші аж до сьогодні. Доля сама знає кому належить щастя. Тепер, не маючи іншого дарунка, прошу прийняти від мене, Маринко, цих два доляри, – і Катя подала Маринці банкнот.

– Дякую вам усім, дівчата, а тобі, Катрусю, зокрема. Ти для мене не пошкодувала розлучитись із приреченим тобі ща- стям. Широ дякую! – зворушено закінчила Маринка.

– А щоб щастя не заблудило, – спохватилась вона, – я ці гроші підпишу, – жартівливо додала й дрібненько в куточку на двох долярах написала свою адресу.

– Маринко, ти мусиш знати, що щастя не спить, не сидить і не стоїть на місці. Щастя, як ті мрії, мережевом кругом кру- жляє, туманом ходить, соколом літає, когось шукає, десь ви- глядає, може з долею зустрінеться, або тебе чатує, Маринко, – жартівливо закінчила Оля.

– За щастям треба ходити самому, бігти за ним, доганя- ти, ловити за хвіст, – підхопила з свого боку Маруся.

– Як зайця куцохвостого! – не вгамовувалась розсмішена Оля.

– Ні, як зозулю в гаю, – підкинула Катря.

– Почекайте, дівчата, тріскотите, як жаби перед дощем. Давайте, щоб щастя не забарилось, то цих два доляри пошлемо зараз на розшук, – запропонувала Маруся.

– Себ то як? – здивувалась Оля.

– Ходімо в кіно й купимо за них квитки, – пояснила Маруся.

– Розумну пропозицію приємно слухати, – з набраною повагою проказала Надя, що слухала мовчки дівочі жарти.

– Ходімо! Ходімо! Заглянемо до річки, пройдемо в парк! – вирвалось кілька дзвінкх голосів.

Галасливою юрбою дівчата висипались на вулицю.

Весна назустріч несла пахощі, а сонце цілий світ оздоблювало теплом. Було легко й радісно. Ліворуч річка, наче дзеркало, праворуч сад, мов зелене море. На річці хлопці у човнах, шось кричать, регочуться, кивають головами, махають руками ...

Дівчата з погордою завернули в парк. Широка алея білих акацій забивала пахощами дух і бігла тінистим парком ген – ген вперед, стрілою вилітала на широку площу, оточену барвистими рекламами крамниць. Кіно горіло каскадою барв, мінялося світло, закликало до середини. Через віконце подали два доляри, дістали квитки.

Кіно – це другий, новий світ, про який і не підозріваєш. Душа непомітно відривається, переноситься на екран. Пливе разом з артистами в джунглі, переживає з ними радіші в готелях, ділить тугу над покійником, обурюється і закохується.

Маринка вп'ялася поглядом у закоханих на екрані, й то посміхалася, то хмурила тоненькі брови, то тиснула плащика до тривожного серця. Гостро й болюче переживала пориви своєї юної душі. Під враженням баченого, вона дозрівала, дорівнювала себе до старших, хотіла робити те, що роблять дорослі.

Із жалем на швидке закінчення картини, дівчата разом

із безладною галасливою публікою, вигорнулись через навстіж відчинені двері на залиту соняшним світлом вулицю. Ше раз гуртом пройшлися в парк. Пізно ввечорі розійшлися.

У той день Марина відчула себе дорослою, щось у неї перемінилось. Вісімнадцятий...

Минуло літо. Шкільну перерву відпочивала й принагідно використовувала в готуванні до каледжу. Тужливо брала лекції музики, замріяно просиджувала над відкритою книжкою. Душа чогось хотіла...

Подруги казали, що вона дуже погарнішала. Ніжним рум'янцем вкрилось загоріле обличчя. Рухи її споважливі, увірвався безпричинний сміх, і навіть мова зробилася твердіша, поважніша. Вона тепер чомусь полюбила задумливу самотність. Часто виходила в парк і в затінку пахучо-кучер'явих лип просиджувала з книжкою цілими годинами, мрійливо вдивляючись в сіру порожнечу піщаних доріжок, в байдужих до її смутку дітей. З невимовно тужливим завмиранням у серці милувалась парами воркітливих голубів, що визбирували на доріжці насіннячко. Вона таємниче посміхалась і зідхала. Придивлялась, як голуб, ворухнувши крилом, кружляв навколо голубки й замилювано дріботів лапками. Тоді щось радісно ворухилось в її грудях і співало пісню, пісню кохання.

Одного разу, повернувшись додому, Маринка застала листа. Загадковий почерк, невідома зворотна адреса. З якимсь незрозумілим хвилюванням, зацікавлено розтягла коверту й витягла з неї маленький аркуш паперу.

– Невідома Пані! – впало їй в око. – Два долляри з Вашою адресою потрапили в мої руки. Не хочу бути боржником, посилаю відповідь, – я один із тих молодих лицарів, що шукають пригод, поезії у житті, радощів у сірих буднях і розвівають кожному тугу. Хто Ви? Пишіть! Радо відповідатиму.

Покірний Ваш Гарі.

– Чудак! – вирвалось у Марини мимоволі, і посмішка повзнула по обличчі. – Справжня романтика, – подумала, і ще раз зацікавлено перечитала листа. Дивні почування опанували

її. Сиділа й мрійливо думала про зміст прочитаного, дошукуючись чогось недосказаного. Потім із якимсь дитячим трепетом взяла лист паперу й дбайливим почерком вивела жартівливу відповідь:

*Пане Гарі, Гарі, Гарі!!!
Юна як рань, розцвіла фіялка весною,
Моїх сердечних бажань,
Не можу ділити з Тобою.
Капає дощик, дріботить –
Мріє про осінь підпенька,
Тебе пригода кортить,
Здалася б розуму жменька.*

Марі.

Підписала коверту й кинула в поштову скриньку. Зацікавлено чекала з Флориди відповіді. Чомусь була певна, що відповідь буде.

Четвертого дня нею опанувала мелянхолія. Листоноша, привітавшись, пройшов і нічого не приніс. Дівоча амбітність була боляче ображена. Однак, самовпевнено чекала до завтра. Але листа не було й наступного дня.

– Усе це пустотливе фліртування та нерозумні дитячі вибрики, – тужливо відмовилася вона від своєї надії та почала забувати того загадкового „лицаря”. Знову цілими днями нудилась у парку.

Та ось одного дня раптово лист таки прийшов. Через тиждень листоноша подав знайому рожеву коверту з простим, виразним почерком. Маринка з радощів дзиркою двічі обкрутилась у кімнаті на одній нозі, а потім затанцювала...

Лист був довгий, ніжний і зворушливий. Друкований на добірному папері.

Гарі просив пробачити йому спізнення, бо був відсутній. Повернувшись, негайно відповідає. Лист від невідомої Марі на нього справив чарівне враження. З такою цікавою і здібною до поезії панночкою варто листуватися. Гарі натякає на бажану зустріч.

Маринка хвилюючись читала, очі її спрагло іскрилися, серце несамовито калатало, а сміх, радісний, – радісний, ширий сміх, сам собою виривався із грудей. Вона підійшла до люстра, кокетливо підбила гребінцем кучері й легенько підвела карміном уста. Цікаво їй було, яку це він обіцяє прислати чоколяду. Просить її не відмовитись від дарунка.

– Очі чорні, очі ясні, очі милі й прекрасні... – завела вона пісеньку, шукаючи гарного паперу на відповідь. Вибрала ручку з найліпшим пером.

Написаного листа зразу ж кинула в поштову скриньку, а сама веселенька, по дитячому підстрибуючи, побігла в парк. Тепер їй не хотілося нерухомо сидіти на лавці під улюбленим холодком липи. Тепер вона ходила доріжками, переходила травничками, наблизилась до дітей, що забавлялись на моріжку. Кидала їм м'яча, і всі разом реготалися.

Тепер вона знайшла ціль життя. Мету своїх чекань. З нетерпінням чекала. Четвертого дня регулярно отримувала відповідь, негайно відписувала й берегла свою таємницю від подруг, від цілого світу, – соромлячись. Ще не знала, чим воно може скінчитися. Кожного разу при цій думці в неї завмирало серце.

Поштар приніс пакунок. Чоколяда! Гарна коробка у вигляді чирвоного туза перев'язана червоною шовковою стрічкою. Маринка не витримала. Серце розривається. Як стій кинулась до Каті. Показала коробку чарівного серця з червоною стрічкою навхрест. Потім розкрили коробку й побачили смачні вироби у вигляді квітів, ягідок, пташок та овочів. Маринка поспішно розкрила перед своєю подругою всі таємниці, оповіла все від початку до кінця. Бож ця вся чудодійна подія виникла завдяки щасливим двом долярам, що подарувала їй Катя.

Катя, роком молодша бльондинка, уважно слухала й здивовано дивилась на коробку з чоколядою. Нічого Маринці не відповіла, затаївши глибоко в серці свої тривожні думки. Коли Маринка скінчила розповідь, Катя тихо сказала:

– Дивна ти якась зробилась, Маринко. Ти приділяєш стільки уваги цим смішним вибрикам якогось ловеляса! Чи ти думаєш, що це поважна людина?

Маринка засоромилась. Вона на рік старша, а так необачно повелася з листуванням і змушена тепер вислухувати прикрі зауваження від Каті.

– Та ні, Катрусю, це я так, просто з нудьги, для розваги, жартую.

– Ну, якщо так, то нічого, бо я певна, що це якийсь шибеник хоче поглумитися. Автім давай і ми з нього поглузуємо. Пишім листа!

Писали разом, видумували, реготались, додавали, знову виправляли, складаючи й вигадуючи загадково-двозначні інтриганські речення, користаючись алегоріями, езопівськими фразами, і нарешті, закінчили. Маринка підписала сама. Післали.

За цього півроку Катя теж змінилася. До її, невластивої для молоді, поважності, долучився соняшний загар і вона підросла. Біле обличчя набрало кольору зрілої морелі, а несподівані лінії грудей гостро позначилися під тоненькою сукнею. Поводилася вона тепер сміливо, може навіть задикувати, жести рук були певні, хоч і еластичні. До Маринчиного листування ставилася зневажливо, але не виявляла цього, щоб не образити подругу. Листи завжди читали разом і спільно складали відповіді.

Але що далі провадили листування, то більше захоувалася Катя, і своє призириле ставлення непомітно змінила на ревності. Розумні й теплі листи Гарі приваблювали, бо й, набирали поважності, і на дівчат діяли вони привабливо.

Ще раз отримала Маринка коробку чоколяди, а згодом у листі фотографію. Це була така несподіванка, що вона розгубилася. Зачаровано дивилася на гарного юнака з розумними очима. Поважна його постать більше свідчила за вихованність, як за модне тепер простацтво. Саме зайшла Катя.

Легкою сарною скочила Маринка назустріч, ніжно обняла й поцілувала. Тяжко дихаючи, дивилася в очі подруги й посміхалась. Катя стояла розгублена й засоромлена.

– Що з тобою, Маринко, отримала листа? – стиха спитала.

– Катрусю, подивись! – палко вигукнула й показала фото.

Обидві вп'ялися гарячими поглядами в ставного юнака. Катя, вражена й збентежена, підсвідомо вихопила фото з рук Маринки й наблизилася до очей.

– Нічого собі, – вдаючи байдужість, стримано відповіла й передала фото Маринці.

У Катиній думці проплили постаті хлопців, що з ними вона зустрічалася на забавах, на спортових грищах, у знайомих, але всі вони не до порівнення. У цьому юнакові було щось маєстатичне, привабливе, що солодко причаровувало.

– Так собі, нічого особливого, як і багато інших, – ще раз злукавила Катя.

– А все ж таки він цікавий, – наполягала Маринка.

– Нічого цікавого в ньому я не бачу, – закопилила губу Катя. – А що він пише?

– Ось на, читай листа, – запропонувала Маринка.

Катя спрагло впиалась поглядом в аркуш. Читала й захоплювалася змістом, ніжними висловами, розумними дотепами, чудовою літературною будовою речень. А коли дочитала до того місця, де юнак шанобливо просить в Маринки особисту фотографію, швидко запитала:

– І ти пішлеш йому свою фотографію? – здивовано звела брови.

– Я ще не вирішила, а ти як порадиш?

– Ну, певно не посилайте. Аджеж він може тебе знеславити. Почне там показувати всім хлопцям, ще й домалює тобі щось на чолі.

Маринка погодилась. Хай його покортить. Сьогодні відповіді не писали, вирішили почекати. Катя пішла додому, а Маринка вже шкодувала, що втаємничила подругу про своє листування. Їй хотілося післати фотографію. Вона на світліні була багато краща, як у натурі. Хай би він і нею так милувався, як вона ним. Та тепер без Каті цього не можна зробити. Листування було спільне.

Але в серце закрався страх. Страх утратити щастя. Вона вже відчувала, що любить цього юнака. Полохливо прислуха-

лася до свого серця, до почуття, що воно віщує. Дивне щось діялося з нею.

Другого дня отримала листа з повідомленням, що він у неділю приїде. Маринка й Катя заметушилились. Як його зустрічати? Почались клопітливі, спішні приготування. Поновили зачіски. Купили сукні; Маринка – коричневу, до каштанових кучерів, Катя – блакитну, до русявих. Блакитні очі в такій суконці набирали синього кольору, як польові волошки. Катя знала, що це робить її чарівною. Була свідомо, що суперничати з нею тяжко.

Катя наполягала зустрічати його разом. Але Маринка рішучо запротестувала. Тоді він догадається, що вони по змовницькому вели з ним гру, що вона зрадила його листування. Невідомо, коли він приїде. Дівчата рішили, що Маринка, як прийде Гарі, виставить у вікні вазон. Це й буде умовним знаком, що гість у хаті. Тоді Катя завітає, немов би випадково, і побачить юнака.

Неділя. Маринка підфарбована, з гарною зачіскою, у новій сукні на кожний звук авта заглядала у вікно, нетерпеливилась, як пташка в клітці.

Катя вдесьте проходила попід вікна, а вазона нема. Маринка вирішила випити кухлик кави й зайшла до кухні. Щойно вона знайшла цукор, як почула обережний дзвінок біля дверей. Прожогом кинулась у сіни. Відчинила. На порозі стояв молодий чоловік, з кучмою рудого чуба й блідим стомленим обличчям. Чоловік чемно привітався і приємним м'яким басом запитав:

– Чи можу я бачити пані Марі?

У Маринки наче щось обірвалося в грудях, з розчарування хотілося заплакати. Нерішучо й байдуже відповіла:

– Так, можна, а хто ви будете? – з досадою запитала, сподіваючись, що це не гість, а хто інший.

– Я Гарі, і хотів би бачити пані Марі.

Маринка остаточно похмурніла. Всі довгоплекані мрії враз розвіялись, на душу наче хто насипав попелу.

– Зайдіть! – із чемности запросила й відхилила двері.

У кімнаті назвала своє ім'я:

– Я Марі, докладніше – Марина, – стримуючи невдоволення, протягнула делікатну ручку.

– Дуже приємно вас бачити й познайомитись, – промовив з посмішкою Гарі й чемно потис маленьку долоню.

Маринка відчула ніжний дотик пальців і приємну теплоту. Трохи відлягло від серця.

Гарі попросив дозволу повісити капелюх. Маринка байдуже й знеохочено показала на вішак, не рухнувшись із місця.

У Гарі були елегантні рухи й скромна поведінка. Довгі музичні пальці з коштовним камінцем на мізинці підкреслювали його інтелігенцію і заможність.

– Можна закурити? – запитав і витягнув золоту цигарничку, усипану коштовними камінцями.

– Будь ласка! – проказала, і підсунула йому звичайну скляну попільничку.

Гарі задумався, від його спостережливості не заховалось холодне до нього ставлення.

– Пробачте мені, що я так довго забирав у вас цінний час. Я вирішив приїхати, щоб особисто перепросити й вияснити можливість продовжувати з вами таке цікаве листування.

Маринка дивилась на Гарі й переконувалась, що не такий він і старий, що у нього є щось цікаве, гарне, навіть симпатичне, особливо вишукана, шляхетна манера поведінки.

– Прошу дуже. Мені також було приємно з вами листуватися, хоч ми й не знайомі.

Обличчя в Гарі від цих ласкавих слів прояснилось, він повеселішав.

– Справді? Ви задоволені? О, я дуже радий! – і він зворушено черкнув запальничкою і закурив цигарку.

Зав'язалась розмова. Гарі розповідав, що він бізнесмен. Скуповує рідкісні картини, гравюри, скульптуру. Змалку кохався у мистецтві, нещодавно закінчив художню школу, і тепер сам грішить малярством. Батько залишив йому в спадковість фабрику, з якої він і черпає кошти на своє життя.

Маринка, заворожена розповіддю, раптом спохватилась,

неначе знечев'я, поставила на вікно великий вазон тропічної папороті. Гарі оповідав далі, а вона зачаровано слухала. Тепер уже їй подобався Гарі. І логіка розповіді проста, і в той же час глибока, і голос у нього приємний, і сам він стрункий та ввічливий.

Прийшла Катя. Така гарна, що Маринка аж тихенько ахнула. Аж у кімнаті повеселішало, посвітлішало, зробилося свяtko. Тільки тепер Маринка побачила, яка її подруга Катя чарівна, коли прибереться до смаку.

Катя привіталась, блиснувши скромною посмішкою, і це ще більше підкреслило її природню красу.

Маринка познайомила:

– Це моя подруга, Катя, – мовила вона до Гарі, – а це... – повернулась до Каті, і не знала, що сказати. Хто ж для неї Гарі?

– Моє прізвище – Стародуб, а звать – Гарі, – визволив гість Маринку з незручності.

Посідали. Гарі не спускав замилюваних очей з Каті. У Маринки раптом вибухли ревності. Аж у грудях похололо.

Гарі оповідав далі про мистецтво, про новий напрям у малярстві, про недалеку виставку, яку він збирається зробити з власних картин. Він говорив хоч для обох, але більше поглядав на Катю, як на Маринку.

Маринка безмежно хвилювалась. Її гість зраджує. Між дівчатами зародилась внутрішня боротьба. Кілька разів Маринка мов би ненароком щось запитувала, щоб привернути до себе увагу, але Гарі, дуже уважно відповівши, знову повертався до Каті.

Катя слухала й мовчала. Тільки очі її часом зацікавлено блискали на Гарі й скромна посмішка пробігала на устах. І це робило її чарівною. Як і Маринці, Гарі їй спершу не сподобався, але вона гордилася, що гість на неї звертає більшу увагу, ніж на Маринку. Та щобільше Гарі говорив, то уважніше вона прислухалася до нього, і більше виявляла зацікавлення. Нарешті Гарі запропонував дівчатам проїхатись у цирк. Якраз сьогодні відкриття.

Дівчата переглянулись, дошукувались порозуміння.

Все бігло так швидко й несподівано, з такими крутими зворотами, що тяжко було збагнути. Їхати в авті поруч із старим, – зустрічні знайомі сміятимуться. Але спокуса проїхатись містом у чудовому авті, перемогла:

– Поїдемо? – несміливо запитала Маринка, і насторожено глянула на Катю.

– Я не знаю, – знизала плечиками Катя, і епідлоба глипнула на Гарі.

– Прошу дуже, моє авто біля хати готове до послуг, – ще раз запросив Гарі, і мило посміхнувся.

– Ходімо! – рішуче запропонувала Маринка й підвелась з крісла.

Вони швиденько накинули на себе легенькі плащики й вийшли всі разом на вулицю.

Навпроти будинку стояв прекрасний дорогий „каделяк”. Дівчата сіли ззаду – зручніше позбавити ласих на плітки знайомих поговору.

Авто було дивно уладжене: тут і холодильник, радіо, телевізор. Тут і телефон. У холодильнику чоколяда, кока-кола, вино, різні солодощі.

Дівчата дивувались, іще такого ніколи не бачили. За спинкою альбом рідкісних картин. Усе це запропонував Гарі до послуг дівчат.

У цирку Гарі пояснював дівчатам про все з такою обізнаністю, неначе він тут був господарем. За весь час жодного плаского, бодай з натяком, вульгарного слова, Гарі не сказав у розмові, до чого часто вдаються навіть поважні студенти.

Пізно ввечері відвіз їх додому й попрощався. Обіцяв ще приїхати, як що дівчата дозволять. Просив листуватися і надалі.

Цей день дівчатам видався відмінним від усіх попередніх. Це була святочно-особлива прогулянка, у товаристві хлопця, де було відсутнє дешевеньке залицяння, фалшиве підлещування, та міщанське фліртування.

– Старий і в'ялий, як вимочене яблуко, – зневажливо зауважила Катруся.

– Але розумний, тактовний і інтелігентний. І хоч не красунь, то симпатичний та багатий, – журно зідхнула Маринка.

– Можливо. Але він мені зовсім не подобається, – зібгала носика Катя.

Дівчата розійшлись кожна з своїми думами. Катя більше не приходила цікавитись листами Гарі, і Маринка продовжувала листування сама.

Катя довго думала. Аналізувала свої почуття. Гарі справді був цікавий і гарний по особливому. У ньому щось було загадкове й незрівняно вище від пересічного. Катя не ходила до Маринки, бо боялась зрадити своє надмірне зацікавлення. Такі постаті, як Гарі, не легко забуваються. Ревнощі в Каті щоразу поглиблювались, зміцнювались, опановували її почуттям. Було велике бажання ще раз зустрінутись з Гарі. Таке непереможне бажання, яке невідступно, як тінь, переслідувало Катю.

Вирішила написати, ніби так собі, байдуже, немов би без зацікавлення, тільки подякувати за товариство в цирку.

Знайшла папір і відпружила свої почуття:

Вельмишановний Пане Гарі!

Цим коротким листом хочу подякувати Вам за розвагу, яку Ви зробили під час поїздки в цирк. Той день залишився приємним спогадом мені й досьогодні.

Катя.

Відповідь не забарилась. На четвертий день прийшов лист. Затамувавши віддих, Катя з дивним тремтінням у руках, відкрила коверту.

– Що це таке? – впіймала себе на хвилюванні, – невже перша любов?

З листа дихнуло запахом весняної фіялки, чого ніколи не було в листах до Маринки. Серце в Катрусі прискорено застукотіло.

Гарі писав:

Дороженька Катю!

Про Вас у мене залишились найліпші спогади. Коли б Ви дозволили, то я намалював би Ваш портрет, повний сонця! То була б неперевершена дівоча краса. Дайте згоду позувати, і я негайно приїду. Ми залишимо разом – я мистецьку здібність, а Ви – природню красу на полотні, перед яким навіть сумні обличчя будуть посміхатися. Згода?

Вірний Ваш Гарі.

Катя зворушено зідхнула. Було так радісно, як на забаві, неначе вона має крила, і ось-ось зірветься і полетить, як казкова фея. Портрет із неї малюватимуть, чарівний портрет!

Побігти похвалитись Маринці? Ні, хай буде таємницею. Покажу, як портрет буде готовий. Тоді ефект подвійний! Із заздощів Маринка прикусить язика. От буде цікаво!

Катя зараз же відписала згоду, поставивши передумову – сувору таємність.

Через тиждень, у світлій соняшній кімнаті на великому полотні Гарі малював Катю. Катя стояла в блакитній сукні біля мармурової статуї амурчика, залита сонцем і скромно посміхалась. Янгельсько дитяча посмішка авреолею випромінювалась навколо її обличчя.

Гарі вправною рукою кидав на полотно мазками фарбу й зосереджено водив пензлем. Півгодини сеансу для Каті пролетіло, як одна хвилина, але на полотні вона не бачила нічого, тільки контури, і гіркий сумнів опанував її.

Чи вміє Гарі малювати?

Гарі широко й тепло подякував Каті за терпеливість, подарував китицю живих квітів і провів до дверей. Домовилися, що вона ходитиме до нього сама; боялась, щоб хтось не дізнався, і не виникли плітки.

Щоденно ранком в окремій кімнаті переодягалась, ставала біля статуї амурчика й застигала.

Гарі малював.

Тепер на полотні вже щось народжувалось, щось зарисо-

увалося, от уже обличчя, шия, кучері. А тепер очі. Ще все було неначе в тумані, в імлі, але очі, небесно блакитні, як живі дивилися з полотна. Сьогодні на прощання Гарі сказав:

– Ах! Які прекрасні ваші очі! – і потис легенько руку.

Катя була так зворушена й широко вдячна, що готова була підставити личко під поцілунок, як би не дівочий сором, та й Гарі на це свавільство не наважився б.

Другого дня, проводжаючи Катю до дверей, Гарі затримав її ручку в своїй теплій долоні трохи довше, як цього вимагалося, але Катя не заперечувала. Їй було дуже приємно відчувати тепло Гарі.

Портрет викінчувався. На полотні з'явилася струнка, у блакитній сукні, з небесною блакиттю в очах, русява красуня. Овіяна чарами, Катя закохалася у свій портрет. Їй не вірилося. Вона була така гарна на полотні, що не могла собі й подумати.

Прощаючись, Гарі наче ненароком пригорнув її до себе за плече й пильно подивився у вічі. Катя засоромилась, опустила очі. І враз Гарі пригорнув її до себе й міцно прильнув до її дитячих уст. І дивно, Катя не пручалась. Зробилось так приємно, як ніколи в житті. Вона підсвідомо, за покликом серця передала йому поцілунком полум'я юного кохання.

– Катруско! Люблю вас, як сонце! – тихо промовив, і дивився їй в очі.

Катя засоромлено опустила довгі вії.

– Пустіть мене, я вже піду, ще хтось підгляне, – тихо шептала.

Він провів її до дверей. Довго дивився вслід. Неначе п'яна, поспішала вона вулицею, підставивши зарожевіле дівоче личко під подих свіжого ранкового повітря.

Наступного дня Катя не могла спокійно позувати, до нестями було соромно, і ховала додолу очі. Але очі на полотні були викінчені, і Гарі докінчував тільки деякі тіні сукні, попраляв кучері, наводив світлові тони на обличчі.

Катя ловила його нервові рухи й розуміла, що він хвилюється. Гарі поклав пензель. Картина готова. Катя пішла пе-

редягатись. Коли вона повернулася, Гарі знову обняв її і поцілував.

– Залиште! Як вам не соромно! – легенько відштовхнула його Катя, уся почервонівши.

– Пробачте! Але я дуже вас кохаю! Це, може, востаннє.

Каті зробилось шкода, що вона так його відштовхнула. Аджеж вона й сама його кохає. І щоб загладити свою вину, відповіла:

– Не личить цілуватися із людиною, що може має наречену.

– Катрусю, люба моя і дорогенька, далєбі, нікого не маю, а як ваша згода, подайте мені ручку й будьте моєю навіки! – і протягнув перед себе дві своїх руки, а в очах повно благоання.

– Ви мистець, багатий і розумний, а я проста дівчина, нічого не маю окрім серця, – тихо відповіла, спустивши додолу великі небесні очі.

Але Гарі вже горнув її до себе, цілував пшеничні кучері, пестив рукою і шептав:

– Серденько твоє потрібне, краса й серденько...

Катя прийшла додому пізніше, як звичайно. Не втрималась і радісна та схвильована побігла до Маринки.

Маринка сиділа біля стола, читала якийсь роман. Стримано привітавшись, Катя почала обережно вивідувати в подруги про листи від Гарі.

– Пише, але рідко, тільки один лист за цей тиждень прийшов. Виправдується переобтяженням працею і діловими поїздками.

– Маринко, вибач мені, прости мене, я тебе скривдила! – скрикнула раптом Катя, і з очей її бризнули сльози.

– Катрусю! Що з тобою? Чого ти плачеш? Чим ти мене скривдила? – незрозуміло зашебетала Маринка.

– Маринко! Дорогенька, сестричко моя! Я кохаю Гарі! Я вже дала йому слово, ми одружимося! – гаряче пролепетіла Катя, міцно ухопивши в обійми Маринку. Вона гаряче дихала, і очі її дивно палахкотіли.

– Ти?! Дала слово?! Гарі жениться?! – злякано белькотала Маринка, і голос її був приглушений, тихий, а очі страшно поширені.

– Так, я його кохаю, давно покохала, ще з першої зустрічі! – палко ствердила.

Маринка приголомшена схилилася до стіни. На її очах блиснули сльози. Губи нервово посиніли й тремтіли.

– Хай Бог тебе благословляє Катрусю. Така твоя доля. Видно два доляри таїли щастя виключно для тебе, – сумно промовила й поправила завислі кучері у Каті біля вуха.

Катя палко обняла Маринку й вдячно поцілувала.

– Спасибі тобі, Маринко! Я знала, що в тебе добре серце. Я така щаслива! – шептала Катя, і знову цілувала й обцілювала добру подругу.

– Я піду. Багато роботи маю. Поспішаю, забігла до тебе поділитися своїм щастям! – дзвеніла срібним голосочком Катруся, ще раз поцілувала Маринку й метеликом випурхнула з хати.

– Щаслива, вона щаслива, тішиться, – сумно думала Маринка й безсило сіла на софі. Перебирала в пам'яті останні події. Перший лист, нехіть, потім фото, захоплення, розчарування, а потім непомітне... мабуть таки кохання. Не судився він мені. Катя гарніша, цікавіша, веселіша, те, що люблять чоловіки... ні, не те. Це доля написана в книзі життя. Долі не обманеш...

Накинула плащик і пішла в парк. Сіла на лавочці під знайомою липою. Голуби знову прилетіли, воркотіли на пісочку, дріботіли лапками. Маринка змахнула рукою сльозу...

Незабаром перед церквою зупинилась група людей. Гарі в чорному, елегантному костюмі, а Катя у розкішній газовій сукні із скромною посмішкою, що проміювала з її обличчя.

Біля Каті стояла Маринка за старшу дружку. Посмішка грала на її смаглявому обличчі, а в очах пливли задумливі хмарки.

Збоку Гарі стояв за старшого боярина гарний юнак. Він щоразу кидав зацікавлений погляд на Маринку й посміхався...

Полуниці

Вони росли на шкільному городі, обведеному густим зеленим живоплотом, за яким стояли, як солдати на параді, струнки й високі штахети.

До школи, що червоною цеглою здіймалась серед зеленого городу, ми ходили крізь широкі ворота, які гостинно приймали всіх удень і міцно замикалися наніч.

На городі росли не тільки полуниці, що великою грядкою, як квічаста хустка розстелена статечною господинею, виднілись на пагорбку, а була тут і пишна кукурудза, і чванливі браві парубки-соняшники, і дрібненька квасоля, зелені огірочки, плаксива цибуля, рум'янощокі помідори, тощо.

Але наша увага, усіх дівчат, під час кожної короткої перерви, була прикована чудовими полуниціями. Ніжні ягідки, як рубінове намисто розсіпане під зеленими листочками, яріли на сонці. Ми, дівчатка, дивились на ці спокусливі ягідки й сумно зідхали, ковтаючи слину. Боже, як хотілося хоч би одну покласти в рот і попробувати, хоч би лизнути язиком, хоч би понюхати солодкий запах, — думала кожна з нас, спрагло облизуючи губи. А полуниці росли, жаріли на сонці, наливаючись соком і щоденно збільшувались. Мов чарівні зірки мерехтіли вони в наших очах.

Одного дня, коли так гарно світило з неба сонце, повертаючись із школи додому, кілька подруг, якимось несподівано заговорили про полуниці. Одна хвалилась, що минулого року вона пробувала на смак велику, мов яблуко, зрілу полуницю. Ліпша за морозиво. Друга призналася, що в них на городчику також росте кущ полуниць, але не родить. Третя сказала, що в них є тарілочка з малюнком полуниці. Я нічим не могла похвалитися, і від цього мені хотілося полуниць ще більше. Смак полуниці паморочив мені голову й викликав повний рот слини.

– Дівчата, ходімо ввечері та зірвемо по одній полуниці, – запропонувала одна серед нас, і всі ми перелякались. Красти? Борони нас, Боже! Хоч би хто не підслухав, – і ми боязко оглянулись. Але ця думка вже опанувала нас. Уже тяжко було її відкинути. Несміливо, пошепки, ховаючи одна від одної очі, ми домовились.

Ввечері ми вже стояли біля криниці. Чотири чотирнадцятилітніх подруги пішли крадькома до школи.

Було місячно й ясно. З вікон учительської, наче хтось визирав, але приглянувшись, ми впізнали вазон герані на вікні. Кругом мертва тиша. Ми йшли навшпиньки, затамувавши віддих. Знайшовши пролаз у штахетах, одинцем пробралися на город.

Крізь соняшники прокralись до самої грядки полуниць. Серце так боязко й тривожно стукало, а ноги й руки тремтіли, що кожної хвилини можна було вмерти. Але ні одна з нас не посміла висловити думку повернутись. Ми всі, мов загіпнотизовані чарами ніжних полуниць, тихенько наближались до мети.

Ось і грядка, залита місячним сяйвом, видавалась тепер нам якоюсь чарівною.

Ми похапцем розсипались і пригнувшись, почали мацати руками. Але чудові ягідки мов зі страху, поховалися у землю. Жодна полуниця не попадалась у пальці.

У кукурудзі раптом щось зашаруділо.

Учитель! – блиснула страхітлива думка, і ми завмерло припали до землі. Зараз же він нас усіх зловить і впізнає, а завтра виставить на посміховисько перед цілою школою, і показавши рукою, грізно промовить:

– Ось вони, справжні злодії полуниць!

Ми мало не повмирали на грядці. Повзком на животах почали висмикуватись у соняшники, а там, зірвавшись на ноги, шаленим вітром полетіли до проходу у штахетах. А за нами шаруділо, трішало, гикало й стогнало мов буря у кукурудзі. Озирнувшись, я побачила три велетенських постаті. Ми пропали!

Біля проходу в штахетах передня впала й загородила нам

відступ. У цю ж мить три задиханих постаті, що нас доганяли, також зупинились і злякано розглядались...

Це були три дівчини з нашої кляси.

Скільки сміху було!

Але страх цупко налягав, тримав нас у своїх обіймах. Ми хутко пролізли через пролам у штахетах і опинились на вулиці.

Ніхто з нас не скористався жодною полуницею. Три дні ми з острахом очікували, кого з нас першу покличе вчитель. Але нам пощастило; нас ніхто на грядці не бачив. Я тоді поклялася, що більше ніколи красти не піду.

Під час перерви в школі ми вже не ходили дивитись на спокусливі полуниці. Страх нам загородив туди дорогу.

Це сталося 30 років тому, а ще й тепер при згадці в мене трюсяться ноги й руки.

Десять

У хаті було затишно, святково-тепло. За вікнами трішав різдвяний мороз. Соромливо пролітав ріденький сніжок, чіпляючись, як серафимчики, на вітах, на дахах. А на столі вабила пахощами солодка кутя. Оля вийшла за поріг, уважно оглянула глибокий темносиній небозвід і, відшукавши Вифлиемську зірку, радісно влетіла в хату.

– Жоржику! Зірка вже зійшла! Давай будемо вечеряти!

Жорж, широкоплечий прусак з кучерявою, навислою над очима русявою чуприною, закінчив чистити пістоль і, набивши його набоями, впевнено засунув у кобуру біля пояса.

– Кажеш вечеряти? Чудесна пропозиція! – гукнув він, блиснувши очима на розставлені пляшки та розкладену страву, глибоко втягнувши святвечірній запашний дух.

Свят-вечір, коли народився Спаситель людства, викликав у Жоржа радісні дитячі спогади. Кинувши метким оком на пляшку шнапсу, він жваво посунувся по лавці за стіл і зупинився на покуті. Оля причепилася край столу, готова кожної миті метнутись до печі по свіжі страви. Перед іконою урочисто блимала лампадка, потріскуючи гнотом, лагідно погойдуючи тінями. Тихі сутінки, разом із завислою на ланцюжках лампадкою, навівали такий побожний спокій, що мимоволі змушували розмовляти пошепки.

– Вип'ємо, Жоржику, за мир на землі, за любов між людьми, за щасливе наше майбутнє! – урочисто промовила Оля святвечірні побажання, подаючи чарку.

Жорж узяв тендітну, як сама Оля, мережану квіточками чарочку сильними й грубими пальцями, оглянув прижмуреним хитрим оком рожеву рідину й задоволено проказав:

– Вип'ємо повні, щоб жита колосились, щоб вівці коти-

лись і баранці родились! – моргнув бровою, блиснув міцними зубами й хвацько, одним духом ковтнув запашний напій.

– І більш нічого не хочеш побажати? – лукаво запитала Оля, примруживши насторожені оченята.

– А ти ще чого б хотіла?

– Ти про вівці згадав і житами цікавишся, а от за людей і забув, – незадоволено відказала й, взявши чарку, хильнула її до дна, хоч думала тільки пригубити.

Хміль, як отрута затуманив свіжу голову, зашумів у вухах і скалками заїскрився в очах. Тривожна боязкість, властива їй з дитинства, раптом зникла, давши місце твердій і рішучій відвазі. Вона гордо виструнчилась.

Жорж глянув на її розчервоніле, мов троянда, обличчя і відповів:

– Та ж певно, що найбільше за всіх людей я люблю тебе, – і, повабивши до себе, дзвінко цмокнув в уста. Так і не вгадавши її натяків.

– Ти справді любиш тільки мене? – іронічно перепитала, і, звільнившись з обіймів, швидко додала: – Вірю, мій любий, вірю, що тільки мене, то давай вип'ємо ще по одній за нашу ширу любов!

І наливши чарки, подала одну йому й стрельнула тим лукавим поглядом із чортиком в очах, який проймає до серця навіть черстоного чоловіка.

Жорж від несподіванки аж затремтів.

– Олю! Люблю до запоморочення! – вигукнув він пристрасно.

– Тоді, щоб ніколи не розлучатися, – проказала, і піднесла чарку.

Жорж хвацько й спритно хильнув до дна, і, легенько крякнувши від задоволення, взявся до холодної риби.

Оля, вмочивши уста, відставила горілку. Вона вже сп'яніла.

– Чудесна рибка! – мрійливо зідхнув, ковтаючи холодець.

– Яка чудесна рибка, – та, що перед тобою? – загадково запитала Оля, пильно зосередивши погляд на Жоржові.

Жорж зацікавився. Якусь мить думав, потім звів очі на Олю і посміхнувся:

– Чудесна рибка – моя красногловічка Оля! – залюблено відповів і знову схилився над тарілкою.

Оля замовкла. Поправила зачіску гребінчиком, всипаним кольоровими скельцями, що їй Жорж привіз із Німеччини, і обережно запитала:

– Жоржику! Чи можу я тобі щось дуже важливе сказати?

– Будь ласка! Моя увага завжди для тебе, – відповів і знову веселенько глянув на свою Олічку.

– Чи ти, Жоржику, думав колибудь про нашого... синочка? – запитала й вся насторожена, скупчена й напружена злякано дивилася йому в очі. Маленьке її серце так гупало, що аж у вухах шуміло.

Жорж випустив з рук виделку й зацікавлено звів очі. Та вкоротці обличчя його знову розчервонилось, а очі заблищали.

– Ти подаруєш мені сина? – радісно запитав. – Це знаменито! Це просто чудесно! То ти насправду думаєш, що ми будемо мати сина?

Оля спантеличено дивилася на батька майбутньої дитини й не могла второпати, чи Жорж зневажає її, чи справді радіє родинною новиною. Такий він дивний! То, почувши про синочка, зблід і в очах блиснув гнів, то раптом радість розплилась на обличчі, і очі засвітилися ласкою.

– Синочок уже ворухиться під серцем, – ледве витиснула вона тихим голосом, і на її очах виступили сльози.

Жорж не дочув її слів. Він налив собі чарку, випив і тепер голосно клацав зубами, смакуючи рибу.

– Жоржику! – гістерично вигукнула Оля і голос її зірвався. – Чого ж ти мовчиш? Чи це тебе не зворушує? – хрипло докінчила й закашлялась. Зуби в неї цокотіли, мов від лихоманки, і вона ледве стримувалась, щоб не заридати.

– Ну, син то й син! Що ж тут такого? Хіба мало дітей на світі родиться? – проказав, і, побачивши, що Оля вся тремтить, що гарні сині очі запливли сльозами, а рум'яні щічки дивно посіріли, схаменувся:

– Направду кажу тобі, Олюню, що мені дуже приємно було почути що новину, це ж велике щастя мати сина, хіба не правда?

Оля своєю жіночою інтуїцією відчувала фалш у голосі Жоржа.

– Ти так кажеш про сина, наче справа йде про старі черевки, – з докором промовила, і, витерши обличчя, продовжувала: – Це ж наш перший рідний син, це ж наше щире кохання, моя перша любов! То як же ти думаєш, чи син повинен мати законного батька чи ні? – і тепер Оля дивилася на Жоржа очима лютої вовчиці, що захищає своє дитя.

– Олю, ти мене не зрозуміла. Ось закінчиться війна, і ми одружимося офіційно, законно – зі співами, музикою, дружками й світилками. А тепер приховай свої сльози на майбутнє, бо вони псують мені святковий настрій, – закінчив і присунув до себе вареники.

– Ти невдоволений, що зіпсувався святковий настрій, а от коли ти мені зіпсував ціле життя, то це в порядку? Находиш причину – війна, а що я скажу людям, як народиться дитина? Куди я свої очі діну? Ти вже рік годуєш мене обіцянками!

Жоржові зробилося шкода Олі. Він дуже любить її веселенькою. Він підвівся, пригорнув її ніжно, поцілував, і на саме вухо, по змовницькому, сказав:

– Повір мені, Олю, що на весні візьму відпустку й справимо весілля.

Оля повірила, вона мусіла повірити, бо інакше її бідне серце не витримало б цих мук. З її очей і так бризнули гарячі сльози.

– Жоржику, любий мій, не обмани мене, пожалій бідну сирітку! Я ж, крім тебе, нікого в світі не маю. Батька в Сибір загнали, мати з голоду загинула, а я сама тут залишилась, – схлипувала вона. – Ну, скажи, моє серденько, не обманиш? – і пригорнулася до нього всім тілом і всією душею.

– І скільки разів я вже тобі клявся вояцькою честю, – цілючи, заспокоював він Олю.

– Вояцька клятьба, як з клоччя батіг, але я тобі вірю, як

людині, як батькові моєї дитини, вірю, мушу вірити, бо коли б не вірила, то давно..б, – і вмовкла, припавши до його плеча.

– Покінчила б самогубством? – тихо посміхнувся він.

– Ні, прошептала йому на вухо.

– Покинула б? – дошукувався він мети.

– Теж ні, – заперечливо відповіла.

– Ну, а що?

– Я б тебе убила, – і пристрасно поцілувала.

– Неправда, побоїшся, та й серце в тебе янгольське, – сміявся він, цілуючи її. – Хіба така ніжна душа може вбити батька своєї дитини?

– Не може, любий мій, ніколи в мене не піднялася б рука на батька, на свого чоловіка, на любого Жоржика, на мою надію, – горнула вона до Жоржика вся у сльозах.

– І я тебе не вбив би, ніколи не покривдив би, бо я тебе люблю найбільше в світі, – запевнював Жорж свою красуню.

До Олі знову повернулася надія. Як довго вона чекала цього Святвечора, щоб своєю новиною про сина розворушити його батьківське почуття і одружитися. І цим разом не пощастило. Але він обіцяє, запевняє, що одружиться під час відпустки. Боже, коли б це була правда!

* * *

Вночі розпанюшилась заметіль. До самого ранку вихрило в повітрі, мело й шпурляло снігом, як лопатою, позасипало рови, нагорнуло під острішками, тарабанило й гуляло за вікнами. Страшно було вийти на вулицю. Люди позатушковувалися у хатах, співчували тим, яких хурделиця захопила в полі. Але перед ранком хуга стихла, сніг перестав і виглянуло сонце. Над хатами з коминів показувався сивий димок, але підхоплений свіжим вітром розпливався у просторі.

Оля прокинулась раптово. Схопилась так, наче її хтось струснув за плече. Боязко оглянула хату, кинула бентежним поглядом на освітлену лампадкою ікону Божої Матері, тихенько відслонила теплу ковдру, і, визволивши ліву руку з-під сон-

ної голови Жоржика, сповзла легенько з ліжка. У хаті ще все дихало святковим спокоєм. На столі залишки вечері, які не хотілося вчора прибирати, лампадка блимала цілу ніч, потріскуючи гнотом, тільки мазунчик кіт голосніше муркотів під запічком, вдосталь повечерявши.

Серце в Олі чогось калатало неспокійно й тривожно. Насторожувало й щось недобре віщувало. Снилось Олі щось таке страшне, що лячно й згадувати. Хтось її доганяв, стріляв, вона тікала, падала в глибокому снігу й ніяк не могла втекти. А той, що стріляв, догнав її біля перелазу, збив із ніг і почав душити. Уночі вона добре впізнала свого напасника, бо то був хтось близький, знайомий чи й рідний, а от тепер геть вилетіло з голови. І хто ж то хотів моєї смерті? – терла вона чоло маленькою ручкою, намагаючись пригадати. Ніяк не пригадає. Повагавшись, вона тихенько, щоб не збудити Жоржика, наблизилась до вікна, продмухала гарячим подихом кружальце на мережаній морозом шибці й подивилась на вулицю. У мерехливих зайчиках білого снігу іскрились діамантами високі кучугури під тинами, біле павутиння, як піна на деревах, груба верства, мов сметана, на дахах.

Гарно на вулиці й сонячно. Чисто й безлюдно, мов у пустелі. І чого ж та тривога нав'язується мені, – думала вона далі, не відриваючись від шиби, любуючись ранком.

І раптом за вікном упав постріл. Сухий, тривожний, і зовсім недалеко. Серце ще голосніше закувало в грудях, і Оля поспішно почала дмухати в шибку, поширюючи кружальце. Припала до отвору обома очима й приглядалась. За пострілом небавом заторохтів кулемет. Так голосно, що аж шибки задзвенчали.

Без сумніву, знову ловлять молодь до Німеччини на роботу, навіть і відсвяткувати не дали, – з обуренням подумала Оля. Ще хлопці, то й на чужині дадуть собі раду, а бідні дівчата пропадуть. Але хлопці не такі дурні, у хаті не ночують, їх не впіймаєш, а дівчата, як куріпки, – голими руками пакуй у авта, – міркувала Оля, прислухаючись. Приглядалася крізь прогріте віконечко, щоб побачити, кого вже впіймали...

Пробиваючи навіяні кучуруги свіжого снігу, серединою вулиці плила санна підвода, а навколо неї юрба... з автоматами. Оля ще щільніше припала до шибки, і враз виразно побачила на шапках-вущанках червоні зірки.

– Жоржику! – вереснула, як навіжена, – большевики!

Жорж уже на ногах. Це страшне слово змело його з ліжка, як буря пушинку. По-вояцькому в одну мить ускочив у штани й натягнув босоніж чоботи.

– Де пістоль? – злякано гукнув він, нишпорячи по лавці.

– Він біля тебе, праворуч, – мовила Оля, і кинулась йому допомагати.

Жорж стягнув пояс з пістолем на тільну сорочку й просто-волосий вискочив у сні. Як вовк заскочений у кошарі, метушився на всі боки, розгублено шукаючи рятунку. Олі чомусь було смішно. Вона все уявляла свого Жоржика безстрашним лицарем, а тепер... Вона без зайвої метушні винесла френч і накинула йому на плечі, подала шапку з жахливим черепом над дашком і стояла, не знала, що робити. Жорж увесь тремтів і тяг цебер, барикадуючи сінешні двері, підкладав дрова, вибираючи довші поліна, під двері, забавляючись наче дитина.

– Жоржику, і ти думаєш, що це тебе врятує, як у бункері? – з прихованим глумом запитала Оля.

– Геть звідси й не перешкоджай! – гукнув він якось похабно й жорстоко. Потім сам побачив, що цей увесь гамуз під дверима не творить надійної барикади, глянув на горище й почав дертися по дверях.

– Жоржику, їй Богу ти з глузду з'їхав. І куди ти лізеш? Та ж вони запалять хату, і ми загинемо, як таргани на вогні. Ходім ліпше, я тебе захищаю.

– Сховаєш? Де сховаєш? – глянувши на Олю, засміявся, – може в пазусі?

– Батько зробив колись схованку на хліб, від большевиків ховав майно, може й ти б там якийсь час пересидів.

– А де вона, та схованка? – раптом жваво зацікавився і очі його спалахнули надією.

Оля зайшла в хату, відкрила під запічком невеличкі двер-

цята, замазані глиною, а за дверцятами внизу затулка також примазана жовтенькою глиною під колір долівки. Під затулкою відкрилася чорним отвором глибока яма.

– Лізь туди! – показала рукою.

Жорж недовіриливо заглянув у чорний отвір, звідки тхнуло цвіллю і спертим повітрям, нерішуче зупинився і запитливо подивився на Олю. Біля хати затупотіли численні кроки.

– Ховайся, бо вже йдуть! – злякано штовхнула його в плечі, і Жорж, як шур, шугнув задом в отвір, тримаючи в руці наладованого пістоля.

Оля поспішно закрила за ним затулку, накидала зверху ганчірок, потім зачинила дверцята й хутенько понаставляла спереду горшків, мисок, бараболю в кошику, цибулю в мішечку. Зверху притулила віник.

У двері гучно затарабанили кулаками, а за мить загримали чимсь твердим, рушничними прикладами чищо, – подумала Оля і, накинувши на голі плечі велику хустку, обгорнувшись кінцями, надавши обличчю безжурної байдужости, вдавано ввічливо відчинила двері. Проти неї стриміло чотири автомати.

– Ви, мабуть, не туди потрапили, – зустріла їх здивованим окликом.

– Не разсусолівать! Гаварі, Фріц дома?

Хоч в Олі серце мало не тріснуло зі страху, але вона гра-ла знаменито. Вона знала, що від її поведінки залежить життя Жоржа. Спокійно, зі здивуванням перепитала:

– Фріц? Який Фріц? – з подивом підняла чорні брови й поширила очі. Та глянувши на жорстоке, неголене обличчя партизана, що дивився на неї червоними від безсоння хижими очима, відчула, як під нею гойдається земля, а по спині забігала комашня. Але тримайся, Олю, – вмовила себе думкою і спокійно та лукаво посміхнулася до партизанів. Сміливо заглянула їм в очі.

– Німець у твоїй хаті є? – насупився на неї інший, видно українець, і не такий страшний.

Він у мене тільки харчується, а вчора як поїхав зранку, то ще й не приходив навіть на сніданок, – байдуже відповіла й

щільніше загорнулася в хустку. Холод з дверей пробирав її до кісток, і зуби почали цокотіти.

– Не врі, шлюха! – разстреляєм вместе! – пригрозив третій із забинтованою головою.

– Пожалуста, заходьте й шукайте, – знизала вона худенькими плечима й ступнула назад.

– Відчиняй у хату двері! – наказав той, що мав добродушне обличчя земляка, і легенько штовхнув її автоматом у плечі. Цей поштовх Оля зовсім не злякав, навпаки, він був такий лагідний і легенький, що зразу зраджував прихильність до неї цього молоденького партизана. Оля глянула на нього добрими великими очима, трохи кокетуючи, лукаво посміхнулася, і сміливо відчинила навстіж двері. Партизани сіпнулись за стіну, сподіваючись з хати автоматної черги. Один приготував гранату. Обережно заглянув у хату, потім змусив Олю іти першою, а за її спиною всі по черзі переступили поріг. Окинувши метким зором закутки, партизани почали робити докладний трус. Зазирали під ліжку, на піч, під стіл, під лавками, перевернули подушки, заглянули навіть у піч. Потім три вийшли в сіни, а четвертий продовжував обшук далі. На щастя, у хаті нічого військового не було, тільки в шухляді набої до пістоля, але партизани туди заглянути не додумалися.

– Хто з тобою вечеряв? – раптом звернув партизан увагу на стіл з рештками вечері.

– Тітка приходила навідатись, – без вагань, посміхаючись, відказала Оля.

– А спала з ким? – знову стрілив підозрою, помітивши на ліжку дві поруч подушки.

Оля на мить розгубилася. Пропала, – шибнула думка.

– Чого це ви чіпляєтесь до мене? – з розпукою проказала. – Мій чоловік у червоній армії, на фронті деє кров проливає, а ви нападєть наводите, – і спонтанно заридала.

– Знаємо вас, деякі вже й німчурів наплодили, – зневажливо сплюнув партизан, і Оля в цю мить почервоніла до вух.

– Не всі однакові, – ледве крізь сльози, прошептала.

– А що це тут під запічком приховане? – раптом зацікав-

лено запитав і, скинувши на бік цівкою автомата віник, почав відсувати кошик з бараболею.

В Олі потемніло в очах. Коліна почали тремтіти, згинатися, і вона ледве встигла вхопитися за лежанку, щоб не впасти. – Кінець! – оце вона й є та страшна смерть, – блиснуло в її свідомості, і вона збагнула свою загибель, що зближається до неї, дармащо так добре виконувала фалшиву гру. Тепер у неї язик відмовився послуху, а зуби дзвонили, підскакували, як смажений горох на сковорідці.

– Петре! Х-о-д-і-м-о! – гукнули з сіней. Партизан глумливо подивився на Олю, що змінилась на обличчі, і насмішкувато сказав:

– Ага, злякалась! Самогончик там приховала! Знаю, знаю, не вперше поратись під запічком! Гаразд, я зайду вечерком, – і посміхнувшись, моргнув бровою, і вийшов.

– Господи, слава Тобі! – палко мовила Оля, зачинивши за партизаном двері, і перехрестилась до ікони. Потім стала на коліна й почала молитися так, як підказувало чуття:

– Матінко Божа! Царице небесна, врятуй життя мені й моему Жоржеві! Не осироти сина, що незабаром вігатиме Тебе!

Потім схопилась, відсунула бараболю, цибулю, сміття, відкрила схованку й гукнула:

– Жоржику! Вилітай хутко!

Жорж спітнілий, захеканий і мокрий, увесь у бруді виставив злякано голову:

– Уже пішли? – полохливо запитав.

– Вилазь та втікай! Обіцяли вернутись по самогонку. Треба тікати з хати, – збентежено нагнала вона.

Жорж, як мокра курка, був безпорадний. Десь зникла вояцька зухвалість, німецька хоробрість, відвага. Він тримав у руці пістоль, що підскакував, як лялька, і не знав, що з ним робити.

– Куди ж я тепер тікатиму? – благально запитав, не дивлячись Олі у вічі. Він почував себе безпорадно й прикро, втративши будьяку ініціативу, щоб можна було викресати реальний плян рятунку.

– Переодягайся, скинь ту страшну шапку, накрій голову хусткою і тікай в ожеред, – командувала ним Оля, і грізний СС покійно її слухав. – До вечора пересидиш у соломі, а вночі я тебе переведу в безпечніше місце. Ось візьми спідницю та натягни поверх штанів, здалека подумують, що жінка, – повчала вона Жоржа.

– Олюню! Зірньою моя! Я вік тебе не забуду, на руках, як голубку носитиму, коли врятуюсь, – лементів він, натягаючи на себе спідницю.

В Олі серце танцювало, як на власному весіллі. Вона вже раділа, що прийшли партизани, що змусили зарозумілого Жоржа хоч раз принизитись перед нею. Тішилася, що трапилась нагода рятувати життя Жоржові. Аж тепер він її оцінить, одружиться із нею, житимуть як ураю втрійку, бож буде син. Тепер уже Жорж не то, що не зрадить, а й зневажливим словом не образить.

Мов на крилах, підсакаючи, шалено радіючи, вела його в ожеред. Затушкувала в собачій норі в'язкою соломи, а сама щаслива вернулася до хати, наспівуючи тихенько щось веселе. Хутко ліквідувала всі сліди, що могли б зрадити його тут переховування. Потім сіла край столу й задумалась.

Пригадала весь, хоч короткий, а такий бурхливий шлях, що пройшла невдовзі з Жоржиком. Чужий же він для неї, далекий, а от же таким став близьким. Цілу душу її взяв. Нема де правди діти, він справжній красень. І фізично гарний, і співає чудово, і любить її. Чи любить справді? – раптом блиснула думка, і в ту ж мить зникла. Любить! Дуже любить! Вона це добре знає! Бо вона – найкраща в околиці. Правда, спочатку вона його дуже жахалась, боялася як ката, в якого на сумлінні не одне людське життя. Але ж він і в село приїхав ранений, змучений, обезсилений в боях. І коли оголосив себе комендантом села, а її взяв за перекладачку, як єдину в селі людину, що знала німецьку мову, то вона не могла йому перечити. Та все ж таки дуже боялась.

А потім... потім день за днем удвох із ним на роботі, у полі, у лузі, на сінокосі, у лісі. Його щира розповідь, як він

боровся з большевиками, з комуністами, як проливав кров за Україну, за її бідних людей, що мучились у колгоспах, у Сибіру, у тюрмах та на каторзі. Розповідав широко й сердечно, як він намагався визволити цих бідних людей із неволі. І тоді в Олі серце спливало кров'ю, як віск топилось від цієї страшної і зворушливої розповіді. Запевняв, що коли скінчиться війна, то Україна буде самостійною державою, вільною і рівною серед великих держав. Дуже мальовничо Жоржик оповідав їй про майбутнє України. Він постійно твердив, що всіх українців, засланих на Сибір, у першу чергу по війні повернуть додому. І Оля мріяла колись побачити й свого татка, що там десь мучиться.

За цю самопожертву для України, вона й полюбила Жоржика, полюбила гаряче й широко цілою своєю трепетною дівочою душею. І стала його нареченою. А тепер ось тільки чекала, коли оформляться і справлять гучне весілля.

Від цих думок Оля посміхнулась і схопилася з лавки. Накинула хустку на плечі й побігла до дядька Матвія, перед яким у неї не було таємниць. У Матвія під ожередом соломи обладнана криївка, яку ще помагав копати батько. Там переховували в часі революції майно й хліб від численних червоних, чорних, білих та інших банд; там ховалися не раз і хлопці від мобілізації або під час німецьких облав тепер.

Матвій вислухав шире прохання Олі, довго вагався. Адже ж там і тепер дещо переховується від нових бандитів, від німців. Дуже трудне було завдання.

– Дядечку, голубчику, Жоржик вас не зрадить з майном. Він же тепер дбає про українців так само, як і про німців. Щоденно тільки й мови в нього про самостійну Україну та про її бідних людей. І нарешті, дядечку, я хочу вам признатися, що він мій чоловік, – проказала, і почервоніла, як мак на городі, схиливши голову.

– Твій чоловік?! – здивовано перепитав і глянув на виповнену дівочу постать, чого раніш не помічав. – Д-а-а ... – почув Матвій потилицю.

– Законний мій чоловік, ось незабаром оформимось, їй

Богу, казав, що візьме відпустку й справить весілля, – підвела Оля голову й благально глянула на Матвія повними сліз очима.

– Бідна моя дитино, – голосно зідхнув Матвій, – і що ж мені робити?

– Дядечку, ріднесенький мій, врятуйте його, бо це ж однаково, що й мене в могилу закопають, – заголосила Оля, і сльози так і бризнули з очей.

– Не вірю я тим німцям, – ще раз тяжко зідхнув Матвій, – вже не вперше вони нас обманюють. Але... може, так би мовити, він, цей твій Жорж серед інших німців і порядна людина. Вже... коли обіцяв одружитися з тобою, то... біжи вже та веди його сюди, – нарешті погодився Матвій.

Оля скочила, як козеня на пасовиську, розчервонілася мов писанка. В одну мить зникла за хлівами в напрямі до свого двору. А за яких кілька хвилин Жорж з вузликом військового вбрання в руці та пістолем при поясі підозріло оглянув прохід у соломі до криївки, кинув вовчим поглядом на Матвія, потім на усміхнену й радісну Олю, і, заспокоєний поліз задом крізь отвір у соломі в яму.

– Однаково смерть над головою, а більш нема де сховатись, – подумав він про свою сумну долю. Своє життя він поклав на сумління Олі та цього чоловіка. Спустившись кількома шаблями по драбині, він намацав ногами твердий ґрунт. Черкнувши запальничку, угледів на скрині каганець і засвітив. Світло прогнало густу темряву, і перед очима Жоржа вирости мішки з борошном, бодня із салом, скриня, повна селянського простого добра, омитою слізьми та потом – сувої сірого полотна, кожухи, рушники тощо.

– Ого-го..! – гукнув злорадно спантеличений Жорж, розглядаючи харчові запаси. – Ось як унтерменші вміють нас дурити! Та ж тут на дві фіри добра того набереться. А кожухи воякам, а шалі в дарунок до Німеччини. Так, так, чудесна нагода! От тільки пережити цю халепу, а тоді вже знатиму, що робити. Чудесні скарби! – посміхнувся він, потираючи задоволено руки.

З кутка, з-під мішків вискочила миша. Гострим носиком повела в повітрі, зляканими, мов бісер, оченятами подивилася на Жоржа й чкурнула знову в темний куток.

Жоржові зробилося моторошно.

— То це й я, мов миша, запакований у цій ямі, — раптом шибнула страшна думка, і він відрухово мацнув пістоль. Але що може зробити тут пістоль? Навкруги нависла моторошна тиша, тільки каганець час-від-часу трісне гнотом та зрідка писне миша.

— І оце я, вишколений есесівець, що пройшов бойову школу на фронті, дав себе замкнути в цю пастку!? — подумав він, і йому задушно стало. Обвів здичавілим поглядом понурі стіни глибокої ями, і страх чорною гадюкою обсотував його серце. Здригнувшись, він поспішно піднявся драбиною до ляди над головою і спробував піднести. Дошки були міцно припасовані в гарах на шпугах і, мабуть, клямкою замкнені. Жорж хутко спустився додолу й почав нищпорити в тунелях, шукаючи запасного виходу. Проте, усі тунелі кінчалися глухими стінами, і тільки в кутку знайшов лопату.

— Ось мій рятунок! — втішено вхопив він держак і почав пробивати над головою вікно. Поки мине ніч він буде на волі, — думав радісно, посилюючи темп роботи. Він довбав, як навіжений. Глина падала йому на голову, за комір, за пазуху, але він тільки стріпувався і довбав. — Брешете, унтерменші, я ще з ваших підступних тенет вирвуся. Не діждете залити мене тут водою, як ховрашка, або викурити димом. Я не з таких, — скреготав він зубами й запападливо довбав.

Як довго довбав, не міг знати, бо годинника згубив, але відчув, що на долонях нагнітки вже потріскали, текла кров. А продовбав зовсім мало. Тяжкою видалась йому лопата. Відрізав кусень сала й з сухарями, що тут також були, почав гамувати голод. Сидів і запивав водою, що знову таки стояла тут у відрі недалеко. Потім з насолодою закурив, ліг і витягнувся на рядні поверх соломи. Миша знову вискочила, сміливіше наблизилась до нього, нюхнула повітря.

— Іди до мене, іди, дурненька, не бійся мене, ти не унтер-

менш, я з тобою в однаковому стані, – шептав він, простягнувши до миші руки. Але вона полохливо знову зникла. Десь над головою пробивались невиразні глухі звуки, щось різко гупнуло й знову стало тихо. Йому здавалось, що Оля щось проти нього затіває. Певно, він таки грубо повівся з нею вчора. Не вірить вона його солодким словам про волю України. Цілком зрозуміло, не вірить, що він поверне її батька з Сибіру. А може й вірить. Ні, мабуть вірить. Певно, що вірить, бо ж дитина! Так, вона берегтиме мене, як ока, берегтиме батька своєї дитини, берегтиме свого чоловіка, ха-ха-ха!.. От так ут-тяв! Ну й чи не дурний я, що пробував рубати вікно? І навіщо? Та ж Оля трупом ляже серед дороги, а до нього ворога не допустить!

Жорж випростався на соломі й спокійно примкнув очі.

Прокинувся зненацька. Над головою виразно щось поралось. Гупало ногами, шаруділо лядою, клацало клямкою. Жорж, як ужалений, схопився з пістолем у руці, не спускаючи очей з ляди до ями. З темряви на драбині блиснула нога в жіночому черевичку, і серце йому застукотіло інакше. Зашелестіла жіноча сукня, так добре відомого йому кольору. Він сховав пістоль, скочив до драбини й, як метелика зняв додолу усміхнену Олю.

– Що там робиться у світі? – запитав і вдячно цмокнув у щічку.

– Небезпека ще не минула; священника, учителя і агронома червоні партизани розстріляли, а поліцаєві із старостою пошастило втекти. Шукають тебе, але ніхто й пари з уст не пустив. Люди наші чесні, – закінчила Оля і хутенько розгорнула вузлик з харчами, витягла з пазухи пляшку горілки й все це розставила на розгорнутому рушникові.

– Ну, що, священник міг би й жити, – задумливо промовив Жорж, – без учителів можемо обійтися, а от агронома шкода. Агрономів нам покищо дуже бракує.

– Як це без учителів можна обійтися? – обурилась враз Оля, – а дітей наших хто грамоти навчатиме?

– Грамоти? Біля землі можна працювати й без грамоти, а

наш синок поки виросте, війна закінчиться, і ми матимемо вчителів досить, і то добрих учителів, німецьких.

– Я мовлю не про нашого сина, а про інших дорослих дітей! Може не всі захочуть в селі біля гною порпатись, – гнівно відповіла Оля.

Жоржик злякався. Відкривати німецькі пляни в цій ямі не зовсім безпечно.

– Та, певно, українцям потрібна наука й то добра наука, але я кажу, що під час війни не до науки. Тепер хліба воякам треба. Ти, Олечко, не турбуйся завчасно. Наш фюрер сам про це потурбується. Ти ліпше розкажи, що там партизани роблять?

– Та що ж вони роблять, харчів вимагають. Хліба та сала заповіли людям зносити.

– І люди дають?

– А ти не дав би, коли автомата наставлять?

– Маєш рацію. Проти автомата з кулаком не станеш, – закінчив розмову й почав вечеряти, потягнувши нахильці горілки. Потім подякував Олі за теплу увагу й ліг відпочивати.

* * *

Німецький військовий гарнізон, почувши про советських партизанів, заметушився, задзичав, як джмелі в старому дуплі, облиті зненацька окропом бешкетними пастухами. Полетіли радіограми, заторохкотіли телеграфні дрони. Це ж щось нечувано-нахабне, – червоні партизани під носом німецької залози. Поставлено на ноги весь нищівний загін есесівців. Наказ – прибрати до рук живими. Розмотати клубок цілої партизанської мережі! Знищити в зародку гадюче підпілля, що паралізує постачання, гальмує набір робітників до Німеччини й, найголовніше, – підриває міт непереможности німецького багнета.

Три вантажних автомашини, наповнені есесівцями, вирушили з міста на розшуки партизанів. Це були відважні, випробувані й загартовані в боях вояки, що тепер відпочиваючи, вивозили з України молодь до Німеччини, вишукували українських націоналістів, советських партизанів та комуністів жидів.

Перша автомашини з десятима есесівцями, з опанцерован-

ними бортами, наблизилася до села в повній готовості сипнути вогнем скорострільів. Друга машина, на відповідній дистанції, рухалась обережно позаду. Третя, пильнуючи за першими двома, забезпечувала ар'єргард.

Все було передбачене, враховане, обчислене. Літак із свастикою двічі пролетів над селом і передав командиріві есесівського загону через радіо, що підозрілого нема нічого, тільки німецький комендант прогулюється на греблі.

Телефонного зв'язку з селом давно не було, і тому німці їхали навпомацки.

Перша автомашина з есесівцями на поготівлі сміливо спустилася в долину села, з'їхала на вузьку греблю. У ту ж мить навколо автомашини, як з-під землі виросло півсотні німецьких вояків із автоматами російського зразка.

Спротив безнадійний.

Спонтелечені есесівці, заскочені обманом, без жодного пострілу дали себе советським партизанам роззброїти.

Коли друга машина з есесівцями спустилася в село й завчасно викрила підступ, то на неї полетіло десять гранат і злива автоматного вогню. Під автомат вибухнула міна. За хвилину горіло авто й стогнали ранені німці.

Зачувши в селі вибухи гранат і шквал скорострільів, есесівці поспішно повернули третю автомашину до міста по допомогу.

Партизани діяли блискавично. Непотрібний тягар – полонених есесівців „розміняли”, а самі зникли.

***

Німецькі панцерники з'явилися під селом нагло й непомітно. Морозного досвітку тихо, як гад з-під хмизу, всунулись попелястими потворами в село. Вогнем скорострільів прошили кожний двір і хату в селі, і проїхавши згубну греблю, зупинилися на майдані. За панцерниками під'їхала автомашина, ущерть виповнена есесівцями. Німці висипали з вантажного авта й залягли за прикриттям.

Оля, вгледівши свастику на панцерниках, зраділа, мов ди-

тина, ніби побачивши здала рідну матір. Вона кинулась у кривку й вивела Жоржа:

– Дивись, любий мій! Наші приїхали! – радісно гукнувши показала рукою на загін есесівців на майдані.

Жорж відразу перевтілювався. Бундючно натяг кашкета з двома кістками навхрест, припасував пояс із пістолем, обтер снігом забруднені чоботи й гордо пішов назустріч до своїх братів. Комендантові загону щось відрепортував.

Оля здалека спостерігала, як всі німці пильно прислухаються до Жоржа й нею опанувала гордість.

Потім було покликано старосту села й суворо наказано скликати збори всіх людей.

Ця подія Олю занепокоїла. Вона повернулася до хати й чекала повороту Жоржа, щоб довідатись про все докладно. Натомість до хати увірвались два есесівці.

– Шнель, шнель! – скажено загарчали вони й витягли її з хати, не давши й одягнутись.

На всі протести, що вона дружина коменданта села, есесівці реготались. У тоненькій сукні, з хусткою на плечах, опинилась на майдані серед жінок і старих чоловіків. Молодь завчасно розбіглася, рятуючись від вивозу до Німеччини.

Оля, у літніх черевичках на босу ногу, цокотіла зубами й тремтіла, як берізка на вітрі, усе поглядаючи на Жоржа, що розмовляв з командиром загону. Але Жорж і не глянув на неї, мов би й не знав її. Тільки один раз якось випадково повернув голову, з погордою зміряв поглядом і відвернувся.

– Жоржику! – гукнула вона перестудженим голосом.

– Що, не впізнає тебе? – насмішувато мовила сусідка, побачивши, що Оля аж посиніла на морозі.

– Жорже! Іди до мене! – гукнула вона тим разом по німецькому.

Їй було так боляче, як ніколи в світі. Не від холоду, хоч ніг вона вже й не чула, а від образи, зневаги, поведінки чоловіка. Але Жорж і цим разом на оклик Олі не повернувся, хоч всі есесівці подивилися у бік розпачливого німецького вигуку.

В Олі почорніло в очах і бракувало повітря.

– Боже, що ж це робиться?! Що сталося із моїм Жоржиком? Де мені шукати помочі? – клекотала її думка й вона витирала сльози. Та раптом схаменулась і споважніла: – Почекай, хай но прийдеш увечорі до хати, я тобі нагадаю і нашу любов, і криївку, і українських людей, – думала вона гнівно.

А людей все збільшувалося і збільшувалося. Гнали всіх, кого тільки захопили в хаті чи на подвір'ї. Але це все були старі жінки з дітьми та німічні чоловіки.

Аж ось, здається, уже ціле село на майдані. Тупцює, гомонить і від холоду дригонить. Один есесівець поспішно почав ставити людей в одну лаву, – чоловіків, жінок, дітей, без огляду на стать і вік. Створилась суцільна сіра людська жива стіна, як довга річка без кінця-краю.

Оля стояла серед людей. Вона вже не гукала до Жоржа, в неї вже холод відібрав голос. Вона тільки легенько кашляла.

– Кожен десятий, три кроки вперед! – подав команду командир загону німецькою мовою, і есесівці, як хорти, почали витягати, виштовхувати, виводити кожного десятого з лави.

Люди збентежено, розгублено лементували, кричали, сперечались. Оля попала в першу десятку. Поруч із нею опинився староста села, якого позбавили влади, далі був сільський поліцай, в якого відібрали рушницю, а ще далі стояла старенька учителька. 173 особи відокремили есесівці від загальної людности села, що потрапила на майдан у лаву. Оля знову хотіла гукнути до Жоржа, але замість голосу з її горла ледве вирвались шипеляві звуки.

– Ну й чорт з тобою! Що буде, то й буде! Поїду в Німеччину з усіма цими нещасними, – думала Оля, щільніше кутаючись у хустку. Вона вже догадувалась, що це новий набір до Німеччини.

Есесівці знову заметушились і почали відібраних людей шикувати в колону. Далі наказали йти. Оля плутаючись ногами в глибокому снігу, ішла поруч із старостою.

– Куди ж це нас ведуть? – раптом здивовано запитала вона старости.

– Не знаю, дитино! Похоже, що до цвинтаря? – сам здивувався староста.

Зупинились серед хрестів, серед могилок, серед найтихішого й найспокійнішого місця у світі. Часом і Оля приходила сюди відвідати матір, що вмерла в голодовому році, і полити квіти. Це був сільський цвинтар. Усе навколо окутане білим ніжним снігом, тільки чорніє велика могила розстріляних советськими партизанами полонених німців.

Люди з диким острахом дивилися на зухвалу постать командира СС загону, що вийшов наперед.

– Що це він з нас хоче? – прошептала старенька бабуня до Олі, злякано поширивши очі. Люди догадувались, що має статись щось страшне, безповоротне. За що?!

– Іменем закону третього райху за збройний виступ проти німецького війська, за поміч партизанам, – оголошую всім вам...

Оля широко розкритими очима дивилася на командира, слухала читаний німецькою мовою грізний присуд, і кров у серці її холола, як смола на вітрі. Ось-ось вона впаде.

– роз..розстріл! – закінчив командир і рвучко випростався, гордо звів голову.

– Ой! – скрикнула Оля і поточилась. Її підхопив староста, а з другого боку вчителька.

Оля якось дико розгорнула хустку й виставила голі груди.

– Жоржику! – гукнула вона з усіх сил. – Рятуй свою дружину! – проказала й знесилено схилила голову.

– Хто це? – нарешті звернувся командир до Жоржа.

– Моя перекладачка.

– Ти її потребуєш?

– Ні, я вже добре опанував цю хамську мову!

– Бреше він, я його дружина! – набравшись сили, враз вигукнула Оля.

Ці слова вогнем опекли Жоржа. Він здригнувся, повернувся, поспішно зробив кілька кроків і зупинився перед Олею.

– Що ти сказала, шлюхо?! – дико заревів він.

– Я сказала, що ти гад, що ти Каїн! Бо стріляєш у свого сина, який ось у мене під серцем! – дико заверещала вона ні-

мецькою мовою, і, розмахнувшись, з усієї сили ляснула його по обличчі змерзлою маленькою ручкою.

Гучний поличник лунко продзвенів у морозному повітрі й завмер у просторі. Сотні очей чоловіків, жінок і дітей із вдячністю повернулися у бік до маленької Олі.

– А-а-а! – стряслось вигуком повітря.

Жорж велитенським кулаком збив Олю із ніг одним махом і почав люто затоптувати маленьке тіло великими кованими чобітьми. Вся вона заюшена кров'ю силкувалася підвестися і ще раз в останнє плюнути йому з погордою в обличчя. Виконавши своє, Жорж відскочив.

Та раптом клацнули автомати. Пів сотні есесівців натиснули спускові язички страшної зброї і вогнем змішали 173 жертви з снігом. Залишилася на цвинтарі велика кривава пляма.

Усе знову стихло, як і перед тим. Команда есесівців, а за нею видовжучи кроки Жорж, помаршувала зі співом у село до своїх авт.

Старий млин

Все сталося цілком просто. Голова КНС /Комітету Незаможних Селян/ привів у млин незнайомого чоловіка й подав Омелькові чотирикутній папірець. На документі червоною плямою яріла державна печатка з серпом і молотом, а на горі світила п'ятикутня зірка.

– Вам на підмогу райпартком прислав товариша Осінова. Знайомтесь і підучіть його млинарських мудроців, – промовив керівник сільської влади, хитро посміхаючись, і поглядаючи то на підручного, то на власника млина.

– Це можна, – спокійно муркнув Омелько, і статечно розгорнувши папірець, почав читати. Там стверджувалося, що від сьогодні господарем млина стає советська власть в особі призначеного партією товариша Осінова, а він, Омелько Гречаний, переходить на становище штатного робітника з місячною платнею 15 карбованців.

– То це ж як, я наче б то й не господар, а наймит? – запитав збентежений Омелько й підвів погляд на голову КНС. Живі й ясні його очі округлились переляком, а добродушні уста огірчено скривились, як у старого сома.

– Ми запроваджуємо новий спосіб господарювання, – посміхнувся голова КНС і задикувато збив свого кашкета на потилицю.

– Новий спосіб господарювання? – перепитав спантеличений Омелько й, враз збагнувши зміст сказаного, додав:

– Ну, що ж, господарюйте, а я собі піду, – промовив, здвигнувши раменами, і повернувся.

В його шелесті слів чулася глибока безодня розпуки.

– О, ні! Ми вас не звільняємо. Ви мусите свій досвід передати товаришеві Осінову, – сухо промовив голова КНС, і в його тоні чулася погроза.

Омелько зітхнув. Сховав документ у кашкет і, натягнувши його на свою сиву голову, поплентався до коша. Там уже треба було підсипати зерна.

Товариш Осінов переморгнувся з головою КНС, обмінялися потиском рук і розійшлися. Голова КНС вийшов, а товариш Осінов наблизився до Омелька й дивився на його роботу.

У селі назовні, здавалося, нічого не змінилося. Але хто уважно цікавився внутрішнім життям людей, то багато дечого зауважив би. Землю в селі поділили на душу населення, сільськогосподарський реманент відібрали в заможних і дали тим, що пішли в СОЗ (суспільна обробка землі). Худобу теж розподілили між незаможних. Тільки в сільській крамниці не відбулося особливих змін. Як перед революцією сидів Яків Соломович, так і тепер торгує, тільки під вивіскою „Кооператив”.

Омелько покірно працював мірошником, хоч мірчук тепер відбирав товариш Осінов. Омелько знав, що біда вже в пазусі, і що цей Осінов заб'є йому в спину осикового кола, але рятунок він не бачив. За своєю природною вдачею він любив працю, а всілякі інші справи його мало цікавили. І він чесно працював. До товариша Осінова він ніколи не говорив, не вітався з ним, не радився, і не звертався до нього з будь-якими запитаннями. Він просто його не помічав. Так наче його тут нема й ніколи не було. І це, власне, найбільше злостило партійного наглядача. У нього з кожним днем проти Омелька накопичувалася жовчна злоба.

Омелько тяжко переживав втрату свого млина. Він навіть удома скупо з дочкою балакав. Цей млин він збудував з міцних, щонайліпших дубів. Укрив гонтою. Вивів широкий ганок із просторими дверима, щоб було де розминатися людям із мішками. Точені стовпи, камінні східці, – на сто років заповідалися. Дітям, онукам, правнукам пророчив. Краса одна! – казали люди й задивлялися. З далеких сіл приїжджали, щоб хоч оком кинути. А помол який, не борошно – а сонце! Люди дякували, і в самого серце радувалось. І було чого. Це ж його праця власних рук, єдина господарська підпора, в яку вклав усього себе, усю свою душу, розум, силу, здібність і ціле життя. Він

днював і ночував тут. А тепер? Усе пропало. Але свій біль, свою невимовну гірку тугу він глибоко заховав на дно серця і не виявляв своєї розпуки назовні, не показував горя, щоб вороги не радувались.

Ще так тяжко він переживав тільки втрату своєї дружини, що померла в розквіті сил, залишивши йому сина й дочку. Син Андрій, закінчивши гімназію, без права продовжувати науку, як куркульський син, подався у світ. А дочка Мотря, не дочекавшись з війни чоловіка, жила в батьківській хаті й допомагала старому.

Додому Омелько приходив тепер змучений, розбитий, слабкий. Важке горе роз'їдало його сили, важким тягарем гнуло спину й виростало горбом, і засівало стомлене чоло численними зморшками. Скаржився дочці на недугу, на біль у спині, на корчі в м'язах, ломоту в крижах. Мотря натирала розсолем, прикладала гарячі компреси з нагрітих висівок, вкривала ноги кожухом. Батько вдячно посміхався, звечора засинав, а потім прокинувшись, з гіркими думами лежав горілиць до ранку. Передумував усе своє просте трудолюбиве життя, наповнене змістом праці, розбивав його по зернятку і ніде не знаходив куکیлю. Чесно прожив довге життя, нікого не скривдив, а на старість ось тобі наглядач! І за віщо ж мені така наруга? – в соте питався він сам себе, і не знаходив відповіді. Він же як оженився, то був у селі найбільшим господарем, а тепер йому пришили вівіску – куркуль. А жінка чого передчасно померла? Прости мені, Господи, – примушував помагати при будові млина. Підірвалася тоді. При цій думці Омелько важко зітхнув. Оце єдиний гріх, який він відчував за собою. Цей гріх тяжить над ним ціле життя.

– Чого вам, тату, може води? – питала дочка, почувши зітханья.

– Ні, дитино, вода мені вже не допоможе, – сумно відповів і ще раз глибоко зітхнув.

* * *

Уже другий день Омелька нема в млині. Зник, наче в воду

впав. Кілька разів прибігала збентежена, заплакана Мотря й усе допитувалася товариша Осінова за батька.

– Не знаю! Говорю вам, що нічаво не знаю. Пішов учора дамою, кажеться, вчора, ба нет, то було позавчера. Пішов, значить, вечером домою, вот і всьо. А какой дорогою – не знаю, – спокійно й упевнено відповідав советський партійний наглядач.

– Та куди ж вони пішли, де ж вони ділися? – з розпукою розпитувала Мотря, і заливаючись сльозами, знову бігла в село. Заходила до сільради, запитувала в райміліції, заглядала навіть у канцелярію тюрми, може його заарештували й не признаються. Питалася знайомих, зустрічних. Але ніхто нічого не знав про старого Омелька. Старий Омелько більше не цікавив ні партію, ні міліцію, ні советську владу.

Тим часом товариш Осінов за двомісячне перебування у млині, сьогодні вперше сам відгострив на точилі долота, накував камінь, поставив його на веретено, і засипав до коша ячмінь. Обтерти гостре каміння грубим помолом ячменю для свиней, а потім насипле пшениці. Перш за все треба зробити гідний дарунок партії. Завезти секретареві райпарткому доброго борошна на вареники, щоб переконався, як він хутко оволодів млинарську техніку. Не ликом шиті „тверські рабoчiе” ...

Ще раз Осінов відрегулював доступ зерна на камінь, сам пішов у млинарську хатину перекусити й узяти на всю ніч тютуну.

Хатина невеличка, з двома вікнами й широкою дубовою колодою замість призьби перед вікнами, для відпочинку людям. Стояла вона на пагорбку в холодочку осокорів з гостинністю для кожного подорожнього чоловіка. Збудував її Омелько разом із млином. У заметіль чи в дощ сам підночовував тут і готував власноруч перекуску.

Тепер тут став єдиним повноправним господарем товариш Осінов. Правда, Омелькова постіль ще лежала в кутку на дерев'яному ліжку, але вона може придатися йому. А от ікона в кутку під стелею у почорнілій рамі зовсім непотрібна – бур-

жуазні забобони. І Осінов зіп'явся на пальці, зірвав із поржавілих цвяхів св. Миколая і кинув до старого кошика, де валялися Омелькові капці без ужитку.

Коли Осінов повертався до млина, надворі лежали густі сутінки, а в закуреному млині було зовсім темно. Каміння тихо шелестіло, розмелюючи зерно, вода рівномірно спадала й крутила колеса, а повітря дихало вечірньою прохолодою, повіваючи з боку ставка.

— Треба засвітити ліхтарню, — подумав Осінов, і навпомацки почав пробиратися до віддаленого кутка, де складався різний млинарський реманент. Сповнений надхнення, він собі щось веселеньке насвистував із мотиву громадянської війни з красної гвардії, втішений, що нарешті він діпняв свого й оселився у вимріяному краю. Тут таке чудесне підсоння, такі пахощі широких ланів, такі смачні паляниці, що не даром наш Гоголь про цей край так чудесно писав і приваблював сюди наших людей. Гарний край! А які баштани тут, а які пшениці! Багатий край і чорт знає ким заселений? Але, нарешті, він став тут твердою ногою, і ніяка сила його звідсіля не зрушить.

Так роздумуючи, Осінов обійшов, намацавши ногою терези, наткнувся на купу мішків, пройшов біля барабана, в якому сіється борошно, і повернув праворуч у напрямі млинка, за яким, як він пригадує, і висить ліхтарня.

Раптом хтось його із заду рішуче шарпнув за кінець фартуха. Осінов із несподіванки здригнувся. Відрухово сягнув рукою до халяви за ножем, але підступний ворог не дав йому часу на оборону. Він уже тягнув його до себе залізними обіймами, що аж кістки тріщали. У спині хруснуло, і могутня рука почала Осінова підіймати в повітря, одночасно переламуючи спину. Потім метнувши ним, кинула вниз головою, гримнувши об підлогу, що аж кашкет злетів, а в очах потемніло.

— Пусті, гаде! — заверещав Осінов. Але його мовчки крутило, вивертало кістки, потягло по долівці й знову почало підіймати в повітря. Він збагнув. Його ухопив вал трансмісії. Ним оволодів смертельний жаж. Як кішка, падаючи з дерева, він звинувся, переміг у цілому тілі невимовний біль, і, вивер-

нувшись животом, впіймався обома руками за грубий вал трансмісії. Вал спокійно й ритмічно повертався та невмолимо тягнув за собою жертву. Осінов тепер міцно тримався руками, обнявши вал як рідну матір, побоюючись знову гримнути головою об підлогу. І як же це мене занесло сюди? Я ж добре знав, що тут трансмісія, – міркував він і намагався розірвати фартух, яким його замотало навколо трансмісії. Фартух за собою потяг сорочку й піджак та створилися непереможні кайдани, що прикували його ноги, спину й навіть шию нашійником фартуха. Фартух був міцний. Омелько пошив його з суворого полотна власного виробу, і він був такий надійний та добротний, як і кожний селянський виріб.

– От, куркульський гад! – вилаявся злісно Осінов на адресу Омелька, і знову пробував дістати з-за халяви свого вірного товариша – довгого ножа. Та вал не зупинявся ні на мить. Він крутився і крутився, і підняв уже Осінова вгору, затискаючи на шиї нашійника з фартуха так тісно, що аж перехопило дух, і він висолопив, задихаючись язика. Пропав, – майнула думка. Але це була тільки одна мить. Вал повернувся, минув критичну позицію, і Осінов знову відчув полегшу. Та тут раптом його потягло вниз. Він міцно притиснувся руками до вала. Ним шалено кинуло. Хвилинку спокій, і знову почало підіймати. На цей раз уже петля нашійника його не душила. Щось у фартусі послабилось. Кілька разів ним обкрутило, і він спочивав, обмірковуючи скрутне становище.

– Через такий дурний випадок людина може й життя втратити, – подумав він і почав розплутувати нашійник лівою рукою. Та вал знову повернувся, не чекаючи й не зупиняючись ні на мить. Осінова нахилило вниз. Щоб утриматись коло вала й не стукнутись головою об долівку, він знову ухопився руками й прилип до валу як п'явка. Вал повернувся і він незабаром опинився наверху.

– Треба трохи відпочити, а тоді взятися до праці, – вголос промовив він, і йому від власного голосу зробилося веселіше. Так наче він тут не сам. Обнявши колоду дерев'яної трансмісії, прислухався до гомону млинарського колеса, до

плескоти спадаючої води, до повільного рипіння трансмісії.

– Хіба закричати?! Покликати допомогу? – голосно промовив він до себе й зараз же від цього відмовився. Хто його тут на околиці села почує, коли тепер люди так перелякані законами влади, що по заході сонця всі хати на засувах.

Кілька разів обкрутившись разом із трансмісією, Осінов відпочив. Сили покликані інстинктом самозбереження подвоїлись. Він напружився, поширив груди, вдихнув повітря, потягнувся по валу, хоч поламані кістки в ногах неймовірно боліли, і раптом... О! Евріка! Нашийник фартуха тріснув. Звільнились притиснені груди. Він радісно почав вдихати повними грудьми пахуче млинове повітря.

– Гади! Я вам покажу! – вголос вигукнув він погрозу невідомо кому. Тепер він почав виплутуватись. Але радість його була завчасна. Шийо він звільнив, а ноги ще міцніше притиснуло до вала. Вони були наче приковані до трансмісії.

– Ну, добре, ще трохи відпочину, а тоді прорву поворозки на спині, – подумав він, і розкривши рота, почав вдихати повітря. Вал рівномірно крутився, вода за вікном хлопотіла, а йому пекельно хотілося пити. Спрага його остаточно домучувала. Язик у роті зробився, як суха кора, і ні крапельки слини.

Хто знає скільки разів він обкрутився, але відчув, що замість того, щоб сили прибували, він знесилювався. Руки терпли, і він ледве тримався за вал, переплівши пальці віночком. Ну, ось зараз прорву, – подумав, і напружився. У спині щось так стрикнуло, що він заверещав, як навіжений. Тепер він переконався, що поворозок на спині йому не перервати. Треба вжити якихсь інших заходів. Хіба спустити руки вниз і шукати за щось ухопитись, тоді... або ноги відірвуться із трансмісією, або він звільниться. І він почав думати й пригадувати, що тут поблизу трансмісії стоїть ... – млинок, великий млинок! От би за нього вхопитися!.. Вода за вікном хлопала на колеса, а каміння поскрипувало байдуже зерном...

Під впливом такої чудесної думки – ухопитися за млинок і звільнитися, Осінов опустив руку, як трансмісія повернулась, і почав мацати рукою навколiшність. Провів правицею у темря-

ві, щоб зорієнтуватися, де він. Та раптом тягар його тіла несамовито чомусь збільшився, друга рука не втрималась, випорснула, і він ковзнув додола, плавно торкнувся спиною і головою долівки. Його потягло як бороною, а за мить він знову натягнувся на валу трансмісії, як намотується мотузка на барабан.

– Ой! – мимоволі вирвалося з його грудей від несамовитого болю, і він підсвідомо ухопився руками за вал. Тим часом його вже наближало додола, і коли б він не ухопився руками, то з розгону гримнув би головою об долівку й хто зна, чи голова цим разом витримала б. Ним опанував божевільний страх. Невже кінець? Невже оце й смерть? Ні, не може бути. Він не дасться. Буде боротися до останніх сил. Він стогнав. Всі кістки його ніг були поторошені. Спина несамовито боліла. І він взагалі не знав, чи є ще якась частина тіла не вражена, щоб не боліла.

– Матінко рідна, поможи мені! – згадав він про свою матір, бо ніколи в Бога не вірив ні він, ні його родина. Дід був старовіром, а батько вірив тільки в горілку та в силу свого кулака. Так і загинув від кулачної боротьби на масляну. У роті Осінова зробилось солоно. Язик раптом розм'як і легко ворушився. І тут він збагнув, що в роті кров. Повний рот крові. Звідки вона взялася? Так, тече й прибуває кров, з горла, з легенів, десь із середини. Кров сама стікала з уст.

– О! Ні, не піддамся, – подумав він і знову рвучко напружив усі сили, рванув ногою, щоб бодай одну визволити з неволі. Але нога наче приросла в гнізді, тільки страшний біль опалив його тіло. Він пригадав, що коли лис попаде в капкан, то відгризає власну ногу й тікає. І він відгриз би, в нього сили й терпіння вистачить. І зуби гострі. Але як зігнути, як гризти? Коли б це рука, то він легко почав би гризти, але ж нога... Ох! Гади! Паразити! Душогуби, – таку твою матір...

Осінов лаявся, страшно лаявся, добирав такі паскудні слова, що навіть тяжко було повірити, що людина здібна на таку словесну винахідливість. Він згадував усіх святих, Матір Божу, самого Бога, але такими виразами, що пекло злякалося б.

Та незабаром втих. Сили крапля за краплею його покидали. Неймовірна його сила, якій заздрили всі силачі, танула як сніг на весні. Він справді, коли б ухопився за стовп, то швидше ноги відірвалися б, ніж він пустив би стовпа. Але стовпа поблизу не було. І він люто скреготав зубами. Раптом він відчув подув свіжого повітря. Наче хтось відчинив двері. Потім блиснуло світло ліхтаря.

– Сюди! Зупиніть млина! Заставте воду! Я гину! – страшно закричав він до людини.

Світло наближалося і Осінов виразно побачив Омелька, що, посміхаючись, твердим кроком наближався до нього. В Омелька з наскрізь пробитої ножем рани стікала гадючкою кров, на голові жабурина, а на шиї теліпалася знана мотузка, з якої висковзнувся камінь.

– Куркуль! Заріжу! – гримнув Осінов по-російському, і з подвійною силою рванувся на валу. Поворозок на спині тріснув, і він враз радісно, по-демонічному зареготався.

– Ха-ха-ха! Гади, куркульня, я ось вам покажу! – скрипів зубами й виплонував згусток крові. Мариво розплилось, Омелько зник і світло погасло.

Упевнившись, що звільнення недалеко, Осінов знову напружив м'язи. Але тепер вони були непружкі, кволі, в'ялі. Спиною його хоч звільнилася, але ноги ще цупкіше стиснув фартух, що сповз нижче від колін. Небезпека тим більше наблизилась, і коли б він тільки послабив руки, то з подвійною силою гримнув б головою об підлогу... Тримався він тільки ногами, що наче вросли в погожий ґрунт довгим корінням.

– Брешеш, худобо, не злякаєш! Не зламаєш мого вирішення вирватись із цього капкана, ще не з таких пасток вибирався...

У кутку знову блиснув світлячок. Осінов напружив зір. І хоч він крутився на валу, але світлячок не зникав з очей, тільки, то наближався, то віддалявся. Та ось, набравши повні груди повітря, він глибоко зідхнув, і світлячок зник. Правою рукою він ухопив лівий рукав піджака й потягнув, рванувши з усієї сили. Шво тріснуло й рукав сповз. Потім він злісно відірвав рукав своєї сорочки.

– Ага! Ось де рятунок! – злорадісно прохрипів він у голос і виплюнув згусток крові. Почав здирати з себе клаптями всю одягу. Ця одяга була тепер для нього жадливим ворогом. Що менше одяжі, то швидше настане звільнення.

Вода за вікном булькотіла, з шумом падала на лопаті колеса й крутила каміння, трансмісію, сита. Повітря у млині було насичене борошном, теплом і якоюсь солонкуватою парою. Осінов знову виплюнув згусток крові. Надія на звільнення скріплювала сили, збільшувала енергію, і він розлючено й несамовито рвав на собі одягу. До пояса він уже голий. Ще преміровані партією штани й чортів український фартух. Ах, як добре бути акробатом, – пригадав він циркового актора, що легко згинався удвоє. Тепер би він перегнувся і дістав би ножа з халяви, що нестерпне муляє. В одну мить порізав би фартух. Але перегнутись не мав змоги, і біль у ногах такий страшний, що в голові почало паморочитись. Світло знову блиснуло. Осінов раптом виразно побачив Омелька із болісним перекивленим обличчям. Він витріщив страшні очі й твердим кроком ішов до нього, витягнувши худі руки й розчепіривши довгі сині пальці.

– Не підходь! Уб'ю! – заверещав несамовито Осінов до Омелька й хватнувся до халяви по ножа. Трансмісія тим часом повернулась, крутнула, і він завис. Ним мотнуло в повітрі й хльоснуло, як козацьким нагаєм...

***

Мотря зажурена сиділа на призьбі цілими ночами й усе вглядала батька. Вона ловила кожний випадковий звук, намагаючись впізнати батькові старечі кроки. Раптом її насторожене вухо вловило в повітрі дивне скреготання з боку урухомленого млина. Вона так звикла до нормальних робочих звуків млина, що безпомилково відгадувала, розпізнавала, яке зерно та на який сорт борошна тепер засипано в кіш. А зараз щось зовсім інше. Тепер вона виразно чула, що каміння крутяться голі, без зерна. Псується батькова праця, яку може ще повернуть. Батько напевно поїхав із скаргою до столиці, нікому про це не ска-

завши. А той тульський чи тверський підлюк напився і заснув, прогавивши насипати в кіш зерна.

І Мотря якстій зірвалася із призьби й побігла до млина. Каміння болісно скреготали, всередині було темно. Мотря хутенько повернулася додому, взяла ліхтарню і кинулася знову до млина. На ясно підкрутивши гнота, вступила через поріг до середини.

– Не підходь! Уб'ю! – почувла вона грізне застереження, і побачила, як Осінова мотає вал трансмісії. Його очі були переповнені божевільним жахом, із рота булькала кров. Усі стіни, стеля, підлога, мішки й реманент забризкані кров'ю.

– Ах, Боже ж мій! Рятуйте! – вереснула вона, і побігла на опуст заставити воду, щоб зупинити млина.

Надворі вже світало. Небо було якесь урочисто строге немов би святкувало велику подію, а на сході з-за хмар випливало величне сонце.

Нахилившись над заставкою, Мотря раптом побачила на поверхні води чоловічий труп. Нахилившись нижче, вона впізнала сорочку, яку пошила батькові.

– Татусю рідненький, як же ви сюди потрапили?! – залилася вона сльозами, і почала витягати батька, забувши зупинити воду. На греблі, повернувши батька до себе обличчям, вона побачила скривавлену сорочку й рану проти серця. Рана була зроблена ножом у спину, і пробита сильною рукою через усе немічне тіло. На шиї в батька теліпалась мотузка, з якої висковзнувся камінь. Батько вишкірив до дочки свої мертві, жовтаві зуби й наче намагався щось важливе сказати. Але Мотря вже сама здогадалася. Вона скинула хустку й затулила рану, хоч це вже батькові було непотрібне. Потім гірко витерши своє заплакане обличчя, рішучо підійшла до опуста й підняла всі заставки до відмови.

Вода навіжено ринула по кориті й дико впала на лопаті колеса. Млин затаракхотів мов би на нього дмухнуло сто вітрів.

– Будь він проклятий цей млин! – гнівно проказала Мотря і понесла батька на плечах додому.

Право революції

Блакитними просторами, жовтавими степами, духм'яними чорноземами пливе, шумить, клекотить із диких лугов Азії завошивлена, розпатлана, у личаках товстозада червона революція. Загадково патетична з гучними гаслами, косими поглядами, брутално-зухвала й нахабна, як повія. Брудна мораллю, жорстока поведінкою, звіринна в засобах. Дикою буремною зливою, мов п'яна бестія, нахрапно пролетіла білохатними селами, зеленіючими садами, пшеничними полями, перетворивши чисті українські остої побуту в руїну, опоганивши віковічну непорочність християнських моральних засад.

Закаруселілась азійська сваволя! Насторожено причаїлась могутня українська ніч!

Десь тріснув сухий постріл...

Протяжно цьвохнула темними обріями сполохана луна. Злякано дзявкнув стривожений пес і знову запала моторошна тиша.

На сході бренькнув павутинням рожевий світанок. Десь обережно рипнули передранково хатні двері. Біля криниці боязко скрипнула застигла корба...

У срібній волохатій млі ворохнув тишею мокрий кашель. На витертому перелазі тина загомоніли пошепки, а далі, порохнявою вулицею погаркотів працьовитий віз...

Над головою ясність перемогла ніч і поплив гожий літній теплий ранок.

Тривожна постать несамовито розчіпчена гналася вулицею. В очах.. смерть або бездонний переляк, в руках.. макогін.

– Рятуйте людоньки, ограбували!.. виривався клекіт із її горла.

– Горпино! Вже й до вас прийшла черга? – впало з перелазу.

- Люципери червоні! – лохнуло з розпукою.
- Гроші чи одержу?
- До ниточки! – зойкнуло у відповідь.
- Біжіть до Управи! – вирвалась порада.

І знову залопотіли порохнявою дорогою босі брудні жіночі ноги.

Древній староста мружив на ганку сільуправи слізливі очі й бентежно дивився на древню дзвіницю в облозі галасливого неспокійного вороння.

– Сільська пожива привабила цю погань із далекої півночі й каркають лиховісно мов на згубу якусь, – думав староста заклопотано.

Сонце раптом знялося вище, бризнуло по золотих хрестах чистим промінням і заграло теплою ласкою.

- Кра... кра... кра!.. осоружно заклекотало вороння.

Розчіпчена жіноча постать з океаном страху в очах збентежено наблизилась.

– Дядечку, голубчику, рятуйте! – зойкнула дзвінко й зупинилась перед старостою.

- Що сталося, молодиче? – стривожено запитав.

– Ограбували до ниточки! Діточки в одних сорочечках залишилися!

– Відної вдови не пожаліли, – скрушно мовив старий дядько Степан і заклопотано почухав потилицю шкарубкими пальцями, точнісінько так, як чухав його батько, дід і прадід.

– Біда на нас напосілась, – співчутливо проказав. – Учора Охрима, позавчора Марка, а раніше пів села по черзі оголили. А тепер уже й до вдовичок, значить, до вас *сіцилізм* завітав.

– Та змилуйтесь дядечку! Це ж мене третій раз цього року! – з відчаєм вереснула жінка, вмиваючись слізьми.

– Та хіба? А я думав уперше. Так, так, пригадую. Тоді, здається, вам мішок на голову натягнули? Але що ж я можу робити? *Сіцилізм!* – і безрадно розвів руками.

Молодиця плаксиво кліпала, а він напружено думав. Острішкваті брови зводились вузликами, а на чолі різьбилися гли-

бокі борозни, як на чорноземі після саківського плуга. Раптом сірі великі очі блиснули дивнорішучими вогниками.

– Жінко! Біжи до церкви, бий на тривогу, – дзвони у великодній, щоб і глухі почули! Скликай всенародно сходку! – проказав і рішучо надів на сиву голову засмальцьованого кашкета.

Блакитне повітря хитнулось хвилями мідного дзвону: – Бамм.. бамм.. бамм.. – лунало селом.

Із розлетілих доріг, із кривих провулочків, вузькими стежечками спотикались немічні ноги старих, стрімголов дріботіли кроки молодих. На майдані біля церкви росла й гула велика громада. Гнів і тривога, розпач і жура, неспокій і рішучість сплітались тут серед цього натовпу.

А на задвірках хижакон причаїлась тінь революції.

– ... по голосі виродка впізнав, хоч і з машкарою був. Він же в мене колись наймитував. А тепер байструк „обріза” наставив і під лавку загнав, а дітей на піч. Жінка знепритомніла... – розповідав збентежено чоловік.

– А мене як грабував, багнетом у стегно стрикнув, пів року хворів, – скаржився інший. Та ж сама голота бешкетує, – додав третій...

– Мовчіть! Хтось підслухає, що ми впізнали, – серед дня заріжуть, – застеріг інший.

– Громадо! Люди добрі! – здригнулось повітря від старечого голосу старости.

Усе завмерло. Сотні поглядів застигли на постаті старости.

– злодії верховодять! – гримнув він понад силу. – Ночами в хаті власній страшно спати! Жінку саму боязко в поле відпустити! Замків не вистачає власне добро зберегти! – гукав староста жалі села хрипким голосом.

– Що робити? – розпучливо кинув до громади й високо звів голову з сумними очима.

– Краа.. краа.. краа.. – зловіще відгукнулась на дзвіниці ворона.

Страх скував громаду. Зухвала революція звитяжно гуляє

по задвірках і грізно заглядає кожному у вічі. Люди зацікавлено мовчали.

– Кажіть! Хто злодій? – мужньо закликав древній староста покірної громади.

Тихою хвилею прошелестів шепіт між громадою, і знову все завмерло. Життя дорожче від майна. Страх скував кожному уста.

– Покличте міліцію, тоді скажемо! – несміло хтось обізвався з натовпу, і все стихло.

– Ая.. ая.. шу-шу-шу, – згідливо прошелестіло, як в очереті.

– Добра порада! – погодився староста, і сходка розійшлася.

По задвірках тихо ходить революція.

Бумм.. бумм.. бумм... – затремтіло блакитне повітря. Тривожно каркнула на дзвіниці стара ворона. У синьому літньому повітрі високо брентить золотим сонцем на вежі хрест.

Усі шляхи в селі летять до майдану. Тихо спотикаються старечі кроки, жваво ритмують юнаки. Сивий порох прозорою млою стелиться за ними.

Древній староста стоїть на ганку й привітно хитає головою.

У глибокому просторому небі несамовито дзеркалиться чарівна блакить.

Сивий димок міцної махорочки кучерявить над громадою ніжне повітря, а високо в небі завмерли наївні ніжні хмарки.

– Мужні люди! Святочна громадо! Перед вами представники влади! Охоронці революційного права! Тепер сміливо покажіть нашу пошесть, злочинців і злодіїв! Хай у селі запанує святий спокій. Називайте злодіїв! – звернувся до громади, зиркнувши на міліцію.

Представник революційної влади, озброєний міліціонер, гордо поправив мотузку й виструнчив шию.

Запала насторожена тиша.

– Чого зацікавили?! Говоріть сміливо! – закликав древній староста ще раз громаду.

Моторошна тиша.

– Ми прийшли в село, щоб із корінням вирвати контрреволюцію, – вигукнув начальник міліції і впевнено поправив біля боку звислого мавзера.

Стероризована громада раптом ворохнулась. Страх відлетів і рішучість, що її викликав начальник міліції, опанувала громаду.

– Заберіть Кирича Карпа! – гукнула жінка. – Той конокрад, що в червоногвардійцях тинявся, і привіз додому три мішки чужого добра, він мене ограбував, а коли я не давала останньої, весільної ще сорочки, розбив мені голову й хотів задушити. Діти лементом врятували мені життя. – голосно рекла Ганна крізь рясні сльози.

Руді брови начальника міліції грізно звелися на перенісці.

– Арештувати Карпа! – grimнув нарешті наказ, і громада відпружено зідхнула.

– Заберіть Дементія, Карпового товариша, – смілівіше проказав кремезний Арсень. – Він в мене розбив скриню, забрав і заполоч у прискринку, зуби мені вибив, – репетував чоловік, невпевнено зробивши крок вперед.

– Заберіть Дементія, – нашішкувато мовив начальник міліції до міліціонерів.

Чула громада занепокоїлась. Чого начальник посміхнувся? Але нестримні скарги вже прорвали запону небезпеки й злочинців називали ім'ям та підсилювали доказами.

Міліція під тиском громади змушена була забрати душогуба Грицька та старого конокрада Трохима.

Село святкувало вперше за революції свою перемогу. Злочинців забрали в тюрму. Люди зідхнули за передреволюційним патріархальним спокоєм, коли в селі не було замків.

Так минуло два сумирних тижні, пів місяця наповнених чудесним спокоєм і надійною тишею. Не чутно було ночами пострілів та лиховісних зойків. Але це було тільки два неревольюційних тижнів...

На третій тиждень біля криниці рано-ранесенько, відбулась перша тривожна розмова:

– Соломіє, серденько, не скажеш нікому? – мовила злякано пошепки жінка.

– Хай я хреста на церкві не побачу, як зраджу твою таємницю, – заприсяглася друга.

– Я сьогодні вдосвіта бачила на левадах Карпа-розбишаку, але цить! Чуеш?

– Боже ж мій! Того, що міліція забрала за грабунки? – і злякано сплеснула руками.

– Щоб я з цього місця не ворохнулася, як брешу. Кудись поспішав з Дементієм.

– Пропали ж ми тепер! – зойкнула жінка й поспішно забрала відра з водою і зникла.

Таємниці в селі недовговічні. Чутка про поворот грабіжників із тюрми блискавично рознеслася по цілому селі. Страх ще грізнішою потворою тепер заліг ночами на задвірках, по чагарниках і навіть широкими вулицями. Із заходом сонця село безлюдніло.

Революція ходить по задвірках.

Десь сухо тріснуло два постріли, один за одним. Лунко прокотились селом і загавкотіли сполохані собаки. Темна, насторожена ніч. Кожна хата – нагострені вуха. Страх!

Революція реготалась на задвірках.

Ранком біля ставу на кладках блискали сонцем жіночі сорочки й гриміли відлунням високо здіймаючись над головами тяжкі праники. Жвава відголось, мов срібний туман, котилась плесом ставка аж до вершини. Срібними комариками розліталася бризками вода з під ударів праника. Потім стихло. Тиха розмова:

– Чуємо, тріснуло наше вікно, – шептала жінка. – Чоловік схопився, намацав сокиру й став біля столу. Раптом у хаті спалахнув на тичці шмат клоччя; його встромив злодій через вікно. Зробилось видно. Потім постріл крізь причільне вікно. Чоловік упав. Злодії спокійно влізли через вікно, а я з дітьми закам'яніла на печі. Усе забрали, – схлипуючи призналась жінка.

– Ви хоч впізнали їх? – збентежено запитала друга.

– Впізнала кумасю, як рідних бачила перед собою, – відповіла покривджена.

– Присійбо нікому не скажу, скажіть, хто вони? – благала кума.

– Боюся серденько. Вони ж як довідаються, то вб'ють, як Арсеня, що на сходці їх виказав. Боже ж мій, і що я робитиму з сиротами-дітьми; – голосила вона.

Знову затаракотіли на кладці тривожно праники. Мати осиротілих дітей тихо плакала на революційну свободу.

По задвірках села тихо панувала революція.

Ніч, опанована червоними розбійниками, була нескінченно довга, загрозливо страшна й моторошно кошмарна. Люди, наповнені скорботною тривогою, спали в хатах по черзі, очікуючи щохвилини наслідків революції. Стероризовані та зневолені, заковані революційним правом покори революції, чекали світлого дня, як прищестя самого Бога.

Блиснуло сонце благословенним ранком і розпочалось у селі життя.

Древній староста стояв на ганку сільуправи з пом'ятим кашкетом у руках і безпомічно дивився на білу дзвіницю в оточенні галасливого вороння. Теплий подих осіннього леготу полоскав срібне павутиннячко його заклопотаної голови, а сірі добродушні очі безпорадно дивилися на золотий хрест у високості дзвіниці. В його очах відбивалася страдницька Голгота.

Підвода, застелена строкатим килимом, зупинилась. Прозоро-чисте повітря дзвеніло терпкою напругою. Староста стомлено виліз на підводу.

Вистояні коні чепурним ритмом копит відірвали воза від сільуправи й рвучко поспішали до революційного міста. Минали цвинтар. Між стосами похилих за віком хрестів, що журливо нагадували симфонію смерти в шумі пожовклих старих дерев, виднілися свіжі могили, наслідки буревійної революції недавно пережитих ночей.

Проїхали між хлібозрілими ланами, прокотились міським бруком і зупинились біля цитаделю влади й охорони законности – міліцією.

– Товаришу начальнику! – звернувся староста до охоронця ладу; – гречно просимо вас і благаємо. Рятуйте людей! Або селян заберіть із села, або злодіїв посадить у тюрму. Тисячу грабунків за шість революційних місяців. Чи не надмірне перевиконання злодійських плянів? У селі вже забракло непограбованих дворів. Десять могил на цвинтарі свіжовикопаних з ласки душогубів. Помилуйте! – благав і кліпав вицвілими старечими очима, перегортаючи в руках старого кашкета.

Начальник міліції подивився на старосту села не зовсім добрим оком. В його пляни не входив спокій на селі. Спокій, порядок, тиша – це ворог революції.

– Гаразд! – нарешті погодився він. Склічте сходку й загальною постановою села просіть владу міста виселити злодіїв, як ви їх називаєте. Список злочинців затвердіть підписами. Тоді ми вже їх революційним законом... – приобіцяв.

– Дякуємо вам товаришу, дуже дякуємо! Нарешті будемо мати спокій, – радісно проказав староста, і в його очах спалахнула надія.

* * *

Напоєне смутком повітря сколихнув тривожний дзвін: Бамм.. бамм.. бамм...

І старе, і мале, молоде й доросле спішать на майдан приєднати свій дрібок голосу до могутнього протесту. Висловити обурення з наявних порядків, показати глибокий гнів, додати невимовний жаль. Вимагати належного спокою і потрібного законного порядку для громади.

У почеті п'яної міліції на ганку заокреслилась могутня постать начальника, обвішаного зброєю.

– Називайте прізвиська злодіїв! – гукнув він, мужньо глипнувши зверхницьки на громаду села.

Люди мовчали. Нема дурних. Свіжі могили на цвинтарі стоять перед очима грізним застереженням. Серед них Арсень, що насмілювався голосно запротестувати. Уста замкнені.

– Ага, заніміли? – злорадно посміхнувся начальник. – Не маєте доказів, створюєте шумовиння, наклепи, провокацію, – грізно просичав.

Довгу мовчанку обірвав невідомий голос, кинений з на-
товпу.

– Вимагаємо таємного голосування.

Начальник міліції стягнув брови й витягнув шию. Допитливо глянув на громаду.

– Харашо! Ось сюди кидайте докази, підписані власним прізвищем. Таємницю гарантує держава. Викривайте справжніх злодіїв села! – прорік і показав на скриньку, куди кидали поштові листи. Скринька біля дверей управи.

– Пишіть, люди, докази, викривайте злодіїв, хай ми раз назавжди позбудемося страху й небезпеки. Хай наша громада надалі втішається спокоем, – мужньо закликав древній староста.

Громада зашуміла, загула, жваво загомоніла й розійшлась: Вечорами до скриньки підходили закутані постаті й кидали свої жалі й болі аркушами у скриньку.

Через тиждень нова сходка. Рішуча й остаточна. Присуд всегромадський, загальний і непохитний. Злодіїв ніхто в селі не хотів. Карпа, Дементія, Грицька й усіх злодійських товаришів ще раз громада благала забрати з села.

Розбишацька банда опинилася у тюрмі.

Цілий місяць село святкувало довгоочікуваний спокій. Не замикано хлівів і комор, не замикано і стаєн, не вартували члени родини ночами біля вікна проти непроханих гостей із обрізами під полою. Трудящий люд спав спокійно й безпечно. Безбоязно ходили жінки в ліс на працю, не стерегли ночами худоби.

Одного ранку Денис Скрипка на порозі своєї хати знайшов листа:

– Слухай, Денисе! За те, що написав на мене міліції доказ про грабунки, покищо поклади в дуслі старої верби біля ставу сто карбованців. Як що ж про мій лист комусь дзявкнеш – смерть!

Денис прочитав листа й задубів. Серце його перестало битись. Загроза смерті була така очевидна, що годі заперечувати.

Не сказавши жінці й слова, продав коні з возом і заніс в дупло сто карбованців.

— І як же він, трясця його матері, довідався, що я написав доказ в таємну скриньку міліції, коли про це не знає навіть жінка? — думав він цілий тиждень.

Наступної неділі Денис справляє свої іменини. Закликав кума Гордія, тестя Степана, дядька Кліма та брата Мирона. Випивали й гомоніли без жінок. Розійшлись зарані.

Тривожна ніч сполохано кліпала місяцем. Хмарки то набігали то зникали. По задвірках тихо сновигали загадкові тіні. Дзявкне собака, трісне галузка, тьохне чийсь посвист і від цього робиться моторошно.

В передній тіні в руках мигнула рушниця, задні двоє з чимсь довгим на плечах. Зупинились біля Карпової хати й присіли в буряні. Кажан шмалко просвистів над головою і зник у чагарнику. Присівши, чекали довго й терпеливо.

З хати вийшов гурт людей. В руках „обрізи” та залізні прилади злочинського ремесла. Сміливо й самовпевнено пішли низкою, видовжуючи кроки, в напрямі церкви. Чвалали навпростець левадами, городами, садками, перескакуючи рови, перелізаючи тини й паркани. За ними назирці, як тінь, ховаючись за деревами, не відставали інші.

Великий замок на церковній брамі злодії зняли за хвилину. Натомість у церкві господарювали довго й старанно. Вийшли з клунками на плечах, спокійно, як господарі.

Два постріли з централки гримнули так гучно, що заклекотали всі собаки. Передній впав на східцях церкви, а задніх молотили мовчки по голові. Злодії були так самовпевнені, що й не встигли витягти з-за пояса „обрізів”. Самосуд був короткий, як літня ніч. На дзвіниці каркнула ворона й злякано зашвистіла крилами.

На сході квітнув світанок, тихий, радісний і спокійний. Радісне сонце підіймалося, пліло й вітало збуджене село. Біля церкви ніжно бренів зелений берест.

Вістка про трупи злодіїв біля паперті церкви облетіла село швидше ластівки. Біля злодіїв клунки з пограбованим церковним добром.

Невідомо ким викликана міліція приїхала нагло.

Древній староста стояв на ганку сільуправи й скинувши кашкета низьким поклоном вітав начальника. Щира доброта просто світилася в його великих сірих очах. Тихий подих ранкового вітру ніжно ворухив його сиву чуприну, а обличчя світилося страдницькою великодушною покорою.

– Хто відібрав життя пролетаріям? – грізно накинувся начальник на старого старосту.

– Це ваші пролетарі? – здивувався староста. – Он воно що! А я думав, що це наші злодії. Але даруйте. Уночі господарями села завжди у нас були злодії. І тому, хто їх забив, чия відважна рука стала в обороні спокою села – я не знаю, – спокійно відповів, дивуючись охоронцям державного ладу, що так уболівають над розбишаками.

– Забрати контрреволюційну гидру! – гукнув начальник до міліціонерів.

Древній староста здивовано звів свої кострубаті сиві брови, подивився на представників революційної влади й прошептав:

– Господи! Прости їм, бо не відають, що роблять.

Древнього старосту зв'язали, як небезпечного злочинця. Він спокійно попрощався із зацікавленою громадою, що товпилась на майдані, подивився ще на золоті хрести такої ж древньої церковці, як і він, і глибоко зідхнув. Але на церковних хрестах не було жодної ворони. Сів на воза й коні рушили.

Люди довідались другого дня, що старого старости нема. Покінчив самогубством, – пояснила влада. Але були й такі, що говорили інше. Старосту задушили.

Старостою села призначено з міста заслуженого червоногвардійця.

Ночами по задвірках знову панюшилась революція... Люди відчайдушно ридали...

1922 рік.

Божественна краса

Люди слушно звали її богинею краси. Ще в народній школі, під час різдв'яної інсценізації вона незмінно виступала в ролі янгола. Лише крильця їй додавали. Русяві пишні коси, мов волюшки, великі сині очі, маленький ротик з пухкенькими рожевими вустами та дрібненькі зуби творили таку гармонійну цілість, що хотілося стояти й молитись, як до Мадонни. Під час перерви в школі діти, як навіжені, збігались, щоб хоч глянути на це чарівне дівча й почути веселе щебетання із дзвінким дитячим сміхом. Уже в тринадцять років вона в школі на конкурсі здобула перше місце красуні. У сімнадцять років на стейтових змаганнях красунь перемогла всіх і здобула звання королеви та грошову нагороду. Однак і тоді всі її величали не королевою, а богинею краси. Чарівна посмішка, великі небесні очі, вродливе янгольське обличчя притягало до себе увагу найбільших знавців дівочої краси, але вона поклала собі й мріяла здобути високу освіту. Та раптом на перешкоді став розумний, стрункий з поплатним фахом красень – інженер Джан. На весілля з'їхались з власною гідністю всі красуні стейту, щоб побачити під вінцем вишукано чарівну подружню пару – Алу та Джана.

Це було незабутнє видовище.

Через півроку по одруженні, соковиті дні зрушились невблаганною дійсністю. В інженера Джана почались службові відрядження.

Перше відрядження тривало тільки один місяць, але для закоханого молодого подружжя це була довга й нестерпно тяжка мука.

Повернувшись з відрядження, Джан помітив, що його дружина наче б то змарніла. Гадаючи, що ця зміна на обличчі виникла в наслідок журби та туги за ним, Джан ще з більшою увагою почав упадати біля Али, розважати її, задовольняти всі її примхи.

Через три місяці виникло нове службове відрядження. І хоч ця розлука передбачалася тільки на два тижні, але в Джановому серці відбилася болючою і тяжкою тривогою. Поцілувавши пристрасно кілька разів чарівну дружину, Джан просив її не сумувати за ним, не журитись і не плакати, щоб не змарніло ніжне личко.

Коли цим разом Джан повернувся з подорожі й зустрів дружину, то з сумом ствердив, що його Алочка за цих два коротких тижні значно більше змарніла, як минулого разу за цілий місяць.

Не хвилюючи дружину своїми прикрими спостереженнями, він поклав собі знайти працю в іншому підприємстві без службових відряджень і цим уникнути прикрих наслідків та зберегти красу своєї чарівної дружини.

Недовго тривали медові місяці закоханого подружжя. Нове відрядження чорною потворою роз'єднувало їх цим разом на три тижні. Прощаючись з дружиною, Джан благав її не перейматись розлукою, не журитися, а веселенько розважатись співами, легкою музикою чи спокійними кінофільмами. Ала обіцяла дотримуватися його порад і він заспокоєний поїхав. Та коли через три тижні Ала отримала від чоловіка телеграму, то в призначену годину вибігла йому на зустріч із соняшною посмішкою аж на вулицю.

Джан радісний, свіжий, веселий жваво й поспішно вискочив з таксівки й ... збентежено зупинився. Прикипів поглядом до дружини, що веселенько посміхалась йому на зустріч. Він помітив, що дружина виглядала такою страшною, потворною, немічною, немов би після тяжкої недуги. Обличчя сіре, зів'яле, зі зморшками, очі полохливі в глибоких западинах горіли якимсь хворобливим поблизком, під очима потворні синці, а уста, такі колись чарівні, тепер дивно широкі зібгалися у штучну неприродно посмішку.

— Алочко! Що з тобою сталося? — скрикнув він з жахом. — Ти мов із хреста знята! — проказав, і наблизившись, скорботно притиснув її до своїх грудей.

— Любий мій, це з туги за тобою змарніла, журилася, але

я здорова, як джерельна водичка! – радісно шебетала, і дзвінко цмокнула в самі уста.

– Але ж у тебе чомусь дивно хворобливі синці під очима? – не міг стриматись із заввагою збентежений Джан.

– Я, серденько, багато читала й ще більше плакала за тобою, – пояснювала вона тужливо зміни свого вродливого обличчя.

Джан тяжко зідхнув. Жалісно поцілувавши любу дружину, почав розпитувати, як вона коротала дома час, чим розважалася, з ким зустрічалася, тощо.

І поплили знову солодким потічком звичайні будні, наповнені любов'ю, радістю та щастям. Повертався тепер Джан з праці своєчасно, жодної хвилини не залишаючись у конторі понад нормою. Він на крилах летів до своєї любові Алочки. Дома увесь час свій віддавав чарівній дружині, любуючись нею, як чудовим мистецьким твором, що Бог нагородив тільки його, що ця красуня ніколи не втрачає своєї принад. Алочка квітла, як весняна троянда, співала, як пташка в небі, радувалася щастям, яке її оточувало. Щоденно співала своєму чорнобривому зворушливо ніжних пісень.

Так минуло чимало місяців, рожево-світлих теплих днів, як одна мить, коли знову буйна доля розметала тихе щастя, бо для Джана виникла нова подорож. І хоч це відрядження тільки на один тиждень, але Джан відчував цю нову розлуку з якимсь несамовито тривожним передчуттям. Він благав Алочку берегти свою красу, не наражати себе на небезпеку, не хвилюватись, не читати бульварних журналів, не захоплюватись огидними фільмами. Він ще раз міцно й пристрасно обцілував любу дружину й поїхав.

Коли Джан за тиждень повернувся, то глянувши на дружину, що посміхалась йому з порога, він задубів.

Алочка зовсім постарілася. Перед ним стояла стара жінка з штучною гіркою посмішкою.

– Люба моя! Я тебе не впізнаю! – вигукнув він розпучливо.

– Невже я так змінилася? – злякано і здивовано перепитала.

– Ти зовсім постарілася! – збентежено відповів.

– Мое любе золотко, – сумно зідхнула Ала, – що я можу зробити, коли я така чутлива на розлуку, коли мое бідне серце так за тобою тужить. Я його втихомирюю, умовляю, заспокоюю, а воно за тобою скімлить, плаче, ридає день і ніч, – журно закінчила вона й почала гірко плакати, стогнати, як біля покійника. Вона й сама недавно помітила, що її божественна краса катастрофально марніє.

Джан сумно дивився на тугу дружини й тяжко зідхав:

– Ну, не плач, моя дорога пташечко, заспокійся серденько, я ще маю відбути тільки одну коротку подорож і тоді ніяка сила не розлучить бодай на одиндень. Я поклав собі тверде рішення – змінити працю.

Ала заспокоїлась, перестала плакати, але серце її, напоєне тривогою, билось полохливо. Страх огортав перед невідомою причиною передчасного старіння.

Другого дня Джан, забравши додаткові рисунки новозбудованого моста, знову поїхав у відрядження для остаточної інспекції цієї велетенської споруди. Це була його остання вимушена подорож для інспекції.

Випровадивши чоловіка в дорогу, Ала вирішила відвідати мудреця-чарівника, що мешкав у місті й про якого давно лунала фантастична слава. Він своїми порадами допомагав людям у найтяжчій біді.

Мудрець-чарівник зустрів Алу суворим поглядом пронизливо-пильних очей і попросив розповісти про своє лихо, яке привело до нього. Довідавшись, що жінка має здорового, молодого, гарного чоловіка, а сама старіється, мудрець-чарівник відкрив Алі страшну правду:

– Ти, жінко, володіла божественною красою, Божим даром. Але ти не знала, що кожна божественна краса має одну дуже небезпечну властивість: при найменшому дотикові до неї чужого чоловіка, божественна краса, як лакмусовий папір міняє колір, так і божественна краса в'яне, марніє і старіється. Кожна ніч, проведена жінкою в товаристві чужого чоловіка, позначається на божественній красі одним роком старіння.

Зрада на божественну красу діє з такою самою нищівною отрутою, як мороз на весняні квіти, – грізно закінчив мудрець свої страшні відкриття жінці.

Ала сиділа й уважно зацікавлено слухала. У неї тепло тіло й хололо серце. Раптом її очі спалахнули таємними вогниками й вона кокетливо посміхаючись поспішно почала благати чарівника повернути їй жіночу красу за будь-яку ціну. Вона готова подарувати йому все, аби мати чарівний вигляд.

Мудрець-чарівник насмішкувато подивився на розбешену жінку й відмовився від будь-якої нагороди, але приобіцяв їй повернути красу. Однак застерігся, що в нього є сили й здібності повернути тільки диявольську красу. Бо Богу красу людині дає тільки Бог.

Ала радо погодилась на будь-яку красу, навіть на диявольську, аби користатись у житті солодкими успіхами.

Повернувшись додому, Ала кинулась поспішно до дзеркала. Глянула й завмерла в радісному захопленні. Вона була така гарна, що викличе заздрість у всіх красунь міста. Вона була в повному сяйві жіночих принад. З радощів похапцем зняла телефонну слухавку, набрала давно відомий номер і повідомила коханця, що її чоловік Джан знову виїхав у відрядження цим разом аж на три тижні.

Це була найщасливіша розвага, яку знала Ала в своїм розбещенім житті. Три тижні пролетіло, як три години таємного спраглого кохання.

Зустрічати Джана у визначений день вона вийшла в найкращій сукні з найкращими прикрасами.

– Мій соколе бистрокрилий, мій лицарю коханий! Як же я тепер виглядаю? – примруживши кокетливо оченята, з посмішкою запитала вона Джана в радісному захопленні.

– Люба моя! Ти просто чарівна! – в буйному зворушенні спонтанно вигукнув він і ніжно притиснувши до грудей палко поцілував. – Я тебе такою пригадую ще в перший день нашого одруження, – шептав він їй на вухо й лоскотав цілунками. Потім якимось несподівано зупинився, в'яло опустив руки й відступивши на коротку відстань пильно почав приглядатися до жін-

ки. Посміхнувся. Знову пригорнув, знову поцілував, і знову дивно почав приглядатися:

– Мені здається, – мовив тихо він, – а може я помиляюсь, але в тобі сталась якась дивна метаморфоза – злякано сказав він і ще пильніше подивився на дружину з ніг до голови.

– Що саме? – насторожено перепитала Ала.

– Ти якась дивна зробилась. От хоч би твій стан. Колись він був такий гнучкий, як і тепер, а от пружність, та легка твоя звинність тепер зовсім зникли, ти мов би з клоччя зроблена, в'яла якась, нежива, млява, – і він знеможено випустив її з своїх обіймів.

– Ти жартуєш, любий, я така сама, як була, – полохливо мовила вона й хутенько ще раз поцілувала.

– І цілунок твій якийсь чужий, холодний. Раніш я в цілунок чув ласку, тепло, палку любов, а тепер... – і він розгублено ворухнув плечима.

– Ти помиляєшся! – заперечливо гукнула Ала високою ноткою, і знову поцілувала. Але її очі спалахнули дивними вогниками.

– І очі твої якісь колючі, небезпечні, страшні, як у зрадниці. Вони, мов темна ніч таємничі й нерозгадані. А очі це ж душа людини.

– Я тебе не розумію, Джане, ти зробився нетактовний і брутальний, – гнівно й злобно скривила вона уста.

– Та найбільше мене вразило твоє серце, – вів далі Джан тихо свою мову. – Воно ж, твоє серце, десь зникло з грудей. Чи ти цього не помічаєш? От послухай, воно ж у тебе не б'ється тепер так широко, як бувало раніш. Чи ти чуєш це?

Ала раптом зблідла. Їй здавалось, що під нею гойдається земля і вона ось-ось зірветься із щасливого родинного ґрунту й полетить у прірву. Вона ще бачила як Джан рішучо повернувся і вийшов. У неї цокотіли зуби, тремтіло тіло, пройняте смертельною небезпекою.

– Невже ж це той безславний кінець, який покутують легковажні жінки? Боже ж мій, шож я наробила? Прости мені!

Я ж мала від Тебе усе, і вроду, і багатство, і гарного чоловіка, і безтурботне щасливе життя! Боже ж мій, і що я наробила?! Прости мені Господи! Геть від мене, сатано! – гукнула вона раптом і рвучко одягнула пальто, кинулась у гараж і вивела авто. Полетіла до чарівника.

– Пане! – грізно гукнула вона до мудреця-чарівника, переступивши поріг його оселі.

– Я хочу бути людиною! Я більше не хочу диявольської краси, поверніть мені мою натуральну, природню, рідну, яку я мала, і якою мене нагородило Провидіння! – голосно проказала, вся збентежена, спрямувавши в нього гнівні очі.

Мудрець-чарівник спокійно вислухав збентежену жінку, вдоволено посміхнувся і твердо відповів:

– Гаразд, жінко! Хай буде так, як ти бажаєш.

Ала повернулась додому з оновленою душею та змарнілим, постарілим обличчям і знеможеним тілом. Пішла до чоловіка Джана.

– Хто ти така? – здивовано запитав Джан, побачивши перед собою з посівілою головою зовсім стару жінку.

– Не впізнаєш? Я твоя дружина Ала, оновлена й навіки шира й вірна, – з покірним смутком у голосі тихо мовила.

– Чого ж ти хочеш від мене?

– Я тобі принесла своє нове, чесне й вірне серце та незрадливу, а ширю любов. Чи ти хочеш це серце взяти собі на віки вічні?

Чоловік посміхнувся, радістю спалахнуло його обличчя і він підійшов до жінки. Обняв її. Жінка ніжно поцілувала його, пригорнувшись усім тілом.

Чоловік знову відчув у її грудях биття вірного й широкого серця, відчув життєрадісне тепло ніжного поцілунку, і на його очах заблистіли щасливі росинки.

– Так, жінко, я щасливий, що бачу тебе знову біля себе, що бачу твою ширість і відчуваю любов. Я тебе беру з собою в далеку путь.

Ала плакала. Її гарячі сльози, щире покаяння, змивали з брудного обличчя зрадливий бруд, з-під якого пробивалось проміння відродженої божественної краси.

Зсірі

Долиною сріблилася серпанком прозора мла, у тумані купалось урвище, а на гордо зведеному величному бескиді шпильястих гір, золотим пурпуром вигравав весняний ранок. Ширококрилий старий орел, цар простору давно бринів у безмежній синяві небес, пильнував за зеленими схилами гір, за стрімкими потічками, чи не покажеться де полохливий крілик, дурненький ховрашок або соромлива перепілочка.

А он там стояла струнка красуня лань, що піднялася ще до схід сонця, на зорі трави з росою посмакувати, а потім у холодочку спочивати. Гордо звівши зубчасті роги, спокійно любувалась природою, співала радощі життя.

Уже прокинувся і лінух-медвідь. Цей велетень гірського царства неквапливо зробив ретельний огляд скель навколо, понохав зблизька подругу ведмедицю, і навіть язиком лизнув. Голодна ведмедиця злісно вишкірилась і гнівно клацнула зубами. Та вже невдовзі піднялась, ліниво потягнулась і поплелась за ведмедем шукати десь ранкової поживи.

Тернистий чагарник вабив їх давно свіжими ягідками. Високий, ніжний молочай, що трапився у траві, приємно хруснув під зубами, потім знайшли смачні бруньки на деревах, і аж тоді, наситившись, задоволені спустилися додолу води напитися. Та ось у додаток край води в піску на сонці блиснула лускою мертва риба. І це закуска не погана. Тепер уже можна залізти в холодок десь у малинник, чи бур'ян і спокійно подрімати. Та раптом, що це? Із-за гір високих, солодким пахом дмухнув свіжий вітрець. Повіяло мов фіміямом блаженним. Тонкий аромат солодкого медку збентежив ведмедів. Ще раз понохав повітря старий ведмідь і спрагло клацнула зубами ведмедиця. Одна тільки мить, ведмідь незграбно повернувся на зустріч подувові свіжого вітру. Рішучо помандрував до спокусливих пахоців. Стара подруга ведмедиця з ноги на ногу за ним гоїдалася із заду. Перебрели легенький потічок і піднялися у го-

ру. А пахощі все більше й гостріше дражнили нюх. І навіть яблука, що ось валялись під ногами не спокушали їх уваги. Медок, як той міцний кальян туманив світ, паморочив розум. От, туди, на той далекий схил, на той зелений травничок, що оксамитом розгорнувся під старезною липою. А в липі – дупло, над яким бринять бджілки й кучерявляться непереможні пахощі. Але як туди добратись? Єдина стежечка довгою серпантиною гнула під скелями над прірвою. Страшно старим ведмедам. Ледве ногою станеш на небезпечний хідничок, як у прірву сипляться пісок і камінці.

Ведмідь боязко зупинився. Нерішуче завмер. Новий, свіжий подих медових пахощів пройняв його до кісток, переборов нерішучість. Спрагло вдихнув повітря, стріпонув великою волохатою головою і обережно ступив на стежку. З-під ніг випалося скалля, грудочки, пісок і загули у прірву, здіймаючи куряву. Ведмедиця зупинилась. Боязко спостерігала за своїм другом, який щільно притиснувшись до скелястої стіни, зиркаючи в прірву, обережно рухався вперед. Опасиста його туша ледве тиснулася вузьким плаєм. Залишитися від свого друга, з яким завжди спільно полюють, ведмедиця не наважувалась. Невдоволено загарчала, ще раз гнівно клацнула зубами, а потім обережно ступила на стежечку, щільно притискаючись до скелі, поглядаючи у прірву, прямувала за ведмедем. Спокусливі пахощі солодкого медку неблаганними чарами вабили вперед. Вузький плай щоразу звужувався, і навіть невдовзі бувалий, старий ведмідь занепокоївся, нерішуче зупинився. Небезпека велика. У глибокій прірві клекотіла вода. Ведмідь повернув назад голову й полохливо глянув на свою подругу. На нього ведмедиця гнівно вишкірила зуби. Повернутись на вузькій стежці огрядному ведмедеві не було змоги. Рухатись вперед дуже небезпечно. Ведмідь люто загарчав. Ведмедиця розпучливо його підтримала. Гірське повітря сколихнулося, стряслося і заклекотало стоголосим жажом. Ведмідь обережно продовжував рухатись вперед.

***

У невеликому аулі, загубленому серед високих гір, було

сонно, тихо й спокійно. Відпочивала ніч. Тільки в одній саклі блимало тьм'яне світло. На м'яких килимах, серед безладно розкиданих подушок, лежала з паленими устами безнадійно хвора дитина й лементом благала допомоги. Знеможені батько й мати розпучливо дивились на немовля, схилившись у п'їтьмі, і не знали, чим допомогти єдиному любому синочкові. Усі цілющі, випробувані зілля тепер виявились безсилями. Дитина, як весняний сніг, на очах танула й догоряла. Маленькі уста яріли жаринками, живчик на скроні ледве ворухився, а манісіньке серце майже не билось.

З недалекого мінарета протяжно залунав ранковий намаз: – „Ля–ілляхіль–Алла! Магомет – Россуль – Алла–а” !...

– Уже світає, – тихо промовив чоловік, глянувши у вікно, бери сина й неси у місто, може лікар щось допоможе.

Худенька жінка, із скорбним обличчям, обгорнула хвору дитину в теплий шаль, пригорнула до грудей, з молитвою на устах, легко вийшла з саклі й подалась у гори. На роздоріжжі зупинилась. Битою навколїшньою широкою дорогою до міста п'ять годин ходу. Чи витримає дитина? – подумала. Після короткого вагання завернула в гори й помандрувала вузьким плаєм. З тривогою кидала поглядом на темне небо, очікуючи на сході соняшного проміння, як надійного супровідника. Гірською стежкою за дві години в місті. Може виживе, може житиме молоде життя, мій дорогий синочок, – думала й поспішно дріботіла тонкими звиклими ногами по гірському схилі, підіймаючись все вище й вище. Тужливо зідхала до Аллаха, і щиро шептала молитви...

Верхів'я смерек, як ті смолоскипи, несподівано спалахнули світанком і підсилили в жінки певність. Дитина вже не стогнала, вона спрагло ловила свіже гірське повітря тонкими червоними устами й облизувалась рожевим язичком. Що вище підіймалась жінка, то більше яснішало небо, і раптом народився ясний день.

Сонце повагом викотилось великим багряним колом, скупало ранок рожевим світлом, заіскрилось діамантами на білих і чистих, як святочна чалма Муедзіна, засніжених шпильях гір

і дихнуло теплом. Стрункі смереки ясною синявою вирізбювались у срібному тумані. Серпентина гнutoї стежечки проясніла й стала безпечнішою. Жінка поспішала. Раптом напружений слух жінки вловив підозрілі звуки, а за мить під густим склепінням скель прокотилось грізною луною гарчання ведмедів. Боязко вдарило в серце й зааніміло. Жінка стишила кроки. Від закруту, з ранкової мли за скелею, виринули страшні голови чорних звірів.

В очах збентеженої матері блиснув жах. Серце зааніміло. Пропала! – зринула думка й мати злякано глянула у прірву. Відступати не мала сили, руки й ноги тремтіли й вся вона мов у лихоманці закам'яніло зупинилась і вперто дивилась на ведмедів. Міцно притиснула до грудей дитину, а думкою полетіла високо до неба. Дитина зойкнула, інтуїтивно заверещала смертельним жахом.

Ведмеді зупинились і на мить розгубились. Потім ведмідь вишкірив гострі зуби й з хижим наміром наближався до жінки. Раптом ведмедиця піднялась на задні ноги, сміливо передніми лапами вхопила ведмедя і дивно загарчала. Ведмідь став. Повагавшись, ліг, випростався уздовж вузької стежки, підібгав під себе хижу морду, передніми лапами закрив прижмурені очі. Ведмедиця обережно лягла на нього зверху й притихла. Мати зааніміло дивилась на звірів, ще міцніше притисла сина, хвилюючись, підійшла до звірів, боязко ступила ногою на м'яку спину ведмедиці й перейшла через них. Звірі сумирно лежали не ворухнувшись. Жінка вдячно зринула молитвою до Аллаха, озирнулась на звірів. Два ведмеді лежали мов би мертві. Жінка відійшла за закрут і ще раз озирнулась. Ведмедиця підвелась, за нею ведмідь і обоє пішли далі своєю дорогою.

Жінка бентежно поспішала, вона голосно славила Аллаха, ніжно пригортала до грудей дитину й поспішала до міста. Материнською ширістю була вдячна ведмедиці. Це ж бо й у ведмедиці прокинувся материнський інстинкт від зляканого зойку її синочка. Той крик непорочного немовлятки, якому треба ще жити, розбудив материнство й в ведмедиці. Зойком дитини порозумілись матері, обмінялись любов'ю, збагнули одна одну

підсвідомо. І ведмедиця пропустила через себе жінку з дитиною без перешкоди, – думала мати й з розспіваною душею поспішала до міста.

Лікар прийняв її без черги. Оглянув дитину й впорснув їй якусь рідину.

– Щастя ваше, що вчасно прийшли, – мовив він. Пів години запізнення коштувало б дитячого життя, – ствердив на останку.

– Це сам Аллах мене спрямував до вас короткою дорогою, і він же вдруге врятував життя дитини, – відповіла жінка, подякувала лікареві й заспокоєна повернулась додому.

– Як здоров'я дитини? – збентежено зустрів її на порозі саклі запитом чоловік.

– Живе, – дякувати ведмедиці, а здорове – завдяки лікареві та з ласки святого Аллаха, – радісним тоном ствердила мати.

– Що за ведмедиця? Де ти її бачила? – збуджено запитав чоловік, і в його очах блиснули запальні мисливські вогники.

– Двох ведмедів я здибала на вузькому плаї у скелях. Звірі не тільки не зачепили мене, а навіть пропустили через свої спини плаєм і я вчасно прибула до лікаря, – задоволено оповіла жінка.

Чоловік уже не слухав. Два ведмеді, це ласа знахідка.

Хутко одягнув черкеску, причепив гострий кинджал до пояса, зняв із стіни рушницю, оглянув набої і кинувся до дверей.

– Ти куди? – збентежилась жінка.

– За ведмедами, – спокійно відповів, – тобі та синочкові хутра на зиму будуть.

– Не смій! – гостро вереснула мати й гнівно вихопила з його рук рушницю.

Чоловік розгублено зупинився і збагнув свою жорстокість. Він покірно схилив голову, зняв шапку, відчепив кинджал і скинув черкеску. На цей раз він послухав жінку, підкорився матері свого синочка.

Кавун

Ку-ку.. ку-ку!..., – вішувала сріблосива зозуля з недалеко-го смарагдового дерева, – ку-ку..., ку-ку!..

Кость, п'яний від свіжого повітря, від холодної роси, від пахоців лісових квітів, від дзвінкого співу пташок та найбільше від буйної радості, що співала в юнацьких грудях, у гарячій крові, що пліла молодими жилами, завзято орудував сапою, спритно підтинав у пахучому чорноземі молоді коріння дикого бур'яну, що вистріляв під зеленою огудиною баштана.

Хмільне лісове повітря, напоєне таємничими звуками, ніжно бриніло чарівною симфонією, творило містичну казку. Юнацькі мрії золотим мереживом гаптували почуття, виростили непорочними лілями на безкраєму небі незахмареного життя і пліли, кучерявились у ясному, зоряному, майбутньому.

Недавно закінчив гімназію. Золоту медаль батько повагом обернув на своїй шерсткій долоні правої руки, і на його високому чолі на мить стерлися зажурені глибокі зморшки:

– Підеш до університету, – скупко приобіцяв він, і скромна, але глибоко-змістовна похвала скінчилася. Ці короткі, тверді слова упали на серце й запалили бурю мрій. Він пестив їх, як пелюстки червоногарячих квітів герані в горщику на вікні.

Заклопотана вічно мати вранці підсувала йому смачніший, ніж іншим сестрам і братам, сніданок, а брати й сестри завжди при розподілі залишали йому легшу роботу. Проходячи селом, він відчував на кокарді свого кашкета й на блискучих гудзиках свого студеньського піджака заздрісні погляди ровесників і сусідів, а вслід долітали слова поваги:

– Іванів син, середуший, мудрий, як Соломон. Великі надії подає...

Тоді в Костя щось розпинало груди, а за плечима росли крила. Так, він не зрадить цих приречень, докладе всіх сил, щоб бути гідним сином своїх трудових батьків, щоб бути корисним своєму селу й цілому суспільству.

З такими гордими думками Кость завзято стинав сапою бур'ян на баштані, п'янів від успіхів, не відчуваючи втоми, закінчував свою грядку. Потім обернувся і енергійно почав допомагати сестрі, що не встигала поруч з ним сапати.

Ще сонце високо плило в небі над брижковими сірими хмарами, що здивовані застигли в безвітрянім просторі, а синява дерев спокусливо манила прохолодою, як Кость із сестрою закінчили працю і серед буйної лісової зелені пробиралися стежкою додому, високо закинувши над плечима сапи. Він ішов, жваво ступаючи, і сміявся на зустріч блакитним дзвоникам, синім волошкам, жовтій кульбабі, білим ромашкам, що приязно кивали з високої трави, п'янів від пахощів квітух вишень, обсотаних грайливими бджілками, і був безжурний, як дитя. Поруч поспішала розсмішена сестричка, весело жебоніла жартами, щоразу поправляючи коси, розвіяні теплим вітром. Обое сміялися ширю й голосно безпричинно. Бо це була молодість.

Другого дня ранком Кость рубав дрова. Наполегливо клював сокирою прив'ялого пенька, кресав його з правого боку, з лівого, аж сипались цурупалки. Мама пече хліб, а хмизом не напалиш.

Зповними смутку великими карими очима підійшла сестра, з якою сапав баштан.

– Сьогодні приходив Пугач... – розпочала вона несміливо.

– Який Пугач? – знехотя запитав Кость не розгинаючись.

– Той, що його баштан поруч з нашим, – відповіла й насторожено зиркнула на братіка.

– Чого ж йому треба? – спокійно підвівся Кость і енергійно жестом правої руки відкинув з чола чуприну назад.

Сестричка повагалася. Ще раз зиркнула на брата зпідлоба й тихо проказала:

– Скаржився, немов би ти з його баштана зірвав найбільшого кавуна, що вже достигав, – сказала, і ще раз глипнула обережно на брата. Вона знала, який Кость чутливий на будь-яку брехню чи провокацію.

Кость раптом сіпнувся із місця, кинув сокиру й зблід. Чистий мрець зробився, немов би постріл вцілив у саме серце,

тільки збентежені очі спалахнули гнівом і поширились до відмови. На чолі виступила великими краплями роса. Він скрипнув зубами.

– Костику! – сполохано зойкнула сестричка, і кинулась до братіка. – Що з тобою? Не хвилюйся, мама не вірить і я на колінах запевняла, що це наклеп. А він.. він, – і схлипнула з розпуки.

– А він що каже? – якимсь пригніченим голосом тихо запитав Кость.

– А він, собака, каже, що прутиком міряв твої сліди в нас на баштані й у себе...

– Гидота! – гнівно вибухнув Кость. Помовчавши, знову запитав: – А що на це тато?

– Плюнули сердито й пішли; сказали, що мій син на такі підлоти не здатний.

– Галочко, дорогенька! – розпучливо вигукнув Кость до сестрички. – Пугач божевільний, і як він міг таке про мене подумати? – з розпукою стиснув Кость долонями свої скроні. Галя вперше побачила на його щоках сльози.

– Костику! Не переймайся так болоче цим наклепом, він справді дурний.

Костя трусила лихоманка, а обличчя мов би хто жаром обпалив. Такого ганебного сорому він ніколи не сподівався. У школі був зразком поведінки, а тепер...

Кволим кроком поплентався в другу половину порожньої хати. Безсило ліг на ліжку, загорнув голову в подушку й плакав. Гірка спазма скувала горло, і тільки груди носило стогоном. Гарячі сльози кривди, безпідставної образи мочили подушку. Палахкотів думками розбурханий мозок, а юнацька кров просто бушувала, як вирій.

– Зірвати зелений кавун? І як він міг таке про мене, студента, зразкового юнака це подумати? Така моя опінія між людьми? А я ж думав, що мене всі поважають. Боже ж мій! Коли б сказали, що я вбив чоловіка, зарізав жінку, спалив хату, то, мабуть, легше пережив би ці наклепи, ніж вигадку про зеленого кавуна. Бо такі душолюбні вчинки виникають в наслі-

док якогось відчайдушного конфлікту. Але зірвати зелений кавун може тільки нерозумна дитина, а не студент.

Кость несвідомо засунув під подушку свою руку й раптом натрапив на братів револьвер. Скочив, як ужалений. Перевірив набої. Рішучо приклав до скроні. Якась підсвідомість стримала палець на собачці. Ні, краще в серце, не буде труп потворним, – і переніс цівку револьвера до грудей. А може не вцілю в серце, доведеться мучитись. Тоді в рот. Смерть негайна. І він стиснув зубами цівку.

Серце гупало, як навіжене. А може треба щось написати рідним. Адже ж вони так мене любили, – майнула раптова думка. Хапливо вирвав аркуш паперу, схилився над столом. Олівець під пальцями танцював, скакав, літери кривулялись, гоїдались і рядки виходили потворні, кострубаті. У кінці листа кривий свій підпис. Зідхнув, як після тяжкої праці. Витер піт і знову ліг у ліжку. Знесилено дивився на лискучу крицю синього револьвера. За дверима в снігах почувися тяжкі чоловічі кроки. Кость поспішно заховав зброю. Тихо зайшов батько й причинив за собою двері. В його очах повно співчуття і мук. Підійшов до ліжка й мовчки твердою рукою торкнувся розкуйовдженого Костикового чуба. Кость уперше відчув ніжні пестощі суворой батькової руки.

– Сину, ти дорослий, ти давно вищий за простих людей і тому тобі перейматися безпідставними наклепами випадкової людини не слід. У житті ще не такі прикrostі доведеться зустрічати. Люди на все здатні.

Привчайся мужньо реагувати на події, і сприймай їх не гарячим, юнацьким серцем, а холодним розумом. Тримайся міцно, – сказав, і повернувшись, вийшов.

– Так, я мужній, я не дам собі наплювати в обличчя, я даремно не загину! – шалено шептав Кость. – Якщо помирати, то й ворога за собою потягти, але винний заслуговує на кару.

Кость схопився з ліжка. Біля криниці умився холодною водою. Цілий день самотньо блукав левадами, чагарниками, понад річку. Не міг збагнути до глибин батькового повчання. До чого ж воно зводиться? Пробачити зневагу?

Коли чорний дах неба усипався золотом мерехливих зір, Кость, з рушницею під плащем, з револьвером за поясом, тихими левадами крався, мов злодій, до оселі Пугача. Примостився за тином під кущем ясіну й спрямував цівку рушниці на чотирокутник хатніх дверей. Крізь тремтливе листя куща тихо просякало місячне сяйво, і десь недалеко співала пташка. Кость зосереджено гострив зір. Прикладав шок до рушниці й підводив на двері цівку. Світало. Ніжні подихи золотого ранку багрянили верхівіття дерев. Він принишло лежав і сторожко наслуховував далеке шарудіння коліс, легенький трепіт листви, тихеньку пісню свіжого північного вітру, а часом цокотіння копит і постійно щось чарівне, невловне, ніби тужне брєніння душі. Гарно в світі жити...

Раптом рипнули хатні двері. Кость здригнувся і на собачку рушниці лягли тремтливі пальці. Шокою знову припав до рушниці. На порозі – Пугач. Ось він, зараз...

Пугач неквапливо, спокійно повернувся на схід сонця, саме обличчям до Костя, і статечно тричі перехрестився. Уста його шептали ранкову молитву. Соняшне проміння якомсь урочисто, святочно полоскало його сиву голову й неголене обличчя.

Кость напружено дивився на цю постать і безсило опустив рушницю. Пригнувся, припав до трави й позадкував бур'яном до левади. На душі було радісно й легко, як після сповіді. Дома тихцем поклав на місце рушницю, заховав знову під подушку братів револьвер і пішов до корита умиватися.

– Бог йому суддя, – тихо проказав і з цим забув свою кривду.

Позуття

П СТРАХ.

Почуття страху властиве кожній людині, незалежно від віку, статі чи виховання, але дехто вміє свій страх приховати, і тоді таку людину звать сміливою, відважною, лицарем.

Пригадую, пішов я ще малим бешкетником одного разу тихцем у льох посмакувати квашених яблук. Бочка стояла глибоко в бічній темній заглибині – ніші. Щойно я впіймав у холодному квасі м'яке яблуко й заховав у кишеню, як по східцях почувся чийсь поспішні кроки. Я злякано прикипів за бочкою у темному кутку ніші й насторожено чекав. Прийшла моя старша сестра Юля. Їй також закортіло посмакувати квашеними яблуками, що їх мама заборонила брати. Вона вже дівочила й мала понад сімнадцятий. Поспішно підійшла вона до бочки й крізь круглий отвір зверху в бочці глибоко запустила в середину руку. Мене в цю хвилину чорт підкусив пожартувати й я з темного кутка тихенько простягнув руку й торкнувся холодними мокрими пальцями розгаряченого Юліного обличчя. Вона вскочивши знадвору зі світла, не помічала мене в темному кутку. Сталося щось неймовірне. Юля дико заверещала, вихопила з бочки руку та як сполохана пташка вилетіла з льоху. Я поспішав за нею східцями позаду й ввесь час демонічно реготався та по собачому гарчав. За хвилину до льоху нагрянула вся родина з хати, але я встиг заховатися за хлівом надворі. Брати й сестри під проводом матері, із свічками в руках обшукали всі закутки в льоху й нічого не знайшли. Було висловлене загальне переконання, що в льоху була нечиста сила.

Потім Юля ціле життя твердила, що її в льоху хотів задушити рогатий чорт, якого вона бачила власними очима та якогось чула демонічний сміх і стукіт копит по східцях за собою.

Ще один випадок:

Кімната, де ми, учні гімназії квартирували, була прохідна.

За нашою кімнатою – їдальня, а за їдальнею маленька й чепурна кімнатка донечки господаря Лесі, що разом з нами ходила до гімназії.

Вечорами всі ми хлопці готували завдяння за спільним столом. Одного вечора, коли господарів не було дома, ми рішили покепкувати з Лесі. Крізь відчинені двері неосвітленої їдальні виднілась у далекій кімнаті схилена над книжкою голівка Лесі. Вона захоплено читала якийсь пригодницький роман. Тьм'яні сутінки наповнювали кімнату, тільки з-під абажура над малою лямпою падав жмут світла на розгорнену Лесіну книжку.

Ми, хлопці з добрим гумором, організували демонічну змову для загальної розваги. Я зайшов до її кімнати, буцім то поцікавитись, що вона таке читає, і в цей же час непомітно накинув гачок із ниткою на плювальницю, що стояла в протилежному кутку її кімнати. Повернувшись у свою кімнату, всі ми бешкетники-хлопці ковдрами й подушками гамували вибухову силу сміху, що клекотав у кожного в грудях і міг зненацька зірватися та зрадити нашу змову. Трохи втихомирившись, ми обережно почали тягнути нитку. Плювальниця в кутку ворухнулась, шастнула, заскрипіла й легенько почала плисти паркетом до дівчини. Леся байдуже підвела погляд і приглядалась. Потім занепокоєно зібгалась у кріслі й поширеними великими очима насторожено спостерігала дивне явище. Плювальниця знову ворухнулась, посунулась, і ... Леся, як навіжена, зірвалась з крісла, скочила в бік і своїм очам не йняла віри. Я знову обережно потягнув нитку. Плювальниця зашипіла на паркеті, мов гадука. Леся як ужалена, влетіла до нашої кімнати, трусилась і з жахом в очах, не маючи змоги видушити з себе жодного слова, мугикала й показувала рукою в свою кімнату.

Ми мов би нічого не знали, переглядалися, гамували сміх, і співчутливо допитувались у Лесі, що таке сталося.

– Рухається! – нарешті вирвалось розпучливе слово.

– Хто рухається? Що рухається? – наперейми допитувалися ми з набраним зацікавленням.

– Плювальниця! – спромоглась вона знову вигукнути.

Ми гуртом кинулись у її кімнату. Найперше я непомітно поспішив зняти гачок з ниткою, а потім підняв плювальницю.

— Як же вона могла рухатись без ніг? — з наївним поглядом запитав я.

Леся боязко взяла до рук плювальницю, уважно оглянула її, потім ми гуртом перевірили всі закутки кімнати чи не причайвся де пустунчик-кіт, або капосна миша, і нарешті, переконавшись, що нічого нема, здивовано розвели руками.

Дівчина засоромлена й сконфужена трохи заспокоїлась. Прийшла до висновку, що це почуття страху було нав'яне прочитаним романом та ще й від напруження зору й перевтоми очей створилася галюцинація.

Усі ми з Лесею погодились на цьому й розійшлись. Але мені все ж таки пощастило знову непомітно накинути гачок з ниткою на плювальницю. У своїй кімнаті ми хлопці-бешкетники скидалися на мисливців, що стежать за дичиною. Наші очі спочивали на похливій дівчині. Вона кілька разів недовіркою кидала поглядом у темний куток на білу склицьовану плювальницю. Нарешті зовсім заспокоїлась і знову занурилась в цікаву книжку.

— Пора! — сказав котрийсь із нас і я легенько потягнув нитку. Плювальниця в кутку зашипіла мов гадюка, крутнулась і неквапливо поповзла до Лесі. Обличчя в дівчини раптом видовжилось, вкрилось смертельним жахом, а очі поширились, якимось аж витріщились. Вся вона зацілила тільки уста несамо-вито тремтіли. Якусь мить вона пильно дивилася на страшну плювальницю, а коли та знову ворухнулась, вереснула, кинула книжку, зірвалася з крісла й знову влетіла до нас. Щось пробувала промимрити, але в безсилі примкнула очі, похитнулась і знепритомніла. Ми її підхопили й поклали в крісло. На цьому наші чаклування закінчились. Холодний кухлик води допоміг Лесі очуняти, і вона з того часу вечорами завжди читала за нашим спільним столом.

Минуло п'ятнадцять років. Я випадково зустрів Лесю, що була досвідченою лікаркою і мала родину. Перше її запитання після привітання було:

— І чого тоді плювальниця рухалась, що це за дивне явище? Я і цим разом не зрадив нашої хлоп'ячої таємниці, а вона, мабуть, ціле життя сушила собі голову над цим загадковим явищем.

Іще один випадок.

Малим хлопцем найдогіднішим моїм відпочинком було почувати в полі біля баштана в курені на свіжому повітрі. Внизу сріблилось плесо тихого ставка, а на греблі перешіптувалися старі кучеряві верби, що тяглися двома струнками рядами. Сонце ховалося за обрієм, кинувши останній багрянний привіт степовим просторам. Я з насолодою купався щовечора в ставку, відчуючи тілом ніжну прохолоду нагрітої за день води.

Одного вечора я побачив, як мій однокашник у школі, ровесник Василь, із другого боку ставка наближається верхи до окутаної чарівними сутінками греблі. У мене блискавично зродився шибеничний плян. В одну мить обмазаний болотом я вискочив з води, обсотавши себе в додаток хабуринням, і з довгою хворостиною заховався між густими вербами на греблі й чекав Василя. Щойно він, проїжджаючи греблю, порівнявся зі мною, як я з усієї сили шмагнув хворостиною коня і заверещав не своїм голосом. Я верещав, то скімлив, то гавкав і заводив поспішаючи за конем, збурюючи ногами якнайбільшу куряву з дорожньої пилюги.

Другого дня, ішовши до школи, Василь клявся, що бачив водяника з золотими рогами, з довгим хвостом, з іклистим ротом та вогненними спалахами в очах.

Або така чудасія:

Дядько Трохим, запізнившись на ярмарку, зайшов підночувати до свого приятеля Калістрата Вертикужеля. По вечері Калістратова дружина Ольга пішла в сіни заткнути каглу. У сінях було темно, і вона помацки шукала в кутку каглянку й раптом натрапила на... роги, волохату голову. А далі — вовна й вовна по цілому тілі. Чорт! Ольга несамовито закричала й знепритомніла. До неї з хати з лямною вискочив чоловік із Трохимом. Вона лежала поруч барана, якого Трохим купив на ярмарку й забувся попередити господарів, що залишив його в

сінях. Ольга ціле життя твердила, що в сінях вона натрапила на спражнього чорта, хоч її переконували, що то був баран, якого вона бачила.

Випадок у війську.

Наша чота пішла в безлюдний ліс на вправи метати ручні гранати. Як завжди, догідним місцем вправи була вершина гори з крутими схилами, а на горі – широка яма для чекання черги й відпочинку. Склавши в ямі скриньки з гранатами, бійці розмістилися на схилах ями щільним колом і жартуючи чекали кожний своєї черги. По одному виходили з ями наверх і там під наглядом командира кидали гранати потойбіч у долину, що ген-ген протяглась в далині. Гучні вибухи після кожної гранати лунко котилися над урвищем глибокою долиною.

Прийшла черга до Авраама, боязкого й соромливого бійця, який завжди відзначався на стрільбищі безмежною безпорадністю з рушницею. Для того, щоб він стрілив у мішень, командирові доводилось для його відваги лягати з Авраамом поруч і пильнувати, щоб той не заплющував при спусковій курка обох очей, а тільки ліве.

Знаючи вийнятковий страх Авраама до зброї, ми всі з пильною увагою стежили, як він кидатиме бойову гранату. Хлопці кепкували з Авраамової нерішучости, глумились з його безпідставного страху й кидали дотепами, припускаючи з його геройства прикрих наслідків у штанах. Але Авраам перевершив усі наші прогнози й сподівання. Він за всіма правилами військового статуту виструнчився, зробив легкий нахил на правий бік, затиснув детонатор в гранату, вмістив запобіжне кільце безіменним та середнім пальцями правої руки, зробив лівою ногою випад вперед, відвів праву руку з гранатою назад для замаху й тут... сталося непередбачене. Граната вислизнула йому з руки й впала в яму, саме серед нас між скриньками з гранатами. В одну мить усім нам глянув в очі жах вибуху й... смерть усім. Двісті гранат у скриньках серед нас вибухнувши розірвуть усіх на шматки. Вихопити з поміж скриньок кинену гранату – годі й думати.

Це була хвилина спражнього страху в почутті неминучої

смерти. За інстинктом самозбереження ми всі раптом обернулися до скриньок спинами й прикипіли животами до крутих схилів ями, втопивши голову поміж плечима, для певности ще й прикривши її руками. Чекали страшного смертельного вибуху. Минула секунда, друга, третя, четверта... Кожний у думці рахував до тридцятьох, за якими станеться вибух. Ось ще п'ять, чотири, три секунди.. Я затаїв віддих. Серце зупинилось і розум закам'янів. Адже зараз смерть. В ямі було моторошно тихо, як у глибокій криниці. Ми ще не підводились; усе чекали запізненої експльо́зії. Граната мовчала. Тоді один за одним почали повертати голови до скриньок, між якими мала шипіти граната. Командир, що стояв вгорі над ямою, і все це бачив, смертельно блідий отямився, скочив у яму, розгорнув скриньки, ухопив дику гранату й з усієї сили метнув її з ями в долину потойбіч. Запізнений вибух детонатора врятував нам життя. Сильний вибух гучно прокотився гірським простором. Усі ми злякано посхоплювалися і глянули на командира. Він стояв і штучно пробував посміхатися. Авраам витирав спітніле чоло, засоромливо глипав на нас великими очима.

Іще один цікавий випадок страху.

Антін Павлович, професор фізики, не знайшовши вночі візника, ішов із двірця до села пішки. Він щороку різдвяні ферії проводить у селі з родичами й батьками.

Простуючи з двірця ввечорі біля цвинтаря, він раптом побачив білу постать, що підвелася з могилки між кущами троянд і рухається просто на нього. Чорні коси, що звисали на плечах нижче від пояса, свідчили, що це жіноча постать. Але, що це за мара, де вона тут узялася серед ночі? Чуб у професора мимохіть настовбучився, а по спині холодком зашаруділа комашня. Він не забобонний з виховання, не боягуз з життя, раціоналістичний у науці, до кожного явища мав науковий підхід і втручання „потойбічних” сил у сферу нашого діяння – не припускав. Але, що це за мара вибрала собі за приємність бо-соніж ходити по снігу захмареними ночами?

В Антона Павловича дзвінко зацокотіли міцні молоді зуби й він кинувся тікати. Чорт знає якої халепи можна напитати,

може божевільна, або хтось маскується, а під руками жодної зброї самозахисту, навіть кия. Увесь час боязко озираючись, помічав, що й постать поспішає вслід. Збільшуючи кроки добіг до батькової хати й шалено затарабанив у вікно.

– Що з тобою, сину, ти увесь тремтиш? – стурбовано запитала мати, відчинивши двері.

Вона давно чекала його приїзду біля вікна.

– Зачиняйте хутко двері, за мною гналась якась жіноча постать! – задихано мовив. – Ще такого в житті не траплялось, щоб хтось пробував таким чином мене лякати. Ця жіноча мара з розпущеними косами переслідує мене з самого цвинтаря, – чи повірите?

– Заспокійся, Антоне, то Варка Чумакова. Відколи помер чоловік – збожеволіла. Завжди вночі встає з ліжка й мандрує до нього розмовляти. Виплачється на могильці й повертається до хати.

– Я так і здогадувався, а все ж таки страшно, – посміхнувшись відповів, а ноги все ще тримтіли й зуби цокотіли.

С М І Х

В житті причиною сміху часто буває зовсім не смішне явище, але сміх як заразне почуття блискавично поширюється і передається іншим, мов пошесть, не дошукуючись глибших причин.

Ось ви в цирку. На арену виходить давно відомий „Рижий” – сміхун публіки. Він, вітаючись з публікою, махнув широкополим капелюхом і низенько нахилився. У що мить у нього з-заду, в непристійному місці блиснуло електричне світло. Цього грубого явища було досить. Гальорка гримнула вибухом широкого сміху, партер не стримався і зареготався, інша публіка підхопила й цілий цирк здригався від сміху. Ляскали долонями, гримали закаблуками, галасували й свистали...

Збоку дівчина реготалась, аж капали сльози, а трохи заспокоївшись, надривним голосом звернулась до сусідки:

– Скажіть будь ласка, що той рижий зробив таке смішне, що всі так захоплено сміються?

Але публіка вже заразилась сміхом, почуття розігрілось і наставлене до сміху. Рижий робить здивовану міну, обводить публіку своїм розмальованим обличчям, показує язика, з якого зривається ширококрилий метелик, і публіка знову вибухає сміхом. Рижий хапається за живіт і починає хитати раменами, дрэгати плечима, імітувати сміх, хоч він зовсім не сміявся. Публіка божевільно шаліла, заливаючись сміхом. Один поважний громадянин запитав свого сусіда, також сивоголового:

– Чого ти смієшся?

– Сміюся з дурної публіки, яка регочеться хто зна з чого, з якогось примітивного клоуна, що за своїм розвитком здатний тільки на глупоту, – відповів той і засміявся.

Пригадую ще такий випадок.

Станція Тюшки – найменша залізнична станція в Україні біля Вінниці. Поїзд тут завжди стишує хід і зупиняється тільки на пів хвилини, щоб обслужити пасажирів навколiшніх сіл.

Ця напівстанція з кількома невеличкими будиночками загублена в степу породжувала численні анекдоти, викликала кпини серед пасажирів своєю хуторянською спокійною тишею і безпросвітньою нудьгою. Тут не то, що собак, а й птахів не було.

Одного липневого, гарячого дня, коли піт заливає очі у вагонах, якомусь пасажирові забаглося розвіяти трохи сонливості серед пасажирів, він підійшов до вікна й зненацька вигукнув:

– Громадяни! А в Тюшках зима!

Пасажири з просоння поскоплювались і кинулись до вікон. Збагнувши, що це безглуздий жарт, всі зареготались. Сон як рукою змело.

– Ха-ха-ха!... В Тюшках справді сніг, дивіться!

Хто спав на верхніх полицях у вагоні, зіскакував долу, біг до вікна й за мить реготався, додаючи від себе:

– І хуртовина мете, гляньте які кучугури снігу!

І знову вибухав сміх, котився з вагону до вагону породжуючи інші сентенції щодо зими, морозу та завірюхи.

З того часу кожного разу як поїзд зупиняється в Тюшках,

хтось із бувалих пасажирів нагадує, що в Тюшках зима й всі забувають за сонливість, збуджуються, регочуть і стверджують, що в Тюшках справді зима.

Чому пасажери регочуться?

Р О З Ч А Р У В А Н Н Я

Травневий вечір. Ошатний, у зелені, пишний парк залитий повинню теплого подуву весни. Навколо водограя пожвавлений гомін, дзвінкий сміх, збуджені голоси. Чорнявий красень з буйною кучерявою шевелорою в центрі юнацької уваги. Збуджені дівочі оченятка блискають дивними таємничими вогниками, а обличчя повне неприхованої зацікавленості. Дівчата пильно прислухаються, щоб не втратити жодного слова, вибухають дзвінким сміхом і миттю замовкають, щоб не прогавити жодного слова чоловічих таємниць.

— Ось, приміром, учора в мене був такий цікавий випадок, — продовжував красень нову свою пригоду, і дівчата затисли коло ще з пильнішою увагою, зі спертим віддихом, завмерли, не зводячи з нього блискучих очей. Тільки одна, наймолодша не стрималася:

— Добродію, голубчику, розповідайте швидше, бо їй-богу помру з нетерплячки!

— Гаразд, буду стислим. Отож, відчинив я ввечері вікно, а місячне сяйво так і хлюпнуло чарами з неба на мене. Я розхристав сорочку, виставив з вікна голову й почав тихенько наспівувати травневого романса. Наспівую і виглядаю, — де ж вона, моя зіронька, забарилася?

У дівчат перехопило дух, а очі спалахнули цікавістю.

— Ну й що, що далі? — не стрималася наймолодша, в якій шічки аж пашіли від напруження і нетерплячки.

Парубок зиркнув на неї скісним поглядом і загадкова посмішка блиснула кутиками його уст. Він продовжував:

— Кучерява м'ята свіжими пахощами наповнювала мої груди, а соловейко тьохкав у садку, лунко відгукувався в моїм серці. Мої думи, моя мрія і вся моя душа в цю мить була зосереджена на білому личку й русявих кучерях моєї коханої зі-

роньки, що десь так довго не показувалася серед місячного сьйва. Я увесь був у погляді, я її чекав. Я тужив і цілував повітря, уявляючи перед собою її вишневі уста.

– Ох, Боже мій, яка краса, і де ж вона так забарилася? – прошептала старша, і враз засоромилася. Усі дівчата незадоволено глипнули на неї.

Парубок на мить затих, а потім знову продовжував:

– Я виглядав свою зіроньку з вулиці, я шукав її поглядом у садку, я сподівався побачити її між зеленими кущами в білій, легенькій сукні на стежечці край садочка. А її нема й немає, – і парубок тужливо зідхнув. За ним почулось легеньке зідхання серед дівчат.

Парубок вів далі:

– Аж раптом... з поміж зелені кущів майнула білим лебедем жіноча постать і легенький вітерець ворухнув давно знайомі русяві кучері моєї зіроньки. Мила посмішка любої голубки запалила вогнем моє тужливе серце. Я простяг з вікна назустріч свої руки. Моя кохана, мов плила, у срібних місячних проміннях до мого вікна, заграючи посмішкою. Так, це була вона, моя найдорожча, моя святиня, мій грайливий скарб, що навіки зайняв тривке місце в моїм серці. Русяві кучері, що авреолею огортали миле обличчя, ніжно спліталися із місячним сьйвом, а великі карі очі ясніли мов вечірні зорі. Вона поспішала хвилюючись так само, як і я, посміхалась і шептала: – „Любий мій”! Серце моє не втрималось, радісно зойкнуло, розгорнуло крила й полетіло назустріч.

– Боже мій, як гарно! – тужливо мовила якась дівчина й вмовкла.

– Чарівна фея, – продовжував парубок, – у білій ніжній сукні нечутно плила й наближалася все ближче й ближче та ближче. Ось вона вже біля вікна з протягненими, оголеними, рожевими, пухкенькими рученятами, ось уже в моїх обіймах наблизилась до поцілунку.

– Чари кохання в Божому раю, – продзвеніла ніжним голосочком одна з дівчат і знову напружила свій слух.

– Це був найсолодший поцілунок цьогорічного травня, –

признався парубок і зворушено посміхнувся. Далі я вже не всилі був опанувати собою, притиснув свою горличку до своїх грудей, відчувши божественне тепло, як перлинку підняв свою зіроньку, обережно переніс через вікно в свою кімнату, і ми... – парубок загадково посміхнувся і вмовк.

Дівчата збуджено й зацікавлено ще щільніше скупчились навколо парубка, заглядали йому в очі, в уста, спрагло очікували продовження. Але парубок мовчки зиркав і посміхався.

– Що ж сталося далі? – не витримала наймолодша.

– Хто вона та красуня, звідки прийшла? – наполягала друга, ховаючи розчервоніле обличчя в хусточці.

Парубок зробив необхідну павзу й тихо відповів:

– Це була Гануся, моя дружина, – й знову посміхнувся.

– Тю-тю-тю...! Яке щастя, рідна дружина... І є чим хвалитися, – зневажливо проказала найстарша.

Сучасний випадок розчарування.

Вони були засватані, майже заручені. Частим листуванням виявили одне перед одним свої характери, вдачі, погляди на життя, призналися про свою освіту, походження, виявили кожне свій спосіб думання, поведінку, інтелігенцію та пляни на майбутнє. Словом, дізналися одне про одного все до подробиць і були взаємно задоволені. Вона, закінчивши високу школу, успішно відбула практику та крім постійної праці в лікарні, відкрила свій приватний лікарський кабінет, а він – фаховий інженер-електрик. Працює на фабриці телевізорів. Обоє, так би мовити, на одному інтелектуальному рівні й матеріально незалежні.

Він у школі за наукою та в пошуках новин у техніці не зчувся, як у буйному гоні життя минула тридцятка, за якою людина втрачає звання парубка й набуває серед оточення невдячної назви – старого парубка й раптом подумав про одруження.

Вона... так само мала свої примхи й не зустріла відповідної пари. А роки підскочили, в кучері вплелася срібна ниточка, і це збентежило її. Так можна залишитися старою дівкою.

Одного разу, переглядаючи часописи, він натрапив на ма-

тримоніальне, і це надало йому перший поштовх зі стану нерішучості. Блондинка, струнка, веселої вдачі з високою освітою, матеріально забезпечена, любить родинний спокій, шанує чужі, навіть консервативні погляди на життя, морально тривка й залюблена в мистецтво...

Прочитавши це оголошення, він негайно написав до блондинки листа. Через кілька днів одержав відповідь і розпочалось жваве листування. Обмін фотографіями остаточно завершив згоду. Тепер він їде на перше побачення з метою зробити офіційну пропозицію і.. одружитися.

Сповнений солодких радощів і щасливих надій, елегантно одягнений, чисто поголений, з соняшною посмішкою на обличчі, із свіжими трояндами в руках, він нетерпляче поглядав на стрілку годинника, притулившись до вікна автобуса. За вікном на траві, деревах і будівлях вигравало теплом ясне сонце, і від цього на душі було ще легше. А годинник, бездушний годинник, мов навмисне ледве гортав хвилини, мляво цокаючи, з цілковитою байдужістю вкорочував час радісної години до зустрічі.

Наречений сидів і обмірковував процес буйного весілля, яке незабаром відбудеться, на яке він запросить численних товаришів, знайомих і приятелів, щоб розвіяти їхню зневіру в його рішення мати родину. Він найме в місті найбільшу залю, у найдорожчому готелі, з ліпшою оркестрою. Хай знають вороги й невіри, як він переступив парубоцький рубікон. Потім він з молоденькою дружиною зробить турне навколо світу, огляне найкращі здобутки сучасності, вип'є повний келих кохання на березі моря чи океану, і аж тоді знову до праці з новими силами, надіями, з новими плянами спільного життя.

Ах, яка насолода бути одруженим і мати дружину, – в якійсь солодкій знеможі мовив він сам до себе, поглядаючи з вікна автобуса.

Ось вони наблизились до міста, чужого, але близького, бо тут же очікує його наречена. Ось уже й зупинка. Серце ще сильніше забилося в грудях.

Поспішно виходячи з автобуса, він спрагло через вікна

ловив поглядом жіночі постаті на тротуарі перед стацією, шукаючи умовлених ознак одягу. Так, це вона. Зелена шкіряна торбиночка в руці й ніжно-білий капелюшок на голові. Стояла біля стаційних дверей з ніжною і настороженою посмішкою, уся залита теплим сонцем. Вона глянула на нього й вся зашарілася. Також упізнала через сірий костюм і газету під пахою.

Вона була така гарна, як мавка з чарівного фільму. Русяві кучері з синіми ніжними очима, мов весняне небо без жодної хмарочки. Вишукано одягнена в салатівій суконочці. Усе, як у казці.

– Ось воно вимріяне – дороге моє щастя! – подумав він, і мов юнак зіскочивши з автобусових східців, поспішно наблизився до неї і протягнув руку. Вона соромливо посміхнувшись, трохи збентежено запитала:

– Чи вас звати Джаном?

– Так, це саме я приїхав, – відповів трохи розгубившись, тримаючи в долоні теплу руку, а серце його раптом почало смертельно німіти. Вона стояла проти нього й силувано посміхалась і також сумнішала, блідла аж поки її обличчя зробилось мармурове, мов би з тіла зникла вся гаряча кров, і ... надія. Вони дивилися одне на одного й не могли зронити хоч би одне якесь радісне слово. Він так розгубився, що забув навіть передати так бережно везені троянди... І вся трагедія сталася тому, що наречена була вища за нього на цілу голову. Він стояв перед нею, мов хлопчик.

Вони стояли збентежені й розгублені й винувато посміхались.

– На дворі чудова погода, – нарешті прорвав він тяжку запону мовчанки.

– Так, сонце справді гарно світить, але зовсім не гріє, – якось тужливо й загадково проказала й їй хотілося погладити по головці свого нареченого.

– О, я забув запитати, чи ви не знаєте коли відходить автобус назад, – раптом пожвавішав він.

– Ходімо до каси, там довідаємося, – ще сумніше запропонувала вона.

У грудях нареченого щось болісно зідхнуло. Було так гірко, немов би похоронив когось у рідні. І чому доля так жорстоко мститься?

– За десять хвилин відходить автобус, – мовила стиха наречена.

Наречений передав їй китицю свіжих троянд і поспішно попрощався. В обох на очах блистіли сльози. Він востаннє з автобуса помахав на прощання рукою нездійсненим мріям.

ЖОРСТОКІСТЬ

У кіно висвітлювали фільм з історії середньовіччя. Два брати знатної родини жили в незгоді. Після батькової смерті відповідно до заповіту кожен вважав себе за скривдженого в розподілі князівства. І між братами виникла смертельна ворожнеча. Старший брат у своєму замку робить змову, збирає численне військо, нападає на замок молодшого, руйнує мури й покої, а брата заковує в кайдани й кидає в темне підземелля. Під час гучного переможного бенкету старший брат рішив собі зробити показовий суд над молодшим. Він запитує своїх п'яних вояків, які муки треба завдати переможеному братові, як його покарати на страх усім ворогам.

Один з головорізів підходить до стола, зриває з грона дві соковитих виноградини й протягши руки високо перед собою, щоб усі бачили, роздушує їх між дужими пальцями.

– Отак треба роздушити очі твоєму братові – цинічно вигукує розбійник.

П'яна галайстра звіринним ревом схвалює цей жорстокий і дикий винахід присуду. Зараз же з підземелля привели закованого брата. Посадили перед столом у високому кріслі й цупко прив'язали. Ініціатор дикого винаходу, сам сліпий на одне око, зухвало підійшов до закованого в'язня, великими пальцями обох рук, під страшні й дикі вигуки цілої зграї розбишак, і страшні благання мученика, витиснув з орбіт очі й відірвав їх від м'язів, що соталися з очних заглибин. Потім витягнув перед собою високо руки, як раніш з виноградинами, і під ще гучніше ревіння дикої юрби вояків роздушив у пальцях. Кров бри-

знула на долівку. У мене затерпло тіло, зупинилось серце й запаморочилась голова. Мої нерви не витримали. І саме в цей час, як тортури на екрані скінчилися, я почув позад себе задоволений сміх і радісне та зворушливе плескання в долоні. Я з жахом озирнувся. Позад мене сидів кучерявий хлопчина в брудній сорочці й... реготався.

НЕЗРОЗУМІЛЕ

Чоловік був на війні. З фронтових окопів раз на місяць присилав листа переповненого тугою за родинним затишком, з почуттям ніжної любови до дружини.

Одного ранку дружина Текля, що провадила сама господарку, узяла дійницю, і, як завжди, пішла доїти корову. Щойно відчинила до сіней двері, як перед порогом сильний порив вітру раптом закрутив снігом і шпурнув її в обличчя. Текля з несподіванки злякано скрикнула й поточилася. Білий стовп віхоли шугнув від порога, закрутився в дикому танці серед обійстя, вилетів на вулицю і розплився в тихому ранковому повітрі.

На третій день Текля отримала листа від чоловікового товариша. Повідомляв, що її чоловіка вбито. День і година смерти точно збігається з вихром, що так несамовито витанцював перед порогом.

Або таке.

У нашій родині був спадковий, дуже старий годинник з церковним дзвоном. З непам'ятних часів він точно відбивав години, тільки раз на місяць хтось підтягав на ланцюжкові важок. Раптом годинник зупинився. Стрілка показувала півдодванадцяті. Батько уважно оглянув годинник і незрозуміло сконстантував, що все в повній справності, що важелець ще високо. Він торкнув важельце й годинник далі почав чітко карбувати час. За кілька днів з фронту прийшов лист. Штаб полку повідомляв, що офіцер Степан Кривун загинув при виконанні своїх обов'язків смертю героя. Стрілка на його розбитому годиннику показувала, що смерть трапилась півдодванадцяті 13-го

травня. Користаючись цим фактом і подаємо вам до відома цю дрібницю.

Так повідомляв штаб полку.

Тепер ми всі пригадали безпричинну зупинку нашого годинника, що переходив з роду в рід, яка сталася 13-го травня о півдодванадцятій.

С О Р О М

Сором – шляхетна й безпосередня ознака високої духової непорочності людини й моральної її чистоти. Втрата властивості сорому, це певна ознака морального й душевного занепаду. Це стосується найперше до дорослої людини.

А ось маленький Федусь заховався між вербами й приглядався до гарненьких дівчат, що купалися в ставку. Він любувався красою їхнього білого тіла й струнками постатями. І саме в хвилину найбільшого зосередження, коли дівчата виходили на беріг обличчям до нього, його хтось іззаду ніжно погладив по голівці. Він збентежено сахнувся і озирнувся. Над ним стояла усміхнена мати й запитала:

– Ну, що Федусю, вже все побачив?

Цей сором він носив ціле життя.

Бльондинка

Блакитне авто зупинилось на перехресті перед червоним світлом. Назва фірми авта підкреслювала не абияку заможність власника машини. За керівницею сидів гарний, інтелігентного вигляду молодий брюнет і зухвало пихкав цигаркою в зубах.

Карбуючи дрібненькими кроками нічний хідник, до авта підскочила вродлива бльондинка в короткій спідничці, "міні-скерт", з модною зачіскою "а-ля-хоп"!, в крикливо-плямистому плащиківі під тигрицю. Її нейлонова прозора блюзочка з під розгорненого плащика зраджувала пружкий бюст, вирізблюючи спокусливі ознаки дівочої зрілости.

– Пробачте, пане! – гукнула вона до власника авта крізь відчинене вікно, – чи не могли б ви підкинути мене кілька кварталів, я дуже поспішаю, а трамвай десь застряг, – кокетливо задзвеніла срібним голоском дівчина до брюнета.

Хлопець насмішкувато зиркнув з під навислого чуба над чолом, зміряв поглядом нічну красуню і задоволено відповів:

– Будь ласка, саме маю вільне поруч місце, – і запобігливо відчинив дверцята.

Бльондиночка спритно, мов вивірка, шмигнула в авто й щільненько вместилася поруч. З енергійністю бувалою спортовця звучно кляцнула за собою дверцята.

– Чудесне ваше авто! – забрєніла вона мелодійним голосочком.

– Шойно купив. Я люблю похизуватися найновішою моделлю, – чванькувато пихнув цигаркою і авто рушило на зелене світло.

– Можна здогадуватись, що тижневі чеки отримуете тризначні! – моргнула дівчина бровою, пильно глянувши на парубка допитливими оченятами, і... сміливіше показала з під спіднички білі ноженятка.

– Не так багато заробляю, але дві тисячі місячно підраховую, – бундючно відповів і закурив нову цигарку.

– П'ять соток тижнево! – зойкнула красуня, і вся аж стріпонулася. – То що ж ви робите з тією зливою доларів? – зацікавилась і ще ближче пригорнулася до парубка.

– Розтринькую з гарненькими дівчатками, що вміють кохати, – півголосом признався і скісно зиркнув на супутницю. В дівчини збуджено тремтіли нафарбовані уста.

– Яким фахом ви загібаєте стільки грошей? – продовжувала цікавитись далі дівчина.

– Я конструктор джетових літаків, – скромно відповів, і знову глипнув в оченятка дівчини, які блискали, мов зіроньки. Вона легенько схилила голівку на його плече.

– Напевно ваша чарівна дружина почуває себе як янголятко в раю, – тужливо проказала дівчина й зідхнула. Хлопець відчув гаряче її дихання на своїй шиї.

– На жаль я ще не одружений і задовольняюся гарненькими дівчатками, – промовив парубок і демонстративно відсунувся від блондинки.

Дівчина незадоволено хитнула раменами й рішучо присунулася до парубка, торкнувшись стегном його ноги.

– То ви ще неодружений? – радісно перепитала, і поклала руку на його плече.

– Ще не з'їхав з глузду, – зневажливо відповів, скинувши з плеча її ручку.

Запанувала тиша. Дівчина копилила фарбовані губки й рівненького носика, авто рівномірно котилося, минаючи квартал за кварталом. Тих кілька кварталів за які дівчина просила, давно проїхали. Вона й не думала висідати. Переїхали освітлену частину міста й викотились неосвітленим провулком на темну околицю. Блондинка призвичаїлася і вже підсунулася до парубка, як наречена.

– Ви мені перешкоджаєте керувати автом, прошу відсуньтесь, – нарешті не стримався парубок. Дорога була темна й навкруги стояла мертва тиша.

Раптом дівчина рвонула на собі нейлонову блязочку й о-

голила груди. Посміхнувшись лукаво, тихо мовила до юнака:

– Бери мене, бо я тебе хочу!

– Але я вас зовсім не хочу, – спокійно відповів парубок, не сповільнюючи руху авта.

– Як що ти мене не хочеш, то однаково я потребую 500 доларів. Коли не дасиш, то я нараблю зараз такого тарараму, що збіжиться вся поліція і переконається, що ти мене згвалтував, – проказала, і розпустила поясок на спідничці.

– Але ж поліція вам не повірить, – посміхнувшись байдуже відповів юнак.

– Не турбуйтеся. Я буду мати певні докази, ось подивіться! – і дівчина гострими зубками прикусила свої фарбовані уста. Виступила кров. Потім довгими нігтями почала дряпати свої оголені білі груди й шию.

Юнак зупинив машину й збентежено вигукнув:

– Геть, дурепо з машини, забирайся до бісового батька!

– Ти дасиш мені 500 доларів? – високим фальцетом завершала блондинка.

– Ані шкаралупи з банана! – гнівно вигукнув юнак.

Блондинка штовхнула дверці й нелюдський крик прорізав нічну тишу глухої околиці міста. Красуня верещала, наче її шкварять на гарячій сковороді.

У цю ж мить, як з-під землі блиснули фарами дві поліційні машини. Блондинка, як спрут, обвила цупкими руками юнака й несамовито верещала.

– Руки вгору! – гукнули поліцаї, оточуючи авто, – що тут сталося?

– Цей парубок мене згвалтував! – захилинаючись плачем і ковтаючи сльози, промовила скривавлена блондинка.

– Бреше вона, як рудий пес! – заперечив парубок.

– Пішли в поліцію, там розберемось, – наказав поліцай, і про всякий випадок витягнув пістоля.

– Як ця справа сталася? – запитав слідчий в поліційному приміщенні блондинку.

– Цей хуліган запросив мене до авта підвезти додому. У темному провулку раптом кинувся на мене, затулив рота й...

згвалтував, – заливаючись сльозами, оповідала блондинка, демонстративно розмазуючи кров по обличчі.

– Що ви в своє виправдання можете сказати? – звернувся слідчий до юнака.

– Єдине чесне те, що вона бреше. Ще хочу додати, що ця красуня знаменито виконує роль наклепниці, – відповів і зовсім спокійно закури цигарку.

– Прошу дати мені лікаря, ведіть мене до лікарні! – репетувала блондинка, колошкаючи й так розпатлані свої кучері. Роз'язозені плями крові з уст цілком спотворили її обличчя. Виглядала жертвою справжнього насильства.

З'явився слідчий лікар. Запросив блондинку до окремої кімнати. За чверть години обоє вийшли.

– Ця дівчина щойно згвалтована, – авторитетно ствердив лікар і поклав перед слідчим виследи медичного огляду на папері.

– Ну, а тепер, що скажеш, буйний юначе? – звів круті брови слідчий на парубка.

– А тепер я попрошу лікаря оглянути мене, – гнівно відповів юнак, сплюнувши і придавивши пальцями цигарку в попільничці.

Слідчий з лікарем переморгнулися.

– Ходім зо мною, – мовив лікар, і юнак пішов за ним в кімнату.

Цим разом минула лише одна хвилина. Лікар з юнаком вийшли. У обох світилась глумлива посмішка.

– Ну, що? – спантеличено запитав слідчий.

– Непорозуміння, сер, – засміявся лікар, – цей юнак – періодягнена дівчина, що їхала на молодечий маскарад.

Блондинка зблідла. Її великі круглі очі хлюпали жахом. У... !?

Жебрак

Зелена плахта густих садків уцяцькована білохатніми дво-рами, навпіл перетята срібною стрічкою неглибокої річечки, – то й було те багате село Війтівка, що урочисто прилягало до Софіївської Слобідки, яка була складовою частиною історичного міста Умань.

Але селяни ходили щоранку на базар не через Слобідку, а коротшим шляхом біля знаменитого Грекового лісу, в якому Гонта із Залізняком об'єднали свої війська й спільно вдарили по польській шляхті в Умані. Однак, завжди бентежна молодь залюбки з села мандрувала на гулянку до міста через Слобідку, щоб глянути й полюбуватися красою Софіївського парку з численними водограями, водоспадами, павильйонами, скульптурою, білими лебедями на нижчому ставку та іншими прикрасами, розкиданими по цілому парку, а збудованими руками кріпаків графа Потоцького для своєї коханки-гречанки Софії.

Була соняшна неділя, лагідна, тепла й безхмарна. Небо синє, як волошки, повітря свіже, аж дзвенить. Сільська молодь веселими гуртками поспішала в парк.

Вирушивши здому, Маруся запропонувала дівчатам іти спершу до міста й подивитися на кінофільм денного сеансу, а потім уже надвечір помандрувати в парк.

– Який же сьогодні фільм висвітлюється в кіно? – запитала Наталка.

– Звідки я знаю який, мені здається щось про любов, про кохання, якесь весілля, – здогадувалась Маруся з бачених афіш.

– Ходімо, бо я також люблю, щоб було більше музики, співів, танців, – висловились Настуня, вбачаючи в цьому найвиразніше мистецтво.

– Е, що там мені дивитися на танці та слухати пісні. Ми

цього маємо досить і в селі, от коли б побачити щось про офіцерів, про чистеньких панів, – висловила свої побажання завжди поважна Маруся.

– Ти напевно мрієш про майбутнього чоловіка в чині директора виробні, або командира сотні, – засміялася Наталка.

– А чому б і не такого? Що то за життя, вічно в бур'яні чи на грядках, цілий день на спеці й дощі. Хіба щасливе життя в тяжкій праці? От пани колись жили то жили, нічого не робили, довго спали, добре їли та забавлялися. Оце справжнє життя.

– Довго тобі, Марусю, доведеться в селі чекати на такого жениха, – зневажливо відповіла Наталка.

– І чекатиму й шукатиму, а за немитого чабана не піду, – твердо підкреслила Маруся, і раптом звернулася до мовчазної Настуні:

– А ти чого мовчиш, Настуню, не збираєшся заміж?

Чорнява дівчина звела тонкі брови й здивовано глянула на своїх приятельок палкими чорними очима й відповіла:

– Я і сама не знаю, якого б я хотіла мати чоловіка. Сьогодні думаю про такого, а завтра хотіла б мати зовсім іншого. Але для мене найголовніше, щоб я його полюбила всім своїм серцем, а він мене усією душею. Щоб у нас ніколи не було сварки й зради. А все інше – байдуже. Праці я не боюся найтяжчої, тільки, щоб у хаті було завжди весело, і щоб любов ніколи не тікала від нас, – спокійно, але твердо відповіла Настуня, зраджуючи дівчаткам свої почуття.

Усі дівчата задумались над сказаним і кожна з них обстоювала свої відмінні погляди. Любов, мовляв, не вічна, і щастя, – вередливе. Скільки то щасливих сваряться і розлучаються.

Так розмовляючи, дівчата непомітно промахнули відстань до Умані й підійшли до кіна. Саме в цю хвилину з провулка звитяжно прорвалися голосисті звуки баяна. Хтось ніжними звуками баяна зворушував серця людей, тужливим чистим голосом підспівував гармонії. Дівчата закам'яніло вмовкли, прислухалися, не всіли ворохнутися. А баян, захлинаючись, дзвенів, то рвав повітря, то ніжно підносив людські серця до небес,

то знову всіма голосами реготався. У дівчат тремтіло тіло. Ще такого ніколи не чули.

— Ходімо! — перша вигукнула Настуся. Дівчата мов саме очікували цього наказу, кинулись у провулок, звідки линули чарівні звуки баяна. Перебігши коротким провулком, побачили серед базарної площі збіговисько, силу людей. Вони поспішно наблизились і почали протовплюватись крізь щільне коло на-товпу старих, дітей і молоді. Нарешті через голови дівчата побачили на низенькому возикові бравого кучерявого парубка з баяном на ампутованих до колін ногах. У дівчат зааніміло серце. Здоровий, мов зріле яблуко, гарний парубок, повний сили й здоров'я, з чудовими обрисами обличчя, з чарівними очима й кучерявим чубом, — каліка. Якийсь шалений жах огортає людину при вигляді цієї захованої людської трагедії.

Біля парубка-жебрака лежав кашкет з дрібними грішми.

Зворушливі звуки баяна лилися як із горна, краяли серце, лоскотали душі, викликали сльози й радість. Хлопець, схиливши голову на баян, мов би злився з ним, навек споріднився і цим приладом виливав перед людьми своє горе, свої муки й терпіння, свою безмежну любов до щойно розпочатого життя.

За кожним порухом голови парубка буйно гойдалися кучері, за кожним звуком баяна спалахували чигасли його очі, чудові карі очі, з яких дівчата не спускали погляду, в яких сміялись і скакали бісики, коли він дивився на них. Він раптом переродився, коли дівчата протиснулися наперед дітей, він по новому розгорнув на всю широчінь голосного баяна, радісно й збуджено примусив його заговорити до дівочих сердець. Разом з баяном сміялося і світилося його молоде обличчя, сміялися і блискали білі міцні зуби, сміялися і раділи рожеві уста, і вся його постать до пояса рухалась разом з баяном, вигиналась, вигравала грудьми, шиєю, головою і очима.

Дівчата прикипіли поглядом до цього надзвичайного видо-вища, і їм здавалося, що це не дійсність, а якийсь чарівний сон. Вони замилювано споглядали його обличчя, шию, всю голову, широкі плечі, спритні пальці, могутні груди. А коли по-

гляд переходив до колін, нижче від баяна, то раптово огортав несамовитий жах. Не хотілося вірити, не було змоги спокійно дивитися на обрубки ніг.

А парубок грав. Помітивши, що вся дівоча увага на його голові, устах, кучерях і руках, він з якоюсь несамовитою завзятістю викликав із баяна такі звуки, що плакало, або сміялося серце. І дівчата то витирали сльози, то раптом зворушливо й мило посміхалися до парубка. Клявіші під швидкими пальцями просто не встигали вилонити одні звуки, як на зміну приходили інші, іще палкіші, іще зворушливіші.

Біля возика старенький кашкет уже давно був виповнений дрібними грішми. Ті гроші, що дівчата взяли на квитки в кіно, вже давно перемандрували до кашкета.

Раптом парубок зупинився, і звуки завмерли. Він підняв на дівчат свої сумні очі, і на них забреніли сльози. Якось соромливо він змахнув кулаком цих непроханих свідків туги й жалю з очей, рвучко підхопив баяна й тихим, ніжним оксамитовим баритоном, супроводжуючи звуками баяна, розпочав пісню:

Віють вітри, віють буйні, аж дерева гнуться...

Ох, як болить моє серце, самі сльози льються...

Проспівав і завмер. Затих і баян, заміміло стояла напружена юрба. Стало так сумно, що аж сонце потемніло. Тривала якась мить. Потім парубок немов би прокинувшись із сну, розтягнув баян і продовжував далі:

Трачу літа в лютім горі . і кінця не бачу...

Настуня схлипувала. Хутко притулила хусточку до очей і відвернулася.

– Ходімо, дівчата! Я більше не можу, – проказала.

– Чого не можеш? – запитала Маруся добре знаючи безглуздість свого питання.

– Не можу дивитися і слухати тугу цього бідного хлопця. Ходімо! – ще раз мовила й поспішно почала прокладати собі дорогу в натовпі. Вийшла з оточення. За нею пропхалися і дівчата.

– Боже, як же він добре грає, ще ніколи такого не чула, – відізналася Наталка.

А баян позаду знову перервав тишу й тужлива пісня полилася гарячою лавою:

Плачте очі, плачте карі така ваша доля...

Настуся заридала й кинулася тікати. За нею побігли дівчата. І тільки, вискочивши на Київську вулицю, вгамували свій розпач. Далі пішли гуртом стисненим кроком перетоплюючи в душі накопичені тяжкі почуття. За якийсь час тяжку мовчанку зрушила Маруся, що в розмові сподівалася знайти полегшу.

– Чого ти, Настую, плачеш? Ти ж казала, що любиш пісню і музику, а ми почули таку зворушливу красу звуку й співу.

Настуся не зразу відповіла. Занадто тяжке враження пережила з побаченого. Вона ще кілька разів тихенько схлипнула, витерла хусточкою обличчя, і зідхнувши, відповіла:

– Дуже жалісно співав, аж за серце тисне.

– А грає, Боже ж мій, та ж це й в театрі артистом можна бути, – додала Наталка.

– А кучері які в нього, як у янгола, що намальований в церкві. А очі, хіба такі очі в простої людини можуть бути, та ж вони... вони... чарують, – призналася Маруся. Настуся мовчала. Вона скісно зиркала на своїх подруг, щоразу витираючи очі. Вона ніяк не могла себе втихомирити, так їй було жаль цього безногого гарного парубка, приреченого ціле життя співати тільки тужливих пісень.

У Софіївському парку було повно молоді, але дівчата не затримались довго. Чогось сумно було після цієї почутої журливої пісні про людську долю, після сумної гри баяна. Кожна з них тяжко переживала горе бідного парубка й не хотілося балакати. Так вони мовчки повернулися в село й розійшлися по домівках.

Настуся зайшла до хати, тихенько скинула святочний одяг, передягнулася в комірчині й пішла допомагати матері поратись біля худоби. А баян своїми голосниками неугавно бренив у вухах, дзвенів у грудях, жалібно стогнав у серці, сміявся і плакав та ридав разом. І Настуся цілий вечір тяжко зідхала.

Перед її очима, мов у тумані, зринали й гойдалися чорні

кучері, світилось смагляве обличчя, блискали білизною міцні рівні зуби, горіли вогниками великі тужливі карі очі...

Другої неділі захмарене небо віщувало дощ. Прогулянку в парк дівчата відкинули. Але Настуся не знаходила собі місця. То вона вийде на обістя, загляне в садок, то знову повернеться до хати й метушиться з кутка в куток. Нарешті вона не стрималась. Похапцем одягнула святочну вишиту сорочку, великодні жовті туфельки на високих підборах, накинула на голову квітчасту хусточку, і захопивши під пахву на випадок дощу святочний плащик, помандрувала до міста. Великі карі очі, наповнені тугою, ввижались їй цілу дорогу.

– Боже! Який же він бідний! Таким молодим тільки жити, а він утратив ноги, – журно думала Настуся, поспішаючи до Умані.

На базарному майдані вже стояв невеликий гурт людей і сумно плакав баян. Настуся тихенько протиснулася крізь натовп і зупинилася позаду жebraка, щоб не виявити себе. І коли парубок, стомлений тугою баяна, замовк і витягнув з кишені обгорнену газетою скибку хліба з салом, щоб перекусити, Настуся тихенько поклала йому на коліна принесений з дому свіжий пиріжок.

– Дякую, дякую! Я маю що їсти, – поспішив відповісти парубок, повертаючи пиріжок, та коли озирнувшись побачив Настусю, хутко притулив пиріжок до уст і широко поцілував.

– Ще раз дякую, дівчино! – відповів парубок і обережно почав їсти пиріжок, з вдячністю зиркаючи на Настусю. А коли закінчив, тихо запитав:

– Як вас звати? Такого пиріжка ще ніколи й ніхто мені не дарував.

– Це пекла моя мама, а звать мене Настуся, – ледь чутно проказала, і почервонівши, як калина, витерла хусточкою сльози.

– А мене звать Максимом, Бідолашним Максимом.

– Бідна ти дитина, дуже нещасна. У мене аж серце болить. То я думала, що ти голодний та й принесла недільного пиріжка. Чи ти маєш родичів, чи самотний?

— Маю єдину мамусю. Але самотний, дуже самотний. Така вже доля кожного каліки, — проказав, і підняв на дівчину великі очі, повні сліз.

І цим разом Настуся не могла перенести цієї болючої туги, рвучко повернулася, розштовхала вже поріділий натовп і швидким кроком пішла до села.

Доля бідного жебрака ще болючіше переслідувала Настусю цілий тиждень. Куди б не йшла, щоб не робила, то думала про безногого баяніста. Максим постійно стояв перед очима, як невідступне марево. І хто йому випере сорочку, хто зварить обід, хто скаже добре слово, розвеселить душу, огорнену тяжкою тугою? Такий гарний парубок і така лиха його доля.

Коли наступної суботи дівчата змовлялися в неділю піти в кіно, то Настуся відмовилася від товариства. Вона зле себе почуває і хотіла дома трохи відпочити.

Але в неділю, щойно мати пішла до церкви, а батько погнав худобу на пасовисько, Настуся гарненько причепурилась, узяла знову святочних пирогів і махнула до міста.

* * *

Минуло тепле, соняшне літо й наблизилась виповнена працею тяжка селянська осінь. Кожного дня зранку до самої ночі Настуся в полі разом з батьком і матір'ю. Жнива, косовиця, а там збирати городину, садовину, і так щоденно. Але коли прийде неділя, то Настуся забувала за втому. Радісна й щаслива ластівкою летіла до свого парубка до міста. Вона вже й не ховалася; все село знало, що найбагатших батьків одиначка, — дівка закохалася в жебрака. Подія ця була така дивовижна, що про неї говорило ціле село. Усі дивувались, найкраща дівка, і... жебрак! Що ж із цього буде далі? Цікаві кумасі досконало розвідали все, що тільки треба про Максима. Живе він у Христинівці, батько його був залізничником і загинув під час першої світової війни. Мати залишилась з синочком і заробляла на життя, продаючи пасажирам, що зупинялися на станції, печиво власного виробу. Синочок Максим щоденно їздив до школи в Умань, і ось одного разу, вискакуючи з вагона під час руху,

нешасливо потрапив під колеса. Втратив обидві ноги. У Христинівці соромився жєбрати, і тому часто бував в Умані з своїм нерозлучним баяном.

Настуся вже так звикла до кпинів та людського глуму, що перестала звертати увагу. Вона знала, вірила, що мусить розділити долю бідного Максима. Її дівоче серце, безмежно чутливе, добре, людяне серце постійно підказувало самовіддано довірити свою хитку, сільської дівчини долю, в руки безпомічного й нещасливого парубка каліки. Їй здавалося, що коли вона принесе своєю жертвою щастя Максимові, то вони обоє будуть щасливі. Вона вірила, що всі люди на землі підпорядковані Божій волі, і що Бог повчає людей робити добро іншому, щоб бути щасливим.

Наближалось свято великомученика Дмитра. У селі завжди існувала приповідка, що тільки до Дмитра дівка хитра. Це була остання пора для одруження перед постом.

Настуся цієї неділі не пішла до міста. Вона з тривогою ходила по дворі від порога хати до воріт і збентежено приглядалася на підводи, що пробігали вулицею. Уже мати повернулася з церкви, батько пригнав худобу з пасовиська й пішов оглянути садок, а Настуся занепокоєна ввесь час крутилася по подвір'ї. Раптом на вулиці почулося жваве цокотіння кінських підків і голосне ляскання тарілок в тачанці. Настуся здригнулася, кинулася до воріт. Невдовзі тачанка підкотилася до двору й зупинилася. На тачанці спереду широкоплечий візник у високому капелюсі цупко тримав віжки, стримуючи розгарячені баскі коні, а позаду сидів радісний Максим. Усміхнене обличчя, буйні кучері, вишита сорочка наче просилися на малюнок. Він низенько вклонився до Настусі та щось проказав.

Почувши, що біля воріт зупинилася підвода, з хати вискочила мати.

– Мамусю, приймайте гостей, – насторожено й благально звернулася дочка до мами.

– Це може той жєбрак, про якого люди балакають? – суворо блиснула поглядом мати.

Настуся зблідла. Померкло в очах, війнуло холодом у гру-

дах, і вона мало не зімліла. Тихенько підійшла до матері й пошепки благально проказала:

– Мамцю, люба моя, це мій наречений. Кличте його до хати!

Максим сидів на тачанці й розглядав то двір, то вулицю села, то натовп, що все збільшувався навколо тачанки. Вістка, що до Настусі приїхав жебрак свататися, блискавкою сполошила село. Уся молодь з гулянки на вулиці поспішала на видовище. Люди стояли під тинами, біля перелазів, реготалися та щось викрикували.

– Хлопці! Ідіть сюди, жебрак приїхав женитися з Настусею! – гукали парубки, і натовп збільшувався, гучнішав, клеко-тав.

– Жебрак! У-тю-тю!.. Гі-гі-гі!?? – лунало вулицею.

Мати сумна, прибита горем, зібгана й зіщулена від кожного парубоцького вигуку, стояла з дочкою і здригалася, немов би її хто мордував гарячим залізом. Вона вагалася, що робити? У Настусі по обличчі текли пекучі сльози.

А натовп шалів. Уже вся вулиця була заповнена людьми, які в безтямі кидали на тачанку грудками, сипали сміттям, плювали, харкали, реготались і кепкували. Хтось приніс мазницю, щоб вимазати тачанку, але візник був метливий і загро-зливо підніс довгого батога.

Максим, гордо підвівши голову, сидів, як пан на тачанці та зневажливо посміхався до безсердешної юрби. І хоч в його юнацьких грудях клеко-тав гнів, а в очах горіло обурення і ку-лаки стискалися до відплати, але, що він міг зробити без ніг?

Настуся благала матір відчинити ворота й запросити в двір гостей, щоб припинити зневагу:

– Мамцю, дороженька! Я ж його люблю, дуже кохаю! Він же бідний без ніг, скривджений долею!

– Ніколи в житті я не дозволю жебракові переступити поріг нашої оселі! Я радніше погоджуся бачити тебе в труні, а ніж дружиною жебрака.

– Мамо! Ми багаті, ми все маємо, я буду ще більше працювати в полі, нагороді, а Максим в хаті шевцюватиме!

– Ти, дівко, здуріла! У мене й зараз з сорому очі вилазять. Кажі йому, хай їде геть!

– Тоді, мамо, прощайте! – гордо випросталася Настуня і очі її зробилися колючі та гнівні. Сльози висохли, обличчя почервоніло. Вона повернулася і твердим кроком пішла до хати. А на вулиці шуміла, ревла, клекотала юрба... Це було божевільне весілля.

За кілька хвилин з хати вийшла горда Настуся з подушками та одягом, зав'язаним у рядні. Вона хутко підійшла до воріт, відчинила й кинула клунок на тачанку. Натовп стих. Усе заніміло. Максим радісний протягнув руку й допоміг Настусі сісти поруч.

– Поганяй до Умані! – гукнув Максим до візника.

У повітрі дзвінко ляснув батіг, натовп перед кіньми миттю розступився і коні рвонули. Задзеленькотіли тарілками колеса, зацокотіли кінські копита, а вслід заревла спантеличена юрба:

– Жебрак! Жебрачка! У-тю-тю!.. – гриміло за тачанкою, верещало в повітрі. Летіли каміння, грудки, дрючки, свистали парубки.

– Звірі, а не люди! Як Ісуса Христа, готові кожного знедоленого розп'яти на хресті! – гнівно мовив Максим.

– Не журися, мій дорогий соколику, не сумуй! Більше вже ти співати пісень на базарах цій юрбі не будеш. Співатимеш, мій любий, тільки мені в нашій хаті. А я працюватиму й зароблатиму на наше життя, – сказала Настуся і, пригорнувшись до Максима.

Зворушений до сліз, Максим притиснув до себе дівчину й сказав:

– Лицарю мій сизокрилий, супутнице моя відважна! Клянись тобі усім святим, що я все життя буду цілувати твої роботящі руки, твої тружені ноги! Я буду працювати для тебе день і ніч. Який я щасливий! Господи! Не відбирай від мене мого щастя! – закінчив він, звівши до неба ясні карі очі, а потім палко поцілував Настусю...

Батько був у садку й навіть не здогадувався, яка трагеді-

я відбулася в родині. Коли він повернувся – натовп, наситившись помстою, розійшовся. Тільки біля відхилених воріт плакала самотня мати, а біля сусідського перелазу сперечалися жінки.

– Що сталося, чого ти плачеш? – звернувся він до жінки.

– Наша Настуся втекла з жебраком! – палко вихлюпнула мати своє горе й заридала.

– Не плач, старенька. Це все дурість, пройде кілька днів і вона з покорою повернеться та проситиме прощення, – заспокоював впевнено батько, зачинив ворота й повів свою подругу життя до хати.

На двірці в Умані Максима знали всі залізничники. Довідавшись, що він везе в Христинівку свою наречену, відвели йому у вагоні окремий переділ, допомогли перенести мізерний посаг, десь дістали випити, закусити, і навіть молодій китицю свіжих квітів. І тут таки у вагоні чаркою ствердили великий життєвий акт. Максим попросив зателефонувати в Христинівку, щоб там повідомили його матір, щоб приготувалася зустрінути наречену. Коли поїзд рушив, то Максим дістав свій баян і з вікон вагону вирвалася весільна музика.

У Христинівці на пероні Максима зустрічала вся залізнична обслуга. Серед чисельного натовпу стояла середнього віку жінка з посивілою головою, тримаючи на вишитому рушничку традиційний хліб-сіль. За жінкою сотні друзів і приятелів Максимового батька з усміхненими обличчями й радісними поглядами.

Ще не встиг Максим, підскакуючи на руках, вивізти з вагона, як тут таки його підхопили дужі чоловічі руки. Максим затримався, повернувся на чоловічих руках, протягнув руку своїй нареченій, яка ступала за ним з вагону. У повітрі гримнуло весільне „гірко”! На молодих посипались квіти, пшениця, конфеті та цукерки. Настуся підійшла до Максима й він її поцілував. Знову гримнули оплески. Підійшла усміхнена й радісна мати, привітала молодих хліб-сіллю і широко поцілувала невістку. А кругом дзвеніло збуджене: „Слава! Браво! Хай живуть молоді!

Це була нечувана подія, яку вперше радісно святкувала Христинівка. Максим з нареченою, з матір'ю, з родичами та знайомими поїхали в ЗАГС. За пів години подружжя було оформлене. А потім, потім вся ця радісно схвильована, збуджена людність гамірно заповнила найбільшу залю залізничного клубу, де спільними силами були накриті столи й закликана музика. Так відбулося щасливе весілля.

* * *

Минуло дві тяжких советських п'ятирічки. Море сліз і ріки крові за що десятирічку висмоктав кривавий кат Сталін з допомогою комуністичної партії з робітників та селян страшної соціалістичної держави. Той пролетаріят, що мав право на ліпше життя в своїй державі, насправді був із зашморгом на шії і заповнював численні тюрми та концентраційні табори. Советська влада святкувала перемогу.

За цей десятилітній час всі подруги, товаришки, приятельки Настусі встигли щасливо чи тільки з потреби одружитися. Маруся, як і мріяла, вийшла заміж за лейтенанта. Під час трагічної справи з Тухачевським, її чоловіка, як і п'ятдесят тисяч інших червоних командирів, советська влада розстріляла. Маруся залишилася з сиріткою на руках. Наталка вийшла заміж за заможного селянина, і тільки один рік щасливо господарювали. Потім їх розкуркулили й обох вислали на Сибір. Не поминула тяжка доля і Настусиних батька та матір. Як доброго господаря, батька вислано на Сибір, а матір тинялася по жидівських наймах.

Одного разу, як завжди, наслідуючи свекруху, Настуся продавала гарячі помпушечки пасажирам, що зупинялись на стації Христинівка. І раптом вона побачила, як пероном кульгає якась старенька, немічна, згорблена жінка. Щось знайоме було в погляді цієї жінки. Приглянувшись пильніше, упізнала матір.

— Мамо! — голосно скрикнула Настуся. — Чи це ви?

Жінка нервово закліпала каламутними й померклыми очима й незрозуміло подивилась на Настусю, немов би щось при-

гадуючи. Приглядалась до свіжої і здорової червонощокої молодиці з кошачком у руках.

– Це може ти будеш Настусю? – глухо перепитала, – щось я тепер уже не впізнаю людей, і знову байдуже подивилася на свою дочку.

– Мамо! Що з вами сталося? – з болючою розпукою і плачем кинулась Настуся до матері.

– Завинила я, дочко, перед тобою, дуже завинила, – тяжко зідхнула мати. – І за те мене так тяжко Бог покарав. Тяжкося я тепер по світі. Жебрачка я! І не тільки я жебрачка, все село, колись таке багате, тепер жебрачим стало. Повідрубували нам і ноги, щоб не ходили й не тікали, і руки, щоб не боронилися, і навіть язика, мову відібрали, щоб не скаржилися. Слово правди тепер сказати страшно. Богові молитися заборонено, – сумно переповідала мати.

– А де ж наша хата, господарка, майно? Що тато роблять? – тривожно запитала дочка.

– Оце ж їздила до Києва розшукувати його та так нічого й не довідалась. Минулого року вхопили та й слід за ним простиг. А мене спочатку викинули з колгоспу, а потім і хату відібрали. А як же ти, дитино, живеш?

– Добре, мамцю, дуже добре! Ми дуже щасливі. Максим працює в майстерні, годинники лагодить. Артіль така в Христинівці існує. А я дома біля дітей. Двоє хлопчиків маємо, до школи бігають. Свекруха минулого року померла, то я тепер сама господиня. То куди ж ви тепер їдете, мамо?

– Я і сама не знаю. Мешкала у сусідів та й вони почали очі завертати. Робити не зважаю то доглядаю чужих дітей і за те мене харчують.

– То ходімо, мамо, до мене. Ви ж у мене єдина, – запропонувала дочка.

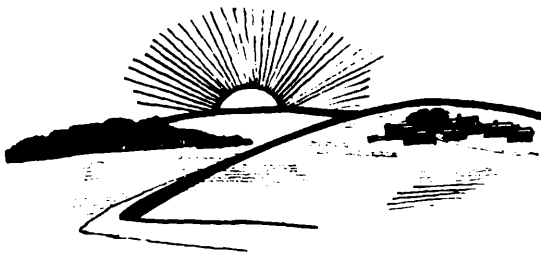
Жінка тяжко зідхнула, поправила хусточку на підборідді, підгорнула висмикнене сиве волосся і журно сказала:

– А Максим мене не вижене? Я ж так тяжко його образила.

– Боже! Та мій Максим, як янгол! Він любить усіх на світі знедолених людей. А виж для нього така рідна, як і для мене.

– Прости мені, дитино, що я тобі таку кривду заподіяла, і прости всім тим людям, що називали тебе жебрачкою, бо всі вони тепер жебраки, – і старенька жінка схлипнула.

Настуся взяла німічну матір під руку й повела до своєї оселі.

Остання хвилина

Непорушна біла тиша безмежної холодної Півночі раптом здригнулася. Війська колонами заціпили виструнчилися і дивилися перед собою в одну точку – в командира на підвищенні. Соняшні бліки в сніговому морі бриніли іскрами, сліпили очі, а мороз зліплював вії. Полкова оркестра гримнула військової тиші і тиша тріснула, потужно загомоніла нечуваними звуками.

До командира дивізії твердим кроком наблизився Дмитро, і торкнувшись рукою кашкета, дзвінко цокнув закаблуками, і зупинившись відрапортував:

– Красноармеец Дмитро Радченко явився за вашим наказом!

Командир дивізії скупко посміхнувся, владною рукою пришпилів до його лівого борта шинелі найвищу бойову нагороду – Орден Червоного Прапора й вдячно потис рукою.

Кривава зірка блиснула золотом на Дмитрових грудях. Під гучний марш військової оркестри Дмитро ще раз гукнув: – Служу трудовому народу! – і повернувся в лави своєї частини, що входила до дивізії фінського фронту.

Тисячі заздрісних поглядів товаришів – бійців прикипили до нагороди на шинелі. Він герой Советського Союзу, він чесно в бою з фінами заслужив цю високу нагороду. І в його грудях радісно тріпотіло мужнє вояцьке серце. Після урочистостей день пройшов у зворушливих розмовах з командирами, товаришами, в урочистому фотографуванні під розгорнутим полковим прапором з високими командирами, йому присвячена була стін-газета, він отримав численні дарунки від комсомолу, від клубу, від парторганізації, спортової команди та інших організацій, що існували при частині. Усі його величали, усі за нього радувались, усі висловлювали признання і побажання

дальших бойових заслуг. Його слава, це слава цілої частини. Після цілоденного святкування і почестей, Дмитро ввечері писав додому листа:

Дорога жінко Катрусю і любі діточки Олю і Степанчику!

Вибачайте за довготривалу мовчанку. Два пальці моєї правої руки та відморожене обличчя врятували життя цілої сотні мого полку в останню хвилину. Я знешкодив міни, що їх підклав ворог під нашу казарму. Золота зірка на моїх грудях компенсує недостачу пальців на правій руці, а пролита кров освітлюватиме нам у майбутньому щасливе життя. Ця найвища нагорода – запорука щастя цілої родини. Держава нас ніколи не забуде, бо наша майбутність куплена власною кров'ю... Утомився, люба моя, рука ще зле діє і щемить обморожене обличчя. Палко цілую Вас усіх.

Твій чоловік і батько діточок

Дмитро

Трьома пальцями раненої руки він обережно згорнув листа, додав витинку з газети, де була його фотографія серед командирів. Написав адресу й відіслав додому.

Невдовзі війна з Фінляндією закінчилася і Дмитро повернувся в ранзі сержанта додому з орденом на грудях, без двох пальців на правій руці.

***

Не зважаючи на сувору ізоляцію, у тюрму все частіш проникали вістки про війну з німцями. Фашисти підступно напали на СРСР, форсованим маршем без спротиву йдуть вперед і незабаром можна буде їх сподіватися в Умані. Усі ці тривожні вістки створювали надійне, радісне підсоння. В'язні були певні, що невдовзі розлетиться тюрма народів, злетять замки з їхньої камери, їх звільнять німці, і вони повернуться до своїх родин додому. Навіть зневірені скептики, що мали довголітні присуди, сподівалися щасливої волі.

Дмитро за себе був певний. Йому залишилося два тижні до кінця карного терміну. Навіть, коли німці спізняться, коли їх затримає советська військова потуга, то його на законних підставах вироку за два тижні мусять звільнити. Він уже ма-

рив ночами й цілими днями про ту радісну зустріч з дружиною, з любими діточками, що кожного дня навідуються під браму з передачами. Серед сотень в'язнів у тюрмі йому залишився найкоротший термін. Усі йому заздрили.

– Ти щасливий, Дмитре! Ось-ось і дихнеш вільним свіжим повітрям, обіймеш однією рукою дружину, а другою рукою діточок і всі будете сміятися,... – говорили йому в камері.

Дмитро мовчки посміхався. Сприймав ці заздрощі як належне йому по закону. Щастя справді співало в його грудях. Може ще й сьогодні викличуть його й дотерміново відпустять. Хіба він не має права на скидку бодай двох тижнів? Адже ж він орденоносець, кров проливав за родину. Але, що ж зробиш, бюрократизм. Коли б це знав Сталін...

Очевидно, він провинився. Зрушив закон, спізнився до праці на виробню на цілих 5-ть хвилин. І згідно закону дістав 6-ть місяців. Закон, є закон. Правда, того ранку була несамовита злива, страшний дощ і його ранена рука та обморожене обличчя дуже боліли. Він цілу ніч парив руку в гарячій воді, а під ранок заспав. Але кому це потрібно знати, кого це обходить? Закон, – є закон. Спізнився – відповідай. І він сумлінно відробив в тюрмі п'ять і пів місяців і це навчило його як шанувати закони. Усе ж таки шкода, що він не вступив до партії. Партійця за спізнення не карають. А безпартійного й військова нагорода-орден не врятував. Та вже тепер як вийде на волю, то неодмінно поступить в партію, бо ж він робітник і має на це право...

Раптом у коридорі задзеленькали замки, а за хвилину з скреготом широко відчинились двері.

– Вихаді с вещами! – брутально гримнув вартовий.

– Господи, слава Тобі! Нарешті дочекались волі, – загомоніли в'язні. Заметушились, похапцем збирали своє лахміття, поспішно штовхались у дверях і вискакували з радісними вигуками в коридор. З іншими камерами діялось те саме. Гукали, сміялися, жартували й купчилися на проходах. Тепер тут були й чоловіки, і жінки, і малолітні зрушники советської законности. Усіх випускали, вигортали, як непотріб для влади,

що має військові турботи. Тепер треба робочих рук, збройної сили, усі до праці, – так міркував Дмитро.

– Воля, хлопці! – хтось вигукнув.

– Воля, свобода, усі додому! – загаласували жінки, що в метушливій радості юрмилась біля виходу надвір.

– Давай, давай! Швидше, швидше! – підганяла варта, і збуджений натовп вигортався як тяжка лявіна на тюремне подвір'я. Усі поспішали покинути цю страшну, смердючу та завошивлену кам'яну будову царської влади, яку старанно розбудувала советська влада для робітників і селян.

На широкому подвір'ї під високими мурами стояла грізна й озброєна варта НКВД.

– Це щось на волю не похоже? – злякано звернувся до Дмитра старенький дідусь із сивою борідкою.

– Не турбуйтеся, варта для урочистости, ось зараз усім роздадуть документи й виштовхають за браму. Країна в небезпеці, розумієте?

Дідусь недовірливо звів сиві брови, пильно подивився на Дмитра й тяжко зідхнув. В'язні насторожено почали перешіптуватись, варта метушилась, але стола з документами Дмитро не бачив. Уже й до нього закралась сумніви. Чого вони зволікають?

– Становись по два! – знову грізно пролунала команда, і в'язні розгублено з клунками почали паруватися, з острахом поглядаючи на вовкулатих зброєносців у червоних кашкетах.

– Шагом марш! – прорізала серце страшна команда, і довга колона здригнулася, мов у судорогах, посунула вперед. Покірно видовжували кроки жінки, поспішаючи за чоловіками, тягнучи за собою підлітків.

Надворі тепло гріло літнє сонце, весело дзвеніли в повітрі вгодовані мухи, понад високі мури дмухнув пахощами польових квітів лагідний вітерець.

Тюремний двір був довгий, як і терміни кари, здавалось – кінця немає. Дмитро стояв позаду й не бачив, куди варта провадила колону. А колону провели через двір і спрямували в глухий кут, де зловісно чорною пашчею чатував прохід в глибо-

ке підземелля. Передні з жахом зупинилися. Та це була коротка затримка, бо зараз же гримнула команда:

– Давай, таку твою мати! Виходь на волю!.. – і задні натиснули передніх, заганяючи людей в темну прірву. Чорний отвір ковтав в'язнів. Сонце, радісне й для всіх однакове тепле, раптом гасло для тих, що переступали поріг підземелля.

– Ні, це не може бути! – буйно протестувала Дмитрова душа, коли його брутально штовхнули в плечі й змусили пірнути в п'ятьму. – Я орденосець! – встиг він ще гукнути чекістові з підземелля.

– Потім розберемось! – насмішувато відповів чекіст і гримнув дверима. Клацнув залізний засув і світ зачинився. Темна камінна могила з живими трупами була виповнена щерть і надійно замкнена. Скрип поржавілих дверей і клацання залізних засувів розітнули останню нитку надії, яка в'язала людей із вимріяною волею. У першу хвилину всі були так заскочені жадливою подією, що ще не усвідомлювали собі її наслідків. А коли двері зачинились і постала темнота, в ту ж мить відчувся брак повітря. Усі разом заголосили. Крик різав не тільки вухо, а й ціле тіло тремтіло від божевільного крику, плачу, благання і звіринного ревіння. Це пекло продовжувалось кілька хвилин і люди задихалися в конвульсіях, кусали себе й сусідів, душилися власною одежею. Смерть через брак повітря, від задухи – найстрашніша. Кат не знайшов нічого більш демонічного. Вішати – довга морока, стріляти – шкода набоїв. А так усіх живими в яму. Колгоспників, робітників, стаханівців, орденосців, усіх під один гребінець, у м'ясорубку, в одну братню могилу. Глибокий льох наповнився такими муками, таким душурвучим стогоном, лементом і риданням, що пекло блідло. Жива людська маса ворушилась, клекотала, намагаючись через трупи інших досягнути дверей, за якими було повно животворчого повітря. Душили в п'ятьмі один одного, топтали ногами, гризли зубами, верещали й стогнали.

З-під дверей тонісіньким струмочком текло свіже повітря. Дмитро припав пластма до цементової підлоги й спрагло ловив

спаленими устами свіже повітря, що пробивалося крізь щілинку. Усіма своїми спраглими легенями хапався за що останню надію продовжити життя. А позаду в глибокому льоху клекота-ло пекло, в якому люди змагалися за життя. Та невдовзі ці буйні хвилі людського моря поволі втихали, замирали, і запанувала тиша. Ще хтось недалеко харчав, ще прорвався кволій стогін і... все замовкло.

Дмитро не тямив, як довго лежав і витримував на спині купу мертвих тіл. Та раптом за дверима, десь здалека долинув глухий вибух, один, другий, третій... Згодом почулось рокотання кулеметів. Дмитро щільніше притис уста до живущого потічка повітря з-під дверей. Раптом заскреготали так знані Дмитрові звуки плазунових танків. Серце знову жвавіше забилося в грудях. Кроки, ближче й ближче. Чужа розмова... Брязнув замок.

– Ой, спасителі, визволителі, Богом послані рятівники наші в останню хвилину! – почув Дмитро біля себе слабеньке, сповнене щастям людське благання.

Значить, іще є люди в цій могилі живі, – подумав Дмитро.

Двері відчинились і в проїмі показалися в шоломах озброєні німці. Зацікавлено глянули вони на цю купу напівживих створінь, затулили носи від смороду й щось між собою загерготали.

Дмитро пробував підвестися, але труп мертвої жінки з повним ротом власного сивого волосся, що лежала на ньому, перешкоджав цьому. Напруживши рештки сил, він здвинув раменами, підперся ліктями, і звівся на коліна. Цупко ухопився трьома уцілілими пальцями правої руки за одвірок залізних дверей. Німці переморгнулися, і старший раптом штовхнув Дмитра ногою в груди й гримнув дверима. Потім заскрипів засув і кляцнув замок. Дмитро тільки встиг побачити клапоть українського неба, ковтнути рідного свіжого повітря, відчути запах рідних піль, що тепер саме пишалися зрілою пшеницею, ароматом зелених лук і ніжними квітами. Гострий біль правої руки враз відігнав усі ці приємні прикмети рідної землі й його тіло пройняли нестерпні муки. Дмитро інстинктивно мацнув лі-

вою рукою місце болю. На правій руці залишився тільки один палець, других два одрубали залізні двері й залишились по той бік на одвірку. Гаряча кров юшила знову з правої руки.

– Невже кінець? За що?! – розпучливо зринула думка, і голова почала паморочитись. Дмитро ще намацав залізні двері й встиг скривавленим пальцем навмання написати:

БОЛЬШЕВИКИ НЕ ДОМУЧИЛИ – ДОКОНАЛИ НІМ... – і стратив пам'ять.

Через три місяці в Умані пронеслася страшна вістка. Німці випадково в тюремному подвір'ї знайшли замуровані двері до підземелля, набитого людськими трупами. З усіх сіл збіглися люди, щоб подивитися на мучеників, яких тепер витягли з підземелля і розіклали на подвір'ї. Люди плакали, шукали родичів. І раптом один з присутніх селян прочитав на дверях кров'ю написане свідчення: **БОЛЬШЕВИКИ НЕ ДОМУЧИЛИ – ДОКОНАЛИ НІМ...**

Німці забили тривогу. На дверях поставили варту, усіх людей розігнали, а вночі напис зафарбували вапном. Однак страшної таємниці двох катів світу ніхто й ніколи не затре. Уманська трагедія вічно стоятиме пересторогою для України супроти кожного окупанта.

Дзобіи

За темним лісом, за багряними обр'яями обережно ховалося тепле літнє сонце. Соромливо озирнулось, бризнуло в останнє жменею золотого проміння по зажурених кривобоких будівлях села, ковзнуло теплою рукою по зелених вирубаних галях і втопилося за обр'яями, прикрившись ліском. Замовкло все, тільки за зеленими лугами, далеко потойбіч річки глухо рокотала кашляла, захилялася молотарка, надиво дорідним цьогорічним збіжжям. День і ніч кипить тут непогамовано, безупинно робота. Нові господарі німці дивовижно подібні до московського окупанта всіма заходами: давай і давай, хліба, м'яса, молока, робочої сили. Але староста села Максим Степанович дотримувався своїх плянів. Найперше він дбав про своїх людей, виснажених большевицькою системою. За 20-ть років⁴ щасливої советської господарки,⁴ велике й заможне колись село, наполовину стратило людей і перетворилося на жебраків. Друга половина сільського працювотого населення з ласки компартії опинилося в Сибіру, а частково, в наслідок голоду, лягло погноєм у рідному чорноземі. І тому, поки новий окупант не запровадив суворої контролі сільськогосподарської продукції, Максим Степанович намагався нагодувати своїх людей власною працею — хлібом. Кожного дня до молотарки він призначав нову бригаду, а по закінченні праці дозволяв кожному робітникові й робітниці взяти 30 кілограмів намолоченого й не зваженого зерна з купи. Знаючи наперед, як кожний окупант дбайливо замітає в селі комори та заглядає в хліви, Максим Степанович вірив, що люди не зрадять його німцям, бож він дбає не про себе.

Але на Максима чигала небезпека з іншого боку з більш небезпечного.

Коли сонце заховалось за обр'яями й почала насуватися ніч, Максим зупинив молотарку й поставив на роботу нову бригаду,

що прийшла свіжа з села. Відправивши стару зміну додому з клунками намолоченого зерна, розподіливши працю між свіжою бригадою, молотарка знову заторохтіла, а Максим Степанович спокійно й задоволено помандрував до села. І там, у сільраді щоденно на нього очікували нові німецькі розпорядження, які треба полагодити звечора.

Крокуючи вулицею вже в селі, він ще здалеку, при місяці, побачив біля сільради незвичайну метушню, серед якої виділялися озброєні німецькі вояки.

– Яку це халепу знову принесли ці хижакі, чи за робочою силою до Німеччини чи за худобою на м'ясо, – міркував він приспішуючи кроки. Наблизившись до німців, мовив:

– Гуд абенд! – чемно привітався, скидаючи солом'яного брилика.

– Ду біст бургомайстер? – визвірився на нього старший.

– Яволь! – розгублено відповів Максим, відчуваючи якесь лихо.

У ту ж мить на нього звелось по боках два німецьких багнети, а старший спритно обмацав всі його кишені.

– Вас волен зі? – намагаючись бути спокійним, запитав Максим, занепокоєно приглядаючись. Німець мовчав. Він безцеремонно докладно обшукав під пахами, за поясом, і навіть зняв капелюха, і аж тоді брутально штовхнув до дверей сільради.

Максим, переступивши поріг сільради, раптом закам'янів. На столі купою лежала прихована зброя для української партизанки. Серед нас є зрадник! – блискавично обпалила його підозра.

– Впізнаєте своє добро? – запитав глумливо сержант, хитнувши в бік стола головою в шоломі.

– Вперше бачу! – здивовано відповів Максим.

– І це вперше бачите? – грізно гукнув німак, витягаючи з-під стола наплечник набитий гранатами та піроксиліновими шашками. На наплечнику стояли ініціали: М. С. Д.

– Цей рюкзак у мене вкрадено три місяці тому; – відповів він спокійно.

– Хто вкрав? – гримнув німець і наотмаш блискавично зацідив Максимові в зуби. Тепла цівочка крові потекла по устах, по бороді й скапувала на груди. Максим виплюнув зуба.

– Провалився! – подумав, і шибениця зринула перед очима.

– Замкнути під арешт до ранку! – загерготав сержант і два дужих німці штовхнули Максима до невеличкої комірки, де зберігався архів.

Над головою крізь маленьке віконце заглядав соромливо молоденький човник місяця. Максим знесилено сів на купу старих часописів і рукавом витер скривавлені уста. У роті ще два зуби хиталося. Місяць лагідно відбивався зайчиком на долівці й Максим стрепенувся. Схопився на ноги й оглянув тісне віконце. Присунув купу газет і зміряв ширину. Тяжко зідхнув. Пролізти могла хіба що дитина.

Скрипнули двері й показалася голова старшого сільського поліція Семена.

Максим радісно кинувся до дверей.

– Семене, голубчику! Як добре, що саме ти мене вартуєш, випусти мене! Бо ж фрїци можуть мене розстріляти.

– Не поспішай на волю, – холодно буркнув Семен. – Твої діла треба перевірити в Гестапо.

– Семене! Ти що, здурів? Та ж з Гестапа ніхто не повертається, – тихо проказав Максим до свого земляка Семена. Адже ж Семена він не так давно порекомендував до поліції, і навіть висунув на старшого. Цей дурний пристосованець був активним комсомольцем, а Максим усе вірив, що людину можна виправити, що винен не Семен, а умовини, в яких опинився український народ. Що кожду живу українську людину треба рятувати й берегти для майбутнього. Ворог і так тішиться, коли ми один одного нищимо. І тому Максим так зрадів, побачивши Семена, бо ж вірив у його допомогу.

– А ти що думав, що я допомагатиму тобі вишколювати партизанів для відбудови самостійної України? – шкірячи зуби, насмішувато проказав Семен.

Від цих слів у Максима забило дух і зашерхли уста. Цей виродок ошпарив його, мов окропом.

— А ти ж хто такий будеш? — сплюнувши згусток крові, запитав Максим.

— Охоронник німецького нового ладу в Україні! — зухвало відповів Семен, підкинувши на пояску трофейний советський автомат.

— Ха-ха-ха! — штучно зареготався Максим. — Щось ти дуже швидко з комсомолу, з охорони московсько-большевицького ладу перекинувся на німецького будівника нової Європи. Добрий з тебе українець! — і Максим виплюнув ще одного зуба.

— Я тобі побалакаю, коли хочеш! — загрозливо прошкварчав Семен і гримнув дверима.

Максим знову безсило сів на купу газет і застогнав. Стогнав не від фізичного болю, а від морального потрясення. Боже! — Коли ми навчимося розпізнавати своїх ворогів?

Кожних десять хвилин Семен крізь прочинені двері просував голову й контролював арештованого. Максимові нестерпно захотілося підстерегти, припилувати голову цього яничара й гримнути чимсь тяжким, смертельним. На жаль крім газет і старих паперів нічого не було.

— Треба тікати, за всяку ціну рятуватись! На поліцаїв, на колишніх комсомольців, яких він пригрів біля себе, врятував від німецької шибениці, покладатись немає надії.

Молоденький місяць уже заховався на заході й крізь віконце пробивалося тільки блаженське сяйво зоряного неба та й то сяйво моргало хмарками. У комірчині було темно й моторошно тихо. Десь тільки в стіні пошкрябували миші та шелестіли шашлі, змагаючись за життя. Гризли будову, як неволя рідний край.

Максим чекав чергової контролі, і коли Семен прочинив двері й перевірів наявність в'язня та тихенько знову зачинив двері, Максим швидко кинувся до віконця. Підсунув пакунки старих газет і легенько натиснув на віконну раму. Будова була стара й трухлява. Тинк посипався за вікном тихо, як дощик на траву, і рама легко відокремилась. Радісно забилося серце. Максим зіп'явся навшпиньки й обережно почав протискатися крізь отвір. Ліва рука й голова пройшли без труднощів, а далі

праве плече загальмувало. Тоді Максим повернув тулуб і почав сунутись боком по діагоналі вікна. Ще п'ядь, ще вершок, ще сантиметр, звинув раменами й шугнув. Завис до половини за вікном. Вигинався вужем, рухав руками й ногами, мов під час плавання, відштовхувався об стіну ліктями, і нарешті сторчма впав головою в густий кущ бузка. Схопився, мов підстрелений заєць, і помчав наосліп. Не помічав, як гілля дряпало обличчя, як бур'ян плутався між ногами, як високі штурпаки рвали штани й калічили коліна. Здавалося, що шалений демон женеться позаду, а всі відьми світу ставлять перешкоди спереду. Однак у грудях буяла, клекотала несамовита радість щасливої волі. Вискочивши за село, Максим щодуху гнався полями, ярами, чагарниками до товариша в далеке село, з яким разом кінчали школу й з яким доля судила відбувати разом кару на далекій Півночі.

Микола на стукіт у вікно вийшов до Максима й зустрів, як рідного брата. На порозі серед темної ночі обнялись і поцілувались, а потім повів несподіваного гостя до хати.

— Що це тебе приперло, харцизяку, в глуху ніч, та ще й пішки? — насторожено запитав, гостинно посадивши в другій нежитловій хаті біля столу. На столі зразу виросла пляшка та краєне сало.

Максим збентежено випив до дна чарку й закусив хлібом і салом. Потім похапцем почав розповідати свою трагічну епопею, підкресливши поведінку сільського поліція Семена, якого врятував від німецької кари.

— Погній чужого панування, — зневажливо кинув Микола про поліція і додав: — Поки ми не будемо мати своєї незалежної держави, такі випадки завжди будуть траплятися серед нашого народу й роз'їдатимуть нашу силу.

Микола був головою колгоспу. Серед населення користався довір'ям, а німці до нього ставилися з повагою. Він добрий господар, розумів усі тонкощі сільського господарства, знав, як малими коштами догодити німцям і не кривдити своїх людей. За лагідну вдачу люди шанували Миколу, слухались його,

бо вірили, що він у своїй праці керується тільки добром для українських людей.

– Ти, Максиме Степановичу, – наливаючи другу чарку, мовив Микола, – сиди тихенько в моїй цій хатині та обміркуй добре своє становище. Щось треба видумати, щоб пережити це лихоліття. А тим часом десь у мене валяється шевське начиння. Щоб не нудьгувати – пробуй шевцювати. Часу маєш досить. Пересидиш трохи, а я попробую налагодити зв'язки з українськими націоналістами. Вони тут часом бувають. Може вони знайдуть для тебе корисну працю.

На цьому й закінчили вони свою розмову. Максим спокійно ліг на гапчані спати, а Микола пішов у житлову половину хати на своє ліжко.

* * *

Сніг, як самоцвіти, горів, переливався на сонці, іскрився на загатах, деревах, покрівлях і дорогах. Розгарячені коні підвівши стрижені хвости вигравали в саях, а поліцаї, збуджені свіжим морозним повітрям, перекидалися жартами, невпадат співали „катушу”.

Вихованці большевицько-московської системи, вони українських пісень не знали, і тому й при німецькій окупації, при відновленій волі, шкварили московської:

Пусть он землю бережет родную,

А Катюша любовь сбережет... – дзвеніло в повітрі.

Сані віхристо влетіли в село, сполохавши своєю появою людей і собак, і зупинилися біля церкви коло вежки з тривожним пожежним дзвоном.

– Тпру..у... хлопці, оце й є той дзвін, за яким ми приїхали, – мовив Семен, що очолював команду.

– Да!... Дзвін добрий, пудів із десять міді має. З нього можна хто зна скільки поясків до набоїв наробити, – роздумливо вів мову Павло, приглядаючись до церковної прикраси, якої не встигли вивезти большевики.

– Дзвін то добрий, нема де правди діти, але з холоду варто було б перед працею трохи промочити горлянку, – насмішувато пригадав Кирило, глипнувши скісно на Семена.

– Рація! – погодився Семен, – справа не нагла, і треба пообідати. Ідїть, хлопці, до голови колгоспу й замовте обід з „примочкою”, а я тим часом попробую, чи наші ключі прийдуться тут на прогоничі й митри, – сказав, і витягнув з саней французького ключа.

Максим крізь щілинку заслоненого вікна тривожно слідкував за рухом в селі поліцаїв. Вікно виходило на майдан і давало змогу спостерігати широку площу на якій стояла церква без бань, напроти сільради під залізним дахом, а праворуч пожежна шопа з реманентом. Вежка з дзвоном маячила біля пожежної шопи.

Впізнавши серед поліцаїв продажного Семена, Максим занепокоївся. Він похапцем зашнурував черевики, одягнув теплу фуфайку й перевіряв свого пістоля. Прикипівши до вікна, слідкував за кожним кроком поліції. А коли два поліцаї залишили сани й Семена біля вежки, самі попростували майданом до хати, в якій так спокійно почував себе Максим, то відчувши небезпеку, кинувся в сїни, але драбини на горище не було. Розгублений і занепокоєний причаївся в сїнях за сипанкою з вівсом. Але коли кроки пролунали біля хати, то він знову вискочив з-за сипанки й метнувся в хатину, де шевцював. Заліз під стіл, заслонився скатеркою. В цю мить кроки затупотїли в сїнях, потім почулося шарудіння віника, і Максим приготував пістоля. Голова паморочилась, серце гупало й він увесь тремтів. Оце й смерть – зринула думка.

Та ось він почув, як поліцаї зайшли в житлову половину й гримнули за собою дверима. Максим поспішно виліз з-під стола, метнувся в сїни й вискочив на подвір'я. Рішив тікати геть звідсїль. Озираючись на вулицю – занімів. До хати простував Семен з рушницею в руках. Чи Семен його помітив, а коли помітив чи впізнав? Ось, що непокоїло Максима. Тим то, щоб уникнути підозри, він неквапливо, по статечному, повернувся в сїни й ускочив до своєї майстерні. Кинувши поглядом по закутках, шмигнув на піч, загородивши за собою прохід клумачком цибулі. Страх позбавив його орієнтації і він робив одну за одною помилки. Піч стала йому справжньою пасткою.

– Буду захищатися до загибелі, – подумав він у тісному закутку, і приготував пістоля. Семен помітив, як хтось вийшов з хати й метнувся назад. Про партизанів давно ширились чутки. А може советські шпигуни? От коли б впіймати, німецька нагорода забезпечена, – подумав раптом Семен і загнав у рушницю набій. Обережно зайшов у сіни. Заглянув у закутки, зиркнув на горище, і навіть засунув цівку рушниці в сипанку з вісом. Потім лівою рукою рванув двері до майстерні, і заховався за стіну. Витримавши павзу, обережно глянув до хатини й не помітивши нічого підозрілого, сміливо переступив поріг. Сліди снігу від чобіт на долівці знову насторожили Семена.

– Хто тут ховається, виходь! – гукнув він, стискаючи рушницю. Було тихо. Семен обережно подивився під лавку, заглянув за шафу, кінцем рушниці підняв скатерку...

Максим причаївся в куточку й пістоль у руці тремтів, як на вітрі березовий листочок. Хто швидше? Він прислухався до кроків свого ворога й йому легко було підвестися та через грубу зверху стрілити Семена в спину. Але він все гадав, що обійдеться без стрілянини, міркуючи, що Семен піде собі далі, не догадавшись заглянути за клунок цибулі на піч. Та ось зашарудів припічок, гупнуло на лежанці, і над клумочком цибулі звелися хижі очі Семена. Якусь мить вони мовчки дивились один на одного.

– А-а-а! Ось де я тебе нарешті впіймав! – сказано загарчав Семен і підкинув рушницю.

– Зраднику! – гукнув Максим і стрілив, за пострілом скочив через грубу з печі й кинувся до сіней. Позаду гримнув постріл і в Максима в очах заметушились жовті, жовтогарячі, червоні плями й почало меркнути світло. Він ще зробив кілька кроків через сіни, вискочив надвір і впав обличчям у сніг.

Семен харчав, як недострілений вовк. Куля прошила йому груди й засіла в печінках. Пекельним вогнем палило все тіло, вивертало нутрощі, туманило погляд. Маленький кусник гарячого олова шкварчав у печінках.

– А-а-а! Таку твою матір! Живцем у землю закопаю! – конаючи, грізно нахвалявся Семен, у передсмертних конвульсіях.

Поліцаї Павло й Кирило попросили обідати з чаркою горілки, бо дуже промерзли.

– Такий мороз, що й душа задубіла, – посміхався Павло.

– Дихати не було чим, тітонько, кажу вам від холоду очі злипалися, – підкинув з свого боку Кирило, наливаючи по другій.

Раптом десь гримнув глухий постріл. Кирило випустив чарку й стрімголов кинувся до дверей, начепив клямку.

– Тітонько, хто це стріляє, може партизани? – злякано запитав.

– Ото дурний, – спокійно відповів Павло, – де тут взяли-ся партизани, це напевно Семен дбає про вечерю, прибудну курку десь стріляє. Ось я зараз подивлюся, – і підійшов до дверей.

У ту ж мить гримнуло разом два постріли. Павло скочив від дверей і заховався за стіною. Кирило присів під лавкою з рушницею в руках. Обидва злякано дивилися на двері.

– Тіточко, затулить подушками вікна, щоб гранатою в хату не кинули, – заверещав блідий, як ошпарене поросся, Павло.

Господиня злякано тремтіла біля столу. Вона вже догадалася про причину стрілянини.

– Почекайте хлопці, я зараз подивлюся, що там робиться, – і наблизилась до дверей.

– Не відчиняйте! – гукнули разом Павло й Кирило, але жінка вже відчинила двері.

За порогом у снігу, забарвленому кров'ю, лежав непорушно Максим, а в сінях стогнав і корчився ранений поліцай Семен.

– Максиме! Боже ж мій, що з вами сталося? – розпучливо зойкнула жінка, і підвела зі снігу Максимову голову. З його рота хлюпнула кров.

– Хлопці!.. Кхи, кхи... спалить хату! Стріляйте самостійників! Кхи... Ой, братіки, умираю... – видушив із себе ще Семен і затих.

– Діточки! Ми не винні! Він за людей... Їй Богу за правду боровся! – лементувала сивоголова жінка, випускаючи з рук мертву голову Максима.

– У-у-у, – гадина! То й ти у змові з нашими ворогами?!
– зашипів крізь зуби Павло й ударив жінку прикладом по голові. Жінка зойкнула й упала поруч з Максимом. Кров бризнула з її розбитої голови.

– Не бий цієї жінки, нашої матері, вона ж невинна. Обіда-ти нам дала, – заступився Кирило, якого мати загинула десь на засланні, у Сибіру.

– Ти заступатися? Ага!.. Я давно підозрівав тебе у зрад! – скаженючи проказав Павло, засилаючи в рушницю набій.

Жінка раптом очунала, схопилась на ноги, загородила Кирила розставивши навхрест благально руки:

– Діточки! Згляньтесь на Бога! Що ви робите, ви ж однієї матері діти.

– Кругом вороги! Кругом зрада! – скаженів Павло й скерував рушницю в серце жінки.

– Стійте! Що тут робиться? – почувся гучний голос і всі озирнулися. Позаду стояв широкоплечий високий чоловік у розхристаній простій селянській сорочці. З вулиці в подвір'я в цю мить вскочив поліцай, що вартував коней. Давид був рідним братом Семена. Глянувши на мертвого брата, Давид почервонів:

– Хто вбив мого брата? – звівши рушницю, запитав, зиркаючи хижими очима на всіх приявних. Кирило нагло набив свою рушницю і взяв на поготівля. Голова колгоспу Микола, що нарвався саме на цю подію, підхопив свою дружину й повів до хати. Та не встиг він дійти до порога, як гримнуло разом три постріли.

Жінка в обіймах свого чоловіка Миколи встигла ще зойкнути. Обоє впали на порозі. Кирило знав, що його куля не винна, він стріляв вгору.

Павло пішов за кінями, а Давид запалив хату, вхопив труп брата Семена й поніс на вулицю.

Так закінчилася братовбивча трагедія, безглузда й жорстока, при новій німецькій окупації.

Другого дня уманська поліція ховала свого товариша Семена Ковальчука, а дружина з шістьма осиротілими дітьми

одержала від німецької жандармерії хвальну грамоту про геройську смерть її чоловіка та грошову нагороду – десять німецьких марок.

Це не художня вигадка, а одна із тисяч правдивих подій, що їх пережила наша поневолена нація.

Капелюх

Це була цілком несподівана зустріч. Пан Паляниця, утікаючи від советського „раю”, плував свої сліди, замітав за собою, як лис узимі, по Чехословаччині, по Німеччині, був у Франції, і нарешті чкурнув через широчезний океан і найняв квартири в глухому провулку великого американського міста. Можна сказати, сховався надійно, що й із свічкою не знайдеш. Тепер він ночами не здригався, як прошумить під вікном авто, не лякався, як хтобудь постукає ввечорі в двері. У нього тепер навіть немає чемодана з сухарями й білизною про всяк випадок під ліжком, як це було в ССРСР.

Але одного ранку, вийшовши на городчик біля мешкання, щоб подихати свіжим, чистим від комуністичних випарів повітрям, він побачив у дворі кремезного й високого пана в гарному сірому костюмі, купленому у Гімбелса. Пан енергійно розмахуючи руками, щось завзято доводив господареві дому.

Миршавенький господар, така собі благенька „недоросль” аж на носки своїх капців спинався, щоб ближче заглянути в рот промовцеві, з якого разом із слиною бризкали принадні й солодкі слова, які імпонували господареві будинку. Господар, мов зачарований, прикипів поглядом до красномовця і забув про молот, яким заганяв дерев’яну підпору в похилу огорожу дворика.

Щоб не зрушити течії думок і не обірвати нитки аргументів красномовця, Паляниця тихенько наблизився і чемно привітався. Мабуть Паляниця був не особливо бажаним слухачем, бо красномовець раптом замовк, скісно блимнувши недовірливим поглядом.

— Будьте знайомі! — мовив господар, — це пан Паляниця, щойно приїхав з Європи. Дуже славна людина.

Красномовець, у білій шовковій сорочці, протягнув Паля-

ниці елегантну, виплекану руку й блиснув міцними білими зубами. Улесливо посміхнувся:

– Мене звать Джаном, Джаном Кравц, – гордо відрекомендувався.

– Професор університету, – поспішно додав титул красномовця господар.

– Дуже мені приємно запізнатися з такими великими американськими людьми, – промовив втішений Паляниця, вмліваючи від будьяких титулів. А тут же професор! Він тепер і сам дивився на цю високу науково й фізичну людину з внутрішнім трепетом, з побожністю. Це ж тобі не якийсь там з району товариш Матня чи Угрюмов. Такого варто послухати й повчитися. Цей на манівці не заведе, бо школу пройшов. Правда, Кравц розмовляв російською мовою, але „старший брат” нарчив Паляницю російської мови, тим то труднощів у розмові не було. Варто послухати. І Паляниця, познайомившись з професором, скромно мовчав і уважно слухав. Він помітив, що в пана Кравца нігті фарбовані, як у панночки, і це ще більше викликало повагу.

Але пан Кравц чомусь не продовжував розмови, яка так інтригувала Паляницю. Чи він потерпав, що Паляниця не зрозуміє російської мови, чи може ця розмова була особлива, довірочна, хто його знає? Нарешті красномовець Джан витягнув цигарки, запропонував Паляниці й господареві. Паляниця відмовився. Містер Кравц закуривши цигарку, сказав до господаря:

– Окей, Джек, гуд бай! Побачимось у клубі, – і потисши правицю господаря, а потім Паляниці, пішов так і не докінчивши своєї палкої розмови з господарем.

– Дуже симпатичний і ввічливий пан, – мовив Паляниця, знаючи, що в таких випадках найліпше незнайому людину похвалити, аніж промовчати.

– Не тільки ввічливий і симпатичний, – жваво додав господар, – а й безмежно мудрий, як Соломон! – і загадково моргнув бровою.

– А чого ж він так скоро змився, не закінчивши розмови?
– не міг збагнути Паляниця.

– Прийде час і закінчить, та ще як закінчить! – з захватом мовив господар.

На цьому розмова про красномовця Джана припинилася. Господар із загадково зведеними бровами й теплою усмішкою почав гримати молотом, забиваючи підпору, а Паляниця повернувся в кімнату.

Про Джана Кравца Паляниця почав забувати, як одного разу зустрівся знову випадково. Цим разом у трамваї, коли метався по місту в пошуках праці. На Кравцеві був такий самий сірий дорогий костюм, тільки іншого покрою, біла накрохмалена сорочка з золотими скріпками, чорна краватка, що так пасувала до його квітучого рожевого обличчя, яке ніколи не знало біди. На мізинці ярів іскрами червоний рубін.

– Гав ду ю ду? – весело привітався з привітною посмішкою містер Кравц, і Паляницю аж у жар кинуло. Усі люди в трамваї зміряли його поглядами. До нього такий пан першим привітався. А він же в „унрівському“ безбарвному одязі: штани закороткі, а піджак дуже широкий у плечях.

– Добридень, пане Джане! – соромливо відповів, даючи місце поруч на лавці.

Містер Кравц зиркнув на штани Паляниці, витерті на колінах, задоволено глянув на латані унівські черевики й його рум'яне обличчя ще більше пройнялося сяйвом задоволення, по-світлішало, наче б то він знайшов те, що потребував.

– То ви напевно приїхали з краю? – запитав він звичним м'яким тембром, мило посміхаючись.

– Ні, – заперечливо хитнув головою Паляниця, – я приїхав з соняшної України.

Містер Кравц здивовано скривився. Яка там Україна, де він узяв ту соняшну Україну? – подумав незадоволено. Та може цей простий Паляничка здуру ляпнув таку нісенітницю. Тому Кравц поклав на своє обличчя знову добродушну посмішку й запитав:

– Як же вам подобається наша Америка?

Паляниця вже два тижні гасає по місту в пошуках праці. Обійшов сотні підприємств, фабрик, установ, виповнив пів сотні апікацій, заліз по вуха в борги, а ще жодного цента не заробив. Тому, очевидно, можна було догадуватись, яке почуття буває в пана Паляниці супроти Америки. Але він терпеливий і розважний. До людей типу нарікайлів не належав.

– Америка мені дуже подобається, багатюща держава й прекрасний край! А от щодо людей – різних зустрічав. Майже всі доброзичливі, уважні в розмові, співчутливі в біді, гостинні при зустрічах. Тільки щедрі на обіцянки й скупі на виконання. В офісі і стілець підсунуть і сісти запросять, а виповниш заявку, то й приобіцяють покликати. Чекаєш день, два, тиждень – ні слуху ні духу. Ну й скажіть – хіба це чесно? – і Паляниця сплюнув, щоб не виляється.

Пан Джан уважно слухав, нахмуривши чоло й раптом блиснув посмішкою.

– Чистісінька ваша правда, пане Паляниця! Ні в одній країні світу не знайдете такого бюрократизму, як в Америці, тільки тут така тяганина, тут тільки розпаношеним багатіям добре ведеться, а робітникам... – з мосту та в воду!

Паляниця глипнув підозріло на містера Кравця й насторожився. Сексот, чесне слово, сексот! Виходить, що сексотами багатий не тільки ССРСР, а й тут вони водяться. Треба бути обережним, бо влипнеш, як муха в павутиння. Ліпше мовчати – провокатор! – подумав наляканий Паляниця в переконанні, що Кравец сексот.

– Та ж в Америці безробітним робітникам дають таку мізерну допомогу з безробітних кас, як жебракам, – вів далі мову Кравец.

– Безробітним дають допомогу?! – здивовано вихопився Паляниця, добре знаючи, що в робітничо-селянській державі безробіття давно зліквідоване й допомоги нікому не дають. Там існує пролетарський закон: Хто не працює, той не їсть.

– Безсумніву в Америці всі безробітні користаються державною допомогою. Але яка то допомога? Ледве вистачить прохарчувати родину, заплатити рент та купити одяжину. А вже

щоб придбати нову меблю, чи купити нове авто, – і не пробуйте. А крім того ви знаєте, які в Америці податки? Шкуру держава здирає. Ви тільки подумайте, хто заробляє менше, як десять тисяч річно – податок 20%, а вже коли бідна людина спромоглася заробити 50 тисяч, тоді податку стягнуть щонайменше 40%, і скажіть, хіба людина може вижити? Грабунок і більше нічого! – грізно закінчив містер Кравц.

Паляниця з сумом пригадав найщасливішу свою батьківщину, де стягають щонайменше 35% злиденного заробітку, включаючи туди примусову позику державі, і запитав:

– А на позику в Америці скільки % стягають з робітника?

– На яку позику? – спантеличено перепитався містер Кравц.

– На державну, не знаєте, чи що? Позику на індустріялізацію країни, на електрофікацію, на оборону, на п'ятирічку, тощо Скільки держава бере з робітника?

– Ну, це вже ви, пане Паляниця, дурницю верзете. Щоб наша держава та позичала силувано в робітника гроші – ще такого не було. До робітника в кишеню ніхто не заглядає А от як людина заробить 50 тисяч, тоді вже так і знай, що податку здеруть тисяч із 20-ть.

– Двадцять тисяч податку! – вигукнув зненацька Паляниця, і засовався на лавці, немов йому щось муляє

– Так, так пане Паляниця! Здирство й більш нічого. Хіба тут розбагатієш? – і Джан скривджено подивився на Паляницю.

– Справді, що тут тяжко розбагатіти, – промимрив Паляниця, в очах якого каруселею крутилися, літали, буяли тисячі зелених доларів, що залишаються в робітника після відчислення податків. Тепер уже він знав, що Джан багатій, що заробляє тільки 50 тисяч і що держава так його грабує і залишає йому на життя тільки 30 тисяч доларів. Бідний Джан! От би його в щасливий СРСР, де заробітків ледве вистачає викупити на картку харчі з розподільника. А в одному костюмі людина жениться і умирає А може це Джан випитує його, провокує? Навіщо він це робить?

– Кажу вам, пане Паляниця, що в Америці людина швидко ходитиме без сорочки, податки замучать людину...

Та раптом трамвай зупинився і люди почали висідати. Джан заметушився, вихопив з бічної кишені візитівку й сунув розгубленому Паляниці в руку.

— Зайдіть, пане, до мене в неділю на коктейль, поговоримо, — поспішно проказав і вийшов. Паляниця все ще розгубленим поглядом дивився на доброго пана Кравца, встиг подякувати за запрошення вже через відчинене вікно, і коли трамвай відірвався від зупинки й швидко покотився широкою в зелені вулицю, Паляниця очунав і в голові прояснилося.

— Гей, гей, пане Кравц, ще коли в тебе залишається від заробітку 30 тисяч, то чорти тебе не вхоплять! Мені хочби три тисячі заробити річно й то я був би щасливіший за всіх щасливчиків в ССРСР.

У неділю Паляниця дбайливо поголився, поваксував черевки, випрасував штани, одягнув баварського капелюха з гарним пір'ям качура й пішов. До зустрічі з професором Джаном Кравцом він готувався уважно й дбайливо. Ще б пак, таке знайомство.

За півгодини трамваєм був уже перед парадними дверима двоповерхового будинку серед широкого двору удекорованого квітниками та деревами, обведеного свіжим зеленим живоплотом. Перед будинком грайливо бризкав водою водограй у вигляді лебедя з довгою вигнутою шиєю, який стояв серед мармурового басейна, в якому вигравала золота рибка. Паляниця з дива аж забув, чого він сюди прийшов. Стояв і любувався. Та раптом в зелені буйного куща заспівав канарик і він очунав. Глибоко зідхнувши, наблизився до дверей і натиснув гудзика електричного дзвінка. За дверима два рази мелодійно бамкнуло різними голосами, як у церкві, і в Паляниці за плечима війнуло приємним холодком. Йому здавалося, що це сон і він потрапив в казкове царство, яке марилося в дитинстві від прочитаних казочок.

Двері тихо відчинилися й на порозі зринула усмішка гарної принцеси. Дівчина довідавшись прізвище, запросила Паляницю до вітальні. У широкому коридорі вздовж стін стояли кадки з тропічною рослинністю і виповнювали повітря тонкими па-

хощами. По грубому килимі Паляниця беззвучно пройшов до просторої вітальні. Здивовано зупинившись, прикипів поглядом до цього гарного затишного куточка. Усе тут дороге, вишукане, гармонійно підібране розмірами, кольорами для милування очам. Між кадками з тропічними деревами стояли мармурові амурчики в різних позах, нагадуючи людям вічну любов, про красу, про тихе щастя на землі. Між двома фікусами стояв ширший диван, перед яким блистів столик на оленячих ніжках, заставлений тютюновими виробами для курців і делікатесами для ніжних створінь. Проти дивана чудова книжкова полиця майоріла золотим тиском дорогих книжок. Паляниця звів погляд над полицкою і зацікавився. Протер очі. Так, це не марево, а реальна дійсність. У позолоченій рамі хитро примруживши очі блистів лисиною божок світового пролетаріату товариш Ленін – Ульянов. Коли Паляниця спромігся випустити з грудей спертє повітря, коли очуняв і очі прояснилися, то на шкіряних корінцях грубих книжок прочитав такі написи: Карл Маркс. К А - П І Т А Л . Ф. Енгельс. АНТІ – ДЮРІНГ.

– Гав ду ю ду! – раптом зворушив його з задубіння приємний голос. Озираючись, Паляниця побачив з добродушною посмішкою містера Кравца, одягненого в легенький хатній шовковий халатик вишневого кольору й легеньких босоніжках з лосьової шкіри. Від господаря так і пашисть квітучим здоров'ям, життєрадісністю і задоволенням.

– Добридень, містер Кравц! – радісно протягнув Паляниця руку.

Господар ввічливо й гостинно запросив Паляницю сісти на диван, а сам, узявши в гостя баварського зеленого капелюха з рук, повісив на оленячому розі поруч із своїм, сірим новеньким. Повернувшись до Паляниці, сів поруч на дивані, і в тій же хвилі натиснув перлямутровий гудзик на дивному низенькому столику. Як за порухом чародійної палички, столик розсунувся, тютюновий асортимент і чоколадні делікатеси зникли і як в казці, вигулькнули пляшки з різними напоями та бокали різних розмірів.

– Як у цирку! – вихопився здивований Паляниця.

– Здобутки американського винахідництва, – посміхнувся Джан, і налив два високих бокали іскристим вином.

Якщо Джан і в зносинах з людьми такий спритний фігляр, як цей столик, то з ним треба бути насторожі, – подумав Паляниця, приймаючи від Джана бокал з вином.

– Для затиснення нашого знайомства вип’ємо! – запропонував господар і граційно підвів руку з бокалом.

Паляниця не куриє і не мав особливого нахилу до алькоголю, але його дуже спокुшали ці напої. Він потягнув кілька ковтків з високого бокала й тільки тепер збагнув, які то в світі існують чудові вистояні вина.

– Хай живе між нами щира дружба! – проказав ще раз Джан, хильнувши чверть бокала доброго напою.

– На віки вічні! – проказав жартома Паляниця, і ще раз смикнув із свого бокала.

– Вас цікавить столик? – нагадав Джан, зручно сідаючи на диван. – Тепер світ мов прокинувся з летаргічного сну, вириває все нові здобутки з таємниць природи, з всесвіту, удосконалює себе в усіх галузях життя. Цей гін до винахідництва, механізації, стандартизації, цей прогрес людського розуму помітно полегшує життя людині, здешевлює потреби й підвищує рівень. Ви ж розумієте, що на базі технічної реконструкції засобів виробництва робітник звільняється від тяжкої фізичної праці, а робітничий день в майбутньому скоротиться до мінімуму, – дві-три години. Вільний час людина витратитиме на розвагу, мистецтво, науку чи відпочинок. Це буде нова доба в історії людства, до якої ми твердо ступаємо. Чи ви розумієте, яка це буде доба? – звернувся Кравець до Паляниці, скісно зиркнувши.

– Нечувана доба! – вигукнув механічно Паляниця, не заглиблюючись поважно в цю фантазію. Паляниця тільки був зачарований самим господарем, його енергійним голосом, його елегантними рухами, розумом, тактовністю і гостинністю. Він знову потягнув з бокала добрий напій і міркував собі над вартістю випитого. І чого це він мене частує, щойно втрете зустрінувши? – дивувався.

– Тоді людина, – продовжував Джан, – не виснажена працею, сильна тілом і здорова духом житиме сто років. Як вам це подобається?

– Житиме сто двадцять років, або й більше, словом – прекрасне життя, – відповів Паляниця, трохи вже під хмелем, і його почуття радувались. Він узяв пляшку з високою шийкою і налив собі повний бокал.

Джан уважно подивився на Паляницю, що вже втратив почуття міри й посміхнувся.

– І тоді остаточно зникне різниця між паном та Іваном, – вів далі Джан, – не буде патрициїв і плебеїв, багатіїв і бідняків. Робітники працюватимуть по спроможності, а діставатимуть по потребі. Що ви на такий лад у світі скажете?

– Я тільки скажу, що хотів би хоч рік пожити в такому раю-ладу, – широко відповів Паляниця, не заперечуючи працювати по спроможності й отримувати по потребі. А потреб у нього нерозпочатий край. Крім валізки – нічого не має.

– І такий земний рай знаєте хто може запровадити?

Паляниця хильнув з бокала нового ґатунку вина й відчув, що зовсім п'яніє. Це не вино, а скажений ром.

– От цього якраз я і не можу докумекатись, – відповів, витираючи уста й поглядаючи, щоб чимсь закусити. Але навіть чарівні чоколядки десь пірнули в мудрого столику.

– Оттака мені американська гостинність, випити хоч купайся, а закусити мов в СССР, хоч би цибулина, – подумав він, ковтаючи слину.

– До такого щасливого життя на землі веде нас партія, – трохи стихивши голос, мовив містер Кравц.

– Яка партія, республіканська? – байдуже запитав Паляниця, знаючи, що до республіканської переважно належать багатії, а Джан справді багатій.

– Ні, – заперечливо хитнув головою Джан і не кваплячись долив вина Паляниці в бокал і наповнив свій, порожній.

– Тоді я містер Джан з вами, тілом і душею! Я давно обрав собі демократичну партію, по-перше тому, що сам бідака, а по-друге з вдячності демократичному президентові Трума-

нові, що вирвав нас з німецьких таборів, зі сливе голодних пазурів. Допоміг приїхати до благословенної Америки, – збуджено закінчив Паляниця.

Містер Кравц незадоволено взяв свій бокал і почав помаленьку тягнути напій, зиркаючи на Паляницю. Потім неквапливо поставив порожній бокал, витяг біленьку хусточку, обтер роздумуючи свої масні губи, потім випешену шию і хитро примруживши очі, як котик на сонці, вкрадливо відповів:

– Ці партії, пане Паляниця, для туману людям, для обдурювання. По своїй суті вони однакові, – фалшиві, не прогресивні, ялові для людей. Про таких бідних, як ми, дбає єдина в світі чесна партія, – партія комуністів.

У Паляниці хміль з голови мов би вітром здуло, він враз витверезився, і на нього насунувся чорний страшний страх. Куди ж це я потрапив? Господи, треба тікати, – і почав шукати очима дверей. Але це почуття володіло ним одну хвилину. Фу, ти чорт, то чого ж я налякався? Це ж Америка! Заспокоївши своє тривожне серце, він навіть мило посміхнувся до містера Кравца. Рішив грати комедію.

– Та це ж прекрасно, пане Джане! – підхопився на ноги й обняв господаря. – Ви, містер Кравц справжній янгол, що відкрив мені сліпі очі. Ось з яким другом я маю щастя приятелювати, – зворушено проказав, і одним духом випив напій.

У містера Кравца радість розплилася по обличчі. Нарешті він свого дійшов.

– Я так і здогадувався, що ви НАШ, – радісно проказав і похапцем поналивав обидва бокали. – То вип'ємо за комуністичну партію! – проголосив він тост.

– І за те, що ви виведете мене в люди! – додав Паляниця.

– Та ви й зараз найліпша людина в світі! – голосно підкреслив в захваті Джан.

– А скажіть мені товаришу Кравц, – перейшов Паляниця на советське звернення, – чи при комунізмові всі люди будуть мати однакові авта, меблю, одяг, однаково харчуватимуться? Чи, боронь Боже, будуть і голодні та голі, і їздитимуть до праці старими автами?

– Ну, звичайно, перші п'ятирічки ще існуватимуть і старі авта. Але потім – священна рівність.

– Ви хочете сказати, що всі будуть їздити старими автами? – посміхнувся хитро Паляниця.

– Я кажу так, одного дня, приміром, я поїду новим автом, а другого ми поміняємось.

– Чудесно! – Вихопився Паляниця. – Ну, а коли я з нареченою захочу добре пообідати, а грошей чортма, то як тоді буде?

– При комунізмі грошей не буде. Тоді кожний заходить, куди захоче, і їсть, що хоче, і п'є найліпші коктейлі, – запевнив товариш Кравц.

– Коли так, то я сьогодні за комунізм! – палко вигукнув Паляниця, а в душі реготався, мало не трісне. Реготався з наївності товариша Джана, сміявся з його примітивізму.

– Широ вам дякую від комуністичної партії, – мовив радісно Джан і потис правицю.

– Тоді у мене до вас ще одне питання, – важливе питання. От ми створимо в цілому світі комунізм. Як усім відомо, в Америці кожний лайдак має мешкання з чотирьох кімнат з ванною, водою, електрикою і газом. А наші брати китайці живуть як курчата під лободою. А що буде як вони, по комуністичному, мільйонами посунуть до нас у гості й скажуть, щоб ми посунулись. Що ви на це скажете?

Джан раптом витріщив очі на Паляницю і почав червоніти з гніву.

– До нас в Америку китайська голота? – гнівно проказав. – О, ні, ні! До Америки ми нікого не пустимо. Китай для китайців, Індія для індіців, а Америка тільки для нас.

– То де ж тоді інтернаціоналізм, що ви проповідуєте? – засміявся Паляниця.

– Комунізм треба розуміти по Ленінському. Твоє – то наше, а до нашого зась! Ось де глибина Ленінської філософії.

– Ура-а-а!... Я за такий комунізм! – знову вигукнув радісно Паляниця.

– Значить, ви погоджуєтесь з комуністичною доктриною? – ще раз запитав Кравц.

– Як два рази по два чотири, – твердо відповів Паляниця. Товариш Кравц задоволено випростався, підійшов до свого бюрока, витягнув бланк, взяв вічне перо, повернувся до Паляниці й поклав перед ним.

– Ми остаточно порозумілися і я за вас ручаюся. Пишіть!

– Що писати? – здивувався Паляниця, і його радісне обличчя раптом посіріло.

– Заявку, – сказав захвилювавшись Кравц, показуючи на приготований бланк.

– Куди? – сторопіло витріщив очі Паляниця і підвівся. Він знову зиркнув на двері.

– Та ж у нашу комуністичну партію! – трохи розгнівавшись пояснивав Кравц збентеженому гостеві.

– У комуністичну партію? От такої! Почекайте, товаришу, хай я подумаю, поміркую, розглянуся. Це ж така ж важлива справа, як і одруження. Крім того в мене немає грошей на членські внески, – пояснив і налив собі повний бокал доброго вина, бо хто зна, чи трапиться нагода ще раз таке вино смакувати. Розмова веде до сварки.

– Ви за членські внески не турбуйтеся, я внесу заплату. А за партію нема потреби думати, пишіть заявку та й усе. Ви ж самі знаєте, що при комуністичній системі за працю робітники ніколи не будуть думати. За робітників партія подумає.

– Це я дуже добре знаю, що компартія дбає, щоб робітник не був безробітний. В СССР зовсім нема безробітних. Там, голубе, роботи в просторому Сибіру для всіх китайців вистачить, – насмішкувато сказав і пильно подивився на Кравца.

– То чого ж вам зволікати з заявкою, як ви добре знаєте комуністичну систему? Заповніть заявку й будете нашим, – наполягав Кравц, не впіймавши іронії.

Тепер Паляниця остаточно переконався, що професор Кравц нічогосінько не знає про советські концтабори, про закон, яким карається робітника за спізнення на працю, про те, що в СССР нікому під час безробіття не дають допомоги. Професор Кравц був американським сальоновим комуністом.

– Я напишу заявку тоді, коли знайду працю; самі знаєте,

я ж без грошей, – викручувався поважними аргументами Паляниця.

– Праця знайдеться, не журіться! Ви на партійних зборах могли б про це сказати й хтось з робітників вам допоможе, бо мені... я ж в університеті...

– Я розумію, вам тяжко. Але поки я безробітний, про партію годі й думати, – рішучо мовив Паляниця.

– Але ж ви самі кажете, що в СРСР нема безробітних, то чи не варто й в Америці запровадити таку систему?

– В Америці й при комунізмі буде безробіття, – зідхнувши відповів Паляниця.

– Чому? – здивувався товариш Кравц.

– А тому, що в Америці немає ні Соловків, ні Колими, ні широких та безлюдних просторів холодного Сибіру.

Професор Кравц незрозуміло звів бровами, замислився і ніяк не міг збагнути, при чому тут Соловки, постійно холодний острів на Білому морі та безмежні простори багатющого краю Сибіру.

– Та ж Америка має таку саму безлюдну й багату Аляску на далекому Заході! – раптом захопився й обличчя його запромінилось вдовolenням.

– То правда, що Аляска простора й холодна, але туди добровільно пруться американські робітники за високими заробітками, і тому там само собою може виникнути перенаселення і безробіття, – сумно зідхнув Паляниця.

– Гаразд! Тоді ми, американські комуністи зробимо в Америці чотиригодинний робочий день і триденний тиждень, і таким чином безробіття ліквідуємо. Хіба це погано?

– Це просто чудесно! – погодився Паляниця. Дванадцять годин тижнево праці, а вільний час на березі океану в гарячому пісочку. Ура!...

– І ви тепер товаришу Паляниця догадуєтесь, хто зробить на землі такий рай?

– Тільки комуністична партія, товаришу Джане! – вигукнув по військовому Паляниця.

– Мені дуже приємно, що ви так добре розбираєтесь в політиці, – похвалив Паляницю професор Кравц.

– Дуже добре розбираюся, – ствердив Паляниця.

– Тоді, товаришу Паляниця, пишiть заявку.

– Яку заявку? – здивувався Паляниця, мов би щойно розпочалась розмова, і сміливо налив собі доброго вина.

– Ну й який ви забудьковатий, товаришу Паляниця, трохи соромливо промимрив професор Кравц. – Пишiть заявку в комуністичну партію, допоможете нам скинути в Гудзон всіх капіталістів з Волл стріту з мішками золота на шиї, – мов би жартуючи сказав товариш Кравц.

– О, ні, ні, товаришу Кравц, я на таку спілку не можу погодитися. Мій дядько в 1917-му році також кидав буржуїв в Чорне море, будши матросом, а потім і його поставили під „стенку”!

– Хто, білогвардійці? – спалахнув гнівом товариш Кравц.

– Ні, свої рідні комуністи, чекісти розстріляли.

– Це якась помилка, – незадоволено висловився Кравц.

– То ж бо то й є, щоб і зі мною не трапилось такої помилки. Тому я трохи почекаю.

Але запевняю вас чесно, що я за чотиригодинний робочий день і за триденний тиждень, словом за систему, де дають допомогу безробітним. Я тільки боюся тієї системи, де так багато трапляється помилок, від яких гинуть мільйони безневинних людей, – поважно закінчив Паляниця. – Ага, – похопився він, – скажіть, ви не боїтеся тримати в хаті портрети Леніна, Сталіна, які вішали буржуїв?

– А чого я маю боятися, коли наша конституція гарантує людині свободу в повному розумінні цього слова, – здивовано відповів товариш Кравц.

– І в СРСР конституція гарантує людині свободу, тільки та конституція для верхівки партії, а не для людей, для панівної кляси. А коли в людини знайдуть у хаті книжку, яка суперечить комуністичній ідеології, або заперечує московський шовінізм – тоді тюрма.

– Це не може бути? – обурливо вигукнув професор Кравц.

– У моєї бабуні знайшли портрет Сталіна, якому маленька внучка, бавлячись замалювала одне око. Бабуню посадили в тюрму, а внучку в табір на перевиховання.

– Це вже ви, товаришу Паляниця, робите незаслужений наклеп на наших товаришів в ССРСР, – незадоволено проказав товариш Кравц.

– Ви можете легко це перевірити. Поїдьте в ССРСР і по критикуйте за якийсь промах Сталіна. От і побачите, чи ЧеКа так поблажливо до вас поставиться, як тут ЕфБі Ай за критику президента, – проказав Паляниця і стомлено підвівся. Він уже й набалакався і насидівся і добре напився.

– Посидьте товаришу Паляниця, побалакаємо ще трохи, може ви зрозумієте, що компартія єдина веде нас до щасливого майбутнього, і станете членом, – благально мовив товариш Джан тихим голосом.

– Стану членом комуністичної партії, чесне слово стану. От тільки в ССРСР запровадять восьмигодинний робочий день і п'ятиденний, напочаток, тиждень, який давно існує в Америці й я зразу ж стаю американським комуністом і буду боротися за 32-х годинний робочий тиждень у щасливій країні в ССРСР, за ту свободу, яка існує в ССРСР в конституції, і яку жорстоко переслідують в дійсності, – з патосом проказав товариш Паляниця, і підійшов до вішака біля дверей.

Товариш Кравц розгублено дивився на свого товариша й мовчки кліпав очима.

Паляниця оглянув на вішаку два капелюхи, з повагою зняв сірий, новісінький, фірми Стетсон, на який містер Кравц витратив 25 доларів, і приміряв на голову. Капелюх трохи завеликий, але вдома можна підмостити трохи паперу.

– До побачення, товаришу Кравц, – хитро мовив, і взявся за клямку дверей.

– Товаришу Паляниця, ви, здається, помилилися капелюхами? – з посмішкою, але твердо проказав товариш Кравц.

Паляниця неквапливо зняв капелюха, оглянув і знову натягнув на голову.

– Ні, товаришу Кравц, я саме сподобав цього капелюха, він цілком новенький.

– Але ж, товаришу Паляниця, я за цей капелюх заплатив 25-ть доларів навесні!

– Цілком вірю вам, товаришу Кравц, бож я ніколи не зможу витратити таких грошей на капелюх, а він мені подобається. Ми ж з вами товариші, майбутні борці з приватною власністю, з буржуями! То чому ми не можемо вже з першого знайомства запроваджувати комуністичну ідею в дійсність. Ви ж казали, що навіть автами будемо мінятися.

– Е, ні, ні, товаришу Паляниця! Мінятися не зараз. Обміняємося тоді, як скинемо буржуазний лад в Америці, я стану директором фабрики „Стетсон” і тоді... будь ласка, а тепер... – і товариш Кравц рішучо зняв з голови товариша Паляниці нового свого капелюха.

– Не буде з вас доброго комуніста, чесне слово, не буде, – скривдженим тоном зробив закид товариш Паляниця і зняв з вішака свого, вилиняного баварського капелюха.

– Помиляєтеся, товаришу Паляниця! – заперечив Кравц, – я саме буду найліпшим американським комуністом, що дбає за добро не тільки бідних людей, а й за себе самого, як і всі комуністи в світі, – і посміхнувся.

– Дякую, товаришу Кравц за відверту ширість. Тому то й тяжко мені бути комуністом, – проказав і вийшов та пішов широким, замашистим кроком до трамвайної зупинки. Та раптом щось нагадав і зупинився. Озираючись, побачив на порозі просточубого й розчарованого господаря чудового особняка, товариша Кравца.

– Товаришу Кравц! – гукнув він дзвінко, – як будете на чергових партійних зборах, не забудьте запитати своїх ідеологів про Соловки, Колиму, Воркуту та Сибір! Може вони вам пояснять, який комунізм там запроваджує СССР. О’кей! Не забудете?

– Бай-бай! – повернувся і похапцем побіг до трамваю, що саме зупинився.

Брати

Юрко прикипів до гарячої зброї, цупко тримав в руках рушницю з багнетом і заціпеніло чекав. Довго чекав, здавалося цілу вічність лежав тут, у глибокій ямці в сподіванці, що подадуть набої, які давно вийшли, підвезуть харчів, або, нарешті... прийде неминуха смерть. Навкруги клекотало мов у казані. Стогнала й здригалася земля, клубками чорного диму кучерявилось сумне небо, вибухами гарматнів засипало очі землею, але він очманіло чекав. Він навіть не був певний, чи ще існує світ, чи він живе, чи вже його душа давно відокремилась, а тіло в пеклі... А потім зненацька десь поруч стався вибух і він знепритомнів...

— Кам, Іван, кам! — раптом почулося мов у сні й він відкрив очі. Повернув голову й глянув над собою. На обрії посміхалось жовтаве сонце, у вухах дзвеніло як на Великдень на дзвіниці, коли він бувало славив свято, над головою дмухав теплий вітер, а в повітрі, кругом пахло згарищем з присмаком крові як у пеклі. Він ще раз кліпнув очима й побачив над собою цигарку, потім вишкірені білі зуби, а далі розпізнав дебелого, сірого мов чорт, німака. Німець недбало смоктав пахучу грубу сигару між білими міцними зубами й глумливо кривив уста. Автомат, немов ціпок у чабана, гойдався грайливо за плечима, а рукави військової гімнастюрки безжурно по лікті підгорнені, мов у рибалки, що відпочиває над озером.

— Кам, Іван, кам! — ще раз насмішкувато гукнув і показав рукою на захід сонця.

Юрко схопився мов ошпарений. Глянув навколо й заціпенів. Тисячі знівечених трупів його товаришів, як після жахливого землетрусу, лежали змішані з землею поміж амуніцією, зброєю, клаптями одежі. А там далі, ген-ген на заході, мов пізньої осени оголений ліс, стояли лави легко ранених і вцілілих у цій

бойні, голодних синів сплюндрованої, окупованої рідної землі.

Радий, що живий, Юрко п'янкою ходою поспішно кривуляв обминаючи групи до щасливчиків вишикуваних на дорозі.

Німець з цинічною посмішкою тільки провів його поглядом і пішов далі, розв'язно й безцеремонно штовхаючи чоботом кожного вояка, що давав бодай слабкі ознаки життя і над яким ще не кружляли зелені мухи. Щоразу дзявкало в повітрі: Кам, Іван, ком!.. – Одурич смерть, живий! – привітали його товариші дружнім кепкуванням:

– Слава Богу, скінчилося! Тепер життя спереду й я його дешево не проміняю, – твердо відповів розглядаючи полонених.

– Чи тебе ще питатимуть згоди на право жити? – глумливо хтось проказав і вилаявся.

– Я і сам тепер умію боронити його, – прогук у відповідь Юрко. Колона полонених рушила. Довгим сірим вужем тягнулася вона по дорозі в напрямі гайдамацького історичного міста Умані. Не видно збройної охорони з грізними гострозубими вівчарками, не чути вигуків позаду. Брели собі, здійсмаючи куряву голодні полонені неквапливим кроком, перекидаючись жартами мов би богомольці на прощу в Київ до святої Лаври. Згадували з посмішкою щасливе закінчення війни для них, про муку й терпіння, які залишилися позаду й ніколи вже не повернуться. Тільки вряди-годи обочиною дороги прудко промайне зухвалий мотоцикліст, пригадуючи відлунням мотора пережиті вибухи страшного пекла, і знову западає тиша. І коли б не ця галаслива чортопхайка з озброєним конвоїром, то ніхто й не подумав би, що це валка полонених, а конвоїр з автоматом тут бог і суддя, в руках якого життя кожного. Цей „фріц” навіть посміхається, навіть кидає дотепами мішаною мовою, але твердо наказує видовжити кроки, поспішати.

І всі поспішають, але не тому, що так хочеться конвоїрові, а тому, що кожному хочеться гарячої юшки й кусник хліба після такої голодівки на фронті.

– А ти ще боявся війни, – звернувся насмішкувато до Юрка товариш збоку, моргнувши задоволено бровою.

– Як не боятися, ти тільки глянь! – і Юрко обвів рукою почорніле поле встелене трупами й зброєю.

– Так, нам пощастило, дуже пощастило, – глибоко зідхнув молоденький вояк, в якого ще й вуса не посіялися.

– Мій терен уже заметений німецькою військовою мітлою, то я в таборі трохи відпочину, підгодуюся і додому. Чого я маю переводити німецькі харчі, – міркував голосно статечний чоловік старшого віку, покликаний до війська з колгоспу.

– А я з Полтавщини, – соромливо признався Юрко, – у нас ще кадять славою чортові-Сталінові, – проказав і насторожено зиркнув на сусідів. Полон полоном, а хтось може й образитись за зневагу вождя. Але видно всі полонені були однієї думки – сталінської влади не любили.

– Не журись, тиждень-два, і для тебе двері відчиняться на Полтавщину, бачиш, як громлять? Аж курява до неба здіймається, – спокійно проказав чоловік з колгоспу.

– Що громлять, то правда. Аж страшно робиться, а казали, що жодного вершка землі нікому не дадуть. От вершка й не дають, а цілі міста залишають ворогові. Та й мені не жалко, тільки їсти хочеться, – скаржився молоденький.

– Більше терпів на фронті, то потерпиш і менше, прийдемо до табору, і нагодують. Це тобі не соціалістичний „рай”, де трудоднями замилують очі, це культурна Німеччина, передова нація в Європі, – повчально мовив сержант, що вже встиг зірвати свої трикутники.

– Так, німці мають, що їсти. Я чув, що вони винайшли такі пігулки: – одну ковтнеш, водою зап’єш і цілий день не голодний.

– Ех, мені б хоч жменю тих пігулок, я б тоді й за дівчину подумав, – знову обізвався молоденький парубчак.

Тим часом Умань наближалась, а на зустріч юрби жінок і дівчат, що пильно приглядалися до вояків, шукаючи серед полонених хто свого чоловіка, хто сина чи нареченого. Безконечною сірою курявою сунула валка, якій і кінця не видно, спускалася до цегельні. Широка яма – глинище з високими стінами навколо, тепер ковтала полонених у свою пашу, як полоз кріми-

ка. Юрко з недобрим передчуттям поглядав на цю широку яму, і йому чомусь пригадалась модна революційна пісня, яку залюбки співали в той час, як ламалась царська Росія:

Ви самі копали могилу себе,

Готова глибока яма...

Може й німці цієї готовою глибокою ямою хочуть завершити свою перемогу, — злякано подумав він. Але його страх миттю розвіявся. Кругом полонені з радісними обличчями, жвавим енергійним кроком поспішали в глинище. І він підхоплений щасливою долею полону летів, спливав лявіною з іншими до табору.

Ця яма — глинище, викопана робітниками цегельні протягом десятиріч, була справді надійною схованкою для полонених. Тут не втечеш. Твоє життя в руках переможця.

Полонені покірною отарою котилися в глинище, сипались у яму, як зерно на кіш, не сподіваючись, що там може бути камінь, який жорстокою рукою мірошника розітре всіх на порох і викине в безвість.

Ціла згряя раптом озвірілих німців спритно вивертала солдатські кишені й недбало викидали на купу все найдорожче, без чого тяжко жити: ножики, бритви, олівці, цигарнички, і навіть родинні фотографії. Брутальний штовхан у плечі й полонений летів сторчма, крізь браму, у глинище, падав на купу інших, злякано підхоплювався, озирався і тікав далі. Бачив, як позаду за ним зачинилася брама до світла, до щастя, до волі. На горі глинища стриміли готичні вежі, похапцем збудовані німецькими руками, з яких блистіли кулеметні цівки поруч з потужними рефлекторами. А нові, свіжі валки німецьких полонених живим потоком котилися, заповнювали ще щільніше кожний клапот вільного місця глибокого глинища.

Від бруталного німецького штовхана в плечі у Юрка спалахнув гнів, закипіло обурення. Зразу розвіялось довір'я до німців. Та згадав він про постанову Женевської Конференції, яка зобов'язувала до людяного поводження з полоненими, і він намагався знайти заспокоєння:

— Ця поведінка культурної нації, що збирається творити

нову Європу, мені зовсім не подобається! – мовив він до сержанта, що саме підвівся і витирав з обличчя кров. Але сержант сплюнув і нічого не відповів. Тільки очі його спалахнули ненавистю.

Радість, яка опанувала була всіх, коли вони щойно потрапили до полону, тепер змінилася на розчарування, зневіру й ненависть. Страх і безнадія в кожному погляді, непевність в кожному русі. Хто мав кукурудзяний качан, або моркву тихцем гамував голод. Більшість голодувала. Ні гарячої страви, ні хліба червоноармійці не одержували протягом цілого буревійного останнього тижня оборони. А тепер, потрапивши за колочі дроти до полону, звірившись на німецьку ласку, – цілком занепали. У Юрка нічого не було. За своєю доброзичливою вдачею він завжди ділився з товаришами на фронті й нічого не приберіг. Був такий голодний, що боліла голова й темніло в очах. Красти, або просити не зважувався і тому тяжко терпів. Кругом блимали слабкі вогнища, на яких щасливчики пекли бараболу, пахощі якої підсилювали муки голоду. Полонені грілися і мовчки сушили одержу.

Юрко пішов між натовпом у надії виміняти щось споживне за годинник, що його він добре приховав, і через те зберігся, або знайти знайомого з харчами. Але в цьому безнадійному морі голоду тяжко було знайти рятунок. Вибившись із сили, він знайшов широку дошку, підставив кілька цеглинок і ліг спати. Сподівався, що завтра привезуть харчі.

Перед ранком потягнуло холодом. Небо ще густіше затяглося хмарами, і зашелестів дрібненький дощик. Стомлений Юрко повернувся на другий бік і знову заснув. Дощ невблаганно збільшувався, сильнішав і нарешті перетворився в зливу. Вода затопила глинище, і незабаром під ногами створилося озеро. Юрко прокинувся, підхопився, вода затопила дошку на якій він лежав. Кругом полонені стояли у воді, тремтіли, купчилися під випадково затриманими військовими наметами. В Юрка й намета не було, – втратив на фронті. Підгорнувши ковнір, стояв на дощі, знаючи, що й так увесь мокрий. Його вражала дивна пасивність і тиша. Тисячі людей driжали з холоду,

голоду й зневаг, і жодного звуку протесту. А це ж були ще здорові, здатні до захисту люди, гідні до героїських вчинків.

Дощ перестав раптово. Небо прояснилося, і на сході блиснуло благодійним теплом чудове сонце. Дошова вода швидко зникла в каналізації, залишивши густу грязюку. Люди очунали, знову раділи, але почали відкашлювати ознаки легенької перестуди, набутої на дощі за холодну ніч. Та коли раптом до табору вкотилися на самоходах військові кухні й наповнили табір запахом гарячої страви, то серед полонених забуяла нечувана радість. А коли за кухнями до табору привезли хліб – то радощі перетворилися у справжнє свято.

– А що, я тобі не казав, що німці культурна нація?! Ба-чиш, харчі привезли! – лунали вигуки.

Хто мав казанок, ставав у чергу й невдовзі втішався гарячою юшкою за свої довгі терпіння і муки. Однак радіти було передчасно. Тільки нестерпний голод міг примусити їсти брудну, огидну юшку з розвареної брукви. Крім гнилої брукви в солоній ющі нічого не було. Але люди юрмились, ставали в чергу. Поруч з кухнею ставали в чергу за пайкою хліба. Хліб – всьому голова, – говорили завжди голодні колгоспники. Та й тут прийшло гірке розчарування. Замість пайки хліба полонені отримували якусь глибку крайку печива з різними нестравними домішками. Тут і полова й солома й лушпиння з проса. Зразу полонені не звернули належної уваги на цей незначний дефект – аби наїстися, а за смак можна пробачити. Сліпий голод пожадливо ковтнув глибку крайку цієї сумішки.

Юрко був безтямно голодний. За браком казанка він відірвав зі свого шолому шкіряний спід і черпак солоної юшки отримав у шолом. Бурду випив одним духом, а кусник брукви недовіриливо запихав у рот, і ніяк не міг збагнути, що це за родина? Про брукву він дома ніколи не чув. Але голод переміг огиду, і він усе з'їв. Одержавши пайку хліба, як вовк накинувся, клацнув зубами, відкусив шмат і почав жувати. В роті витворилась якась нудотна макуха, що скреготала на зубах та якої ніяк не щастило ковтнути. Він незадоволено виплюнув на долоню і почав розглядати мудрий німецький складник, що за-

мінє вітаміни, про які хтось згадував. Недовірливо розмастив по долоні цю мокру суміш і побачив тут різнородні зернові відходи, перемелені з вівсюгою і половиою.

– Чим це німці думають відгодовувати нас на цьому курорті? – звернувся він до полоненого, що стояв поруч і гриз десь роздобутого сирого буряка. Показав йому жмаху на долоні.

– Це, браток, німецький сурогат, найновіший винахід людства – призначений виключно для таборів з метою погідних умов для дизентерії. Наслідки – за пару днів.

Юрко злякано викинув жижу й обер об шинелю долоню. Витягнув з кишені рештку пайки хліба й нерішучо дивився.

– Та ж шкода, чорт забери, викидати, – з розпукою показав на пайку.

– Безумовно шкода! Попробуй розмочити в окропі, лушпиння, полову та висівки викинь, а юшку з суржику випий. От і обманеш німців, – порадив приятель.

Юрко кинувся по окріп і незабаром рецепт було виконано. Юшка мала трохи поживностей. Так минали тривожні дні, переповнені голодом, холодом і муками. Життя в таборі набирало організаційних форм. Уже були виділені десятники, сотенні, тисячники. Уже були свої спекулянти „барахолка”, свої адвокати й судді. Тепер уже докладно було відомо, що в таборі зосереджено цілу армію полонених – сорок тисяч. І раптом таки вибухнула, як передбачав Юрко, голодна дизентерія. Бігункою хворів майже третій полонений. Люди валялись під ногами, корчилились від болю і стогнали. Насунулась небезпека черевної холери. Одного ранку виявилось двадцять сім мертвих. Німці заметушились. Почали розвантажувати табір, – вивозити хворих кудись автами.

– Напевно до шпиталю, – зринула в Юрка думка й він прикинувся хворим, щоб вирватися з цього страшного багна зарази. Наступного ранку й його забрали до вантажного авта.

– Помирати однаково доведеться, то ліпше в шпиталі трохи полежати, – обізвався біля Юрка в авті хворий, напевно також симулюючи хворобу.

– Цілком зрозуміло. погодився Юрко, – у лікарні хоч ліжко та дах над головою.

– То ви думаете, що нас справді везуть до лікарні? – раптом почувся іронічний запит.

– А хіба на цвинтар? – злякано перепитався Юрко, що вже один раз уже переживав таке страхіття, коли в 1933 році бригади в селі ходили по хатах і забирали таких, що ще благали кусник хліба. Колгосп за кожного покійника давав тоді сто грамів меленого посліду, замість трудодня, тому, хто завезе трупа на цвинтар.

– Тож бо й є, що нас... на звалище, – безнадійно простогнав хворий, повернувшись на другий бік.

– Коли б уже швидше вмерти, – хрипко простогнав інший.

– Це не може бути? – захвилювалися хворі, і якимось поспішно почали підіймати голови, пробували підвестися, карабкались слабкими руками до бортів, щоб вискочити. Але хвороба прирекла їм глибоку яму, сили забракло навіть підвестися. Страх смерти відгукувався в голосному стогоні, кашлі, у благаннях та прокльонах. Авта, мов дивний похоронний кортеж, одне за одним гналися в безвість. Мчали через місто, прикриті брезентами, наче б то з таємним вантажем, ховаючись від людей, вискочили на околицю, потім наблизились до обведеного колючим дротом підсобного господарства якогось Інституту, і тут їм відчинили широку браму два грізних вартових німці. Коли авта в'їхали до середини й зупинились, задній борт відчинився і німець сердито процідив:

– Раус!

Хто мав силу – швидко зсувався без чужої допомоги, інших стягали за ноги, клали на військові ноші, і два дужих німці кудись відносили.

Юрко перший зіскочив з авта на тверду землю. У закритому авті вже стояв трупний чад. Кругом ще зеленіло прихоплене золотим подихом осени зів'яле листя дерев, під огорожею жовтіла клаптями припала пилом висока отава, схилившись додолу, мов від втоми. З одного боку під огорожею чорніли парникові рами, а далі блискали на сонці скляні дахи теплиць.

– Що це за оселя? – запитав Юрко хворого, що раніш прибув сюди й тепер голодними очима дивився як вивантажують поповнення.

– Дослідна стація с/г. школи, – відповів той.

– То це й над нами будуть тут провадити досліді? – злякано знову запитав.

– Ми й без дослідів загинемо, – відповів, і тяжким поглядом зміряв Юрка, якого ще не торкнулась чорна печать невблаганної смерті.

– Що, зле лікують? – якнайбільше хотів довідатись Юрко.

– Дурню, це не лікарня, а остання сходи́на до могили, – відповів той і вилаявся.

Юрко злякано обвів поглядом це страшне місце й кинувся оглядати нову оселю. Натрапивши на льох, зайшов до середини й почав нишпорити за поживою. Коли це була дослідна стація, де вирощувались крілики, поросята, тощо, то мусять бути й харчі. І справді він натрапив на купу рослої бараболі, трохи моркви, гнилих буряків. Набравши подостатку в кишені, за пазуху, вийшов на повітря. Де-не-де сильніші полонені виходили з свинарників, хлівів, курятників чи інших приміщень на свіже повітря погрітися на сонці. Юрко зайшов до одного свинарника й побачив, що ніякого тут шпитального устаткування не було, а люди, як і в цегельні, валялися на долівці, устеленій гнилою, соломою, і стогнали та просили допомоги. Юрко пішов далі. Заглянув у теплиці, але там скляний дах побитий, і під ногами болото від дощу. В одному хліві, іще не заповненому хворими, він вибрав собі в куточку затишне місце, зробив із соломи постіль на якихось дошках і стомлений ліг. Тут усе ж таки значно ліпше, як на цегельні. Над головою дах і сякий такий затишок.

І поплили один за одним безнадійні дні з теплою юшкою і гливким хлібом. Та ось одного ранку з холодним вітром і дощульним приморозком крізь побиті вікна до свинарника завітала сувора зима. Небо було загрозливо сіре з дощовими хмарками на півночі, що швидко стелили ціле небо. Розпочались дощі. Кожного дня не забували вони відвідати ізолятор

з хворими. Мокра осінь сплила якось швидко й ударили справжні морози. Однієї ночі крізь вибиті вікна й двері навіяло білого снігу й присипало всіх хворих. Бетонова долівка підсилювала холод і не забарилася відгукнутися в суглобах кожного хворого додатковим гострим ревматизмом.

Юрко знав, що всі шляхи з ізолятора ведуть до однієї ями. Тут ще ніхто не видужав, бо ніякої медичної допомоги не було. Люди почали гинути на холоді, як мухи. Смерть звільняла німців від зайвого клопоту з полоненими. На місце померлих привозили з цегельні інших, і конвеєр рухався безупинно. Але Юрко вірив у свою долю, вірив, що переживе це лихоліття і повернеться додому до своєї нареченої і одружиться, як мріяв раніш. Тому вишукував кожну можливість, щоб не захворіти на дизентерію від завошивлених сусідів і не вмерти з голоду.

Сьогодні зранку він залишив своє тепле кубельце під нагляд сусіда, що стогнав в протилежному кутку, а сам пішов на полювання. Місцем полювання була дорога, що вела з села до міста біля ізолятора. У базарні дні селяни, поспішаючи до міста, завжди крізь колючу дротяну огорожу обдаровували приречених на смерть полонених кусником хліба, а часом і смачним пиріжком. Хворі, що тримались ще на ногах, виходили на полювання, благальними голодними великими очима дивилися на щасливих людей і простягнувши німі руки, жалібно скиглили:

— Хлі-і-і-ба!... Тіточко, хліба!...

Німецькі конвоїри й вартові дивилися і посміхались. Вони знали, що кусник отриманого хліба не врятує хворого, а тільки продовжить муки. Вони не перешкоджали селянкам давати хліб полоненим, але разом із тим викликали в населення почуття ненависти до себе. Проте рішучо заборонили привозити полоненим багато харчів, добровільно зібраних серед людей.

Доброзичливі українські жінки й дівчата, витерши рукавом заплакані очі, широко клали в протягнені хворі руки, хто що міг.

Сьогодні Юркові не щастило. У льоху запаси бараболі й буряків вичерпались, де він тихцем знаходив і підживлювався,

дорога до міста світилася пусткою, бо ніхто не йшов на базар із села, і кухня з теплою юшкою тоже запізналася. Він, щоб надолужити невдачу, зголосився у вартового німця в таборі до праці – вносити мертвих. Тугіше затиснувши мотузкою шинелю, щоб затримати тепло, поправив казанок, з яким не розлучався, щоб першим стати в чергу за окропом, і приєднався до добровільців, що зголосилися на працю. Добровільців небагато, сильний мороз перешкодив хворим заробити зайву пайку хліба, в той же час цей мороз найкращий помічник передчасної смерті. Сотні хворих цієї ночі відійшли у вічність.

Коли Юрко на спілку з товаришем вносив трупа до ями за ізолятором, то в воротах зустрівся з авто, яким їхав німецький лікар випробувати якусь сироватку на хворих полонених. Юрко байдуже подивився на авто, на грубошийого лікаря і перевів погляд на шофера. Глянув і завмер. Поморгав очима, придивився – Микола. Рідний брат за керівницею. Боже ж мій! Аж серце зупинилося. Юрко випустив з рук ноші з трупом і зворушений та радісний кинувся до водія з простягненими руками:

– Миколо! Братіку рідний! – заверещав несамовито.

Микола спантелено глянув на обросле обличчя, на брудну шинелю, на чорні німецькі руки й не впізнав брата, але голос близький, знаний з дитинства, рідний і дорогий.

– Юрчику! Ти тут, в полоні, між дизентерійними? Боже ж мій! І обидва брати злились в міцних обіймах.

– Хто це такий? – спитав лікар, коли Микола випустив з обіймів брата й витер сльози. Микола, володіючи німецькою мовою, часто був за перекладача.

– Мій рідний брат потрапив сюди, – зворушливо сумно відповів.

– Це справді щаслива зустріч. Треба буде його звідсіль перевезти в ліпше місце, – приобіцяв лікар, і авто рушило.

– Тримайся, Юрку! Я тебе незабаром визволю! – гукнув наостанку Микола.

* * *

За два тижні Юрко поголений, помитий, у білому халаті,

щасливий і радісний, як санітар ходив по чистих коридорах німецького шпиталю. Життя йому врятовано...

Минула сувора зима, а на зміну прийшла соняшна, радісно ясна, пахуча зеленню з теплим повітрям усміхнена весна. Усе навкруги співало й веселилось, не зважаючи на те, що десь війна калічила, вбивала людей і загортала в могилу. Такий ясний весняний ранок невдовзі перетворився в захмарені присмерки з чорними смушками кучерявих хмарок, що розпатланими клаптями летіли з півночі, накопичуючись над головою. Блакитне чисте небо перетворилося в чорне море. Стрімкі дроти між телеграфними стовпами дзвеніли насторожено й тривожно, нанизані галасливими пухнатими горобчиками. Передвісники дощу голосисто цвірінкали, потім раптом втихли, спонтанно зірвались густою зграйкою, і в одну мить розлетівшись, поховались у своїх затишних гніздечках у піддаші. Вітер мов з припона зірвався, сказано закрутив зірваними листочками дерев, і нахабно шпурнув сірою пилюгою у відчинені вікна. Обслуга швидко позачиняла вікна. У ту ж мить блиснуло, заgrimіло, і впала перша крапля холодного дощу. За хвилю звелично шаліла водяна злива. Здавалося, небо розірвалось і крізь загату ринуло море.

Розбризкуючи повінь води на дорозі до шпиталю поспішало санітарне авто з червоним хрестом на кузові. На пронизливий сигнальний ріжок із шпиталю вискочили дві постаті. Одна некваплива, трохи сутулувата, згорблена, а друга струнка, жвава й енергійно-гарячкова. У цього юнака чудові кучері враз виповнились дзвінкими краплями дощу й великі карі очі світились добротою, а старший був у шпитальному білому ковпаку з очима, повними байдужости.

— І приперло його в таку погоду, — незадоволено буркнув старий.

— Напевно велике цабе, — відповів юнак наближаючись до авта. А дощ періщив.

У хворого на плечах блиснули золотом офіцерські погони. Його очі на смертельно-блідому обличчі були замкнені як у покійника. Юнак Юрко дбайливо повернув офіцера на свої ноші,

витагнув з авта й за допомогою старого понесли в шпиталь. Злива дощу хлопнула холодом по обличчі офіцера, і хворий розімкнув очі. Уважно й зацікавлено приглядався до Юрка, і раптом лагідно, по батьківському, посміхнувся. У Юрка солодко чомусь тьохнуло в грудях і він з посмішкою хитнув кучерявою головою.

Коли хворого, чи пак, раненого офіцера високої ранги, занесли в операційну, до нього збігся увесь лікарський персонал шпиталю. Юрко чемно вклонився і вийшов разом із старим своїм помічником. Його обов'язки закінчились.

Увечорі Юрка покликали до канцелярії шпиталю.

– Герр, Джорж! Твоє обличчя нагадало своєю подібністю рідного сина раненого генерала. На його особисте бажання ти будеш за ним доглядати. Добре?

– З приємністю буду виконувати всі його й ваші доручення, – весело відповів Юрко, з почуттям якогось дивного зворушення. Бути уявним сином німецького генерала.

Це признание ще в більшій мірі запевнювало його, що він у шпитальному затишку переживе всі військові лихоліття. Воювати він не хотів і не мав що захищати, а жити хотілося. З одного боку зі своєї вродженої вдачі він був доброзичливий і лагідний в житті, прощав провини ближнім, як учила молитва, і не був злопам'ятним.

З другого боку советська страхітлива система прищепила йому покору, витворила комплекс згідливості й послуху. Він навчився ховати образи, хоч і не міг забути советської кривди. І тому він так хутко примирився з німцями, які по советському нагороджували стусанами, харчували шкідливою домішкою, морозили в свинарнику й безжалісно нищили полонених. Німці вороги й заслуговують на прощення, а свої кати-большевики потребують гідної відплати за смерть батька в Сибіру й матері від голоду.

До раненого офіцера, що виявився генералом, Юрко справді поставився, як до рідного батька. Генерал часто вечорами запрошував Юрка посидіти з ним, навчав Юрка німецької мови, слабкою рукою і тонкими пальцями любив перегортати його кучері й постійно говорив:

– Мій любий син, мій дорогий синочок, – і витирав старечі сльози.

Юрко щоразу від зворушення сам плакав тихцем і докладав усіх зусиль щось приємне зробити генералові.

Одного разу, коли Юрко вже дужими руками носив хворого генерала до вбиральні й допомагав йому, як дитині, генерал розчулений зняв свого золотого годинника й подарував Юркові, ніжно поцілувавши в чоло. Так між генералом і Юрком затисла приязнь і любов. Любов між рабом і паном. Бо любов, Божеське почуття, не знає ворога, політики, насильства. Любов, як та пташка весною, на кожному дереві співає усім людям, усім націям, усім расам, для кожного, хто має серце відчувати й вуха слухати. Аж ось одного ранку генералові раптом погіршало, підскочила температура, посиніла ранена нога й живчик тривожно ослаб, підказав, що серце вже втомилося.

Генерала примістили в особливу кімнату з фаховою обслугою. Під час перегляду й перепису особистих генералових речей, забракло золотого годинника про якого всі добре знали. Негайний обшук і годинник виявився в скринці санітара Юрка.

– Ти злодію ганебний! Ти худобо! – репетував есесівець і наотмаш вдарив Юрка.

– Мені годинника подарував генерал, їй Богу подарував! – присягався Юрко витираючи з обличчя кров.

– Ти ще будеш виправдуватися, ти ще насмілюєшся, худобо, брехати! – сичав есесівець і ще раз нагло вдарив Юрка. Збитого й закривавленого посадили в пивницю під варту.

Параліч відібрав генералові мову й він не мав змоги захистити свого прибраного сина, зробивши своїм подарунком таку кривду.

Вечері лейтенант СС– частини, він же шеф лікарні, вишикував у дворі лікарні всіх „ауслендерів”, що працювали при шпиталі, і вивели зв’язаного й смасакрованого Юрка.

Вирок був короткий і всім застережливий:

– Підлому злодієві ауслендерові Джоржові, що украв годинника в генерала – розстріл!

Юрко впав на коліна. Нечуваний наклеп затьмарив його розум. Він плазував перед лейтенантом, клявся, що генерал подарував йому годинник, кликав у свідки самого Бога.

Лейтенант не повірив. Це нечувана брехня, щоб генерал дарував невільникові такі цінні речі.

Юрка підвели до викопаної ями й лейтенант махнув рукавичкою. Гримнула сальва з чотирох німецьких автоматів. Прощите кулями мертве тіло Юрка впало в яму.

Микола стояв між ауслендерами й його зуби цокотіли так голосно як скоростріли, а тіло тіпалось і здригалось, як Юркове, прощите кулями. Він із сорому не посмів глянути в очі своїм товаришам за злодія брата. Повернувшись до гуртожитку, він упав на матрац, рвав його зубами, скреготав, гарчав, як тигр, і ридав, мов дитина.

– Боже мій! Прости мені, бо я не вірю німцям! Мій брат Юрко в житті не вкрав чужого яблука. Мій брат – втілення чеснот! Боже ж мій, як це могло статися? – промовляв він в безсиллі й плакав. Він проклинав ту хвилину, коли забрав із ізолятора брата на таку ганебну смерть тут. Він глибоко був певний в чеснотах Юрка, але як довести?

Могилку Юрка в дворі зрівняли з землею і закрили бруком. Але кожної ночі хтось в тому куточку шпитального двору клав свіжі лугові квіти, бодай одну червону гілочку польового дикого маку, або жмутик волошків.

Та сталося чудо. Генералові поволі робилося ліпше, він набирався сили, уже розпізнавав оточення, зміцнювався голос, без чужої допомоги вставав. І коли його свідомість прояснилася, привернулася пам'ять, він раптом попросив прислати до нього Юрка.

– Ваше благородіє, – відповів лікар, – Юрко виявився звичайним ауслендерівським злодіячком і його покарали.

– Посадили в тюрму? – висловив здогад генерал, і гнівно блиснув очима.

– Так, його вже в шпиталі немає, – насторожливо уникнув лікар безпосередньої відповіді, збагнувши, як близькі відносини були в генерала до санітара Юрка.

– Кого він обікрав? – поцікавився генерал.

– Він украв вашого ручного годинника, – відповів сміливо лікар.

– Та ж то мій дарунок Юркові! – гримнув генерал, підхопившись з ліжка на лікоть, і хворобливо, від зворушення закашлявся. – Привести мені з тюрми Юрка, – наказав.

– Дуже прикро ваше благородіє, але Юрка вже розстріляно.

Генерал злякано дивився на лікаря і з його очей текли сльози...

Якось так сталося, що ця таємниця безпідставного розстрілу Юрка, долетіла до вух Миколи. Вістка, як і смерть брата, вразила Миколу в саме серце. Почуття сорому яке переслідувало Миколу за злочинство Юрка, тепер з жалю, який він виливав за братом гарячими слізьми, перетворилося в почуття помсти. Серце загартувалось у непохитну рішучість. Він рішив за всяку ціну змити кривду ворожою кров'ю. Він уже не плакав за братом цілими ночами, а скреготав зубами й метав блискавкою своїх очей.

– Піду до ката й скажу йому, щоб попросив у мене пробачення перед усіма нами, так як тоді серед двору заподіяв кривду, – стримано мовив Микола в гуртожитку перед усіма ауслендерами. Тепер він дивився всім сміливо в очі, його брат чесний.

– Дійсно, це жадлива кривда, – підтримували його хлопці, – біжи й скажи хай просить прощення у тебе.

Заохочений Микола ухопив кашкет, обсмикав гімнастюрку й побіг. Одним духом вискочив на другий поверх шпиталю, мив площадку й повернув на третій. Зверху спускався східцями лейтенант з... білою рукавичкою в руці.

Микола втратив над собою контроль. У нього відібрало мову й затуманились очі. Він якось знесилився, пропустив повз себе безжурного лейтенанта, який щось тихенько наспівував сам собі, розмахуючи рукавичкою. Ця біла рукавичка як червона плахта в руках матадора, викликала буйну помсту. залізна штанга, якою наніч заставляють із зовні віконико,

блискавично опинилась в руках Миколи й він з усієї сили вдарив шефа по лисині.

– Ох! – глухо понеслось на східцях і лисина тріснула як кавун. Шеф, мов набитий соломною матрац, сповз по східцях. Розбризаний мозок спливав по блакитній стіні шпиталю, стверджуючи про відбуту трагедію.

Якусь мить Микола стояв приголомшений. Він і сам ще не усвідомив собі страшного злочину. Перед його очима марила біла рукавичка. Та ось свідомість привернулася і він отямився.

– Що ж це я зробив? – злякано промимрив і штанга вислизнувши з рук прогаркотіла долу кам'яними східцями.

Двома стрибками Микола вискочив з шпиталю і влетів до гуртожитка. Стояв блідий і тремтів.

– Миколо, ти бився? У тебе кров на обличчі! – нагадав йому один із товаришів.

– Хлопці! Тікайте! Я...

– Убив його? – хтось підказав.

– Здійснилось! Тікаймо, бо всіх розстріляють!

За одну мить хлопці були в авті, яким Микола возив лікаря. Останнім встиг влізти Максим, що звали відчайдушним. Він підпалив шпиталь. За годину хлопці були далеко за містом і поспішали в ліс...

Посестри

Це був тривожний весняний день 1922 року. Темно-сіра густа мла з самого ранку затягнула тепле сонце, а мокре небо, мов за покійником, плакало цілий день холодною мжичкою. Дошкульно дощило. Дрібненькі крапельки, як голодні комарі, пронизували одяг та тіло до самих кісток. Сумно було тієї весни по цілій Україні, а особливо по селах. Розпочалось безжалісне нищення господаря українського чорнозему-трудолюбивого селянина. Невблагана советська влада перетворювала господарів в пролетарів, в злидарів, ліквідуючи приватню власність. Партія кинула гасло: Держава – без клас, станів, рангів і панів. Хто не з нами – той проти нас, того в Сибір...

Широким чумацьким шляхом рухалась довга знесилена людська валка. Конвоїри з лютими собаками наганяли страх на людей протягом цілого мандрівного шляху. Заарештовані, знесилені дощем, голодом, холодом і болотом, ледве чвалали талим снігом, залишаючи за собою густу грязюку. Часом хтось безсило падав, тоді сусіди підхоплювали й допомагали рухатись, рятуючи нещасника від гострозубих вівчарок.

Вечоріло. Стомлена валка, як вагітний вуж, знесилено всунулась у село, наблизилась до старенької церкви й зникла за високою огорожею. На брамі стала варта з вівчарками.

– Стій! – хрипло пролунало за огорожею, – розташовуйтесь до ночівлі!

Дозвіл на відпочинок, як благовість з церковного амвону на Великдень, прозвучало радісно в людських серцях. Чоловіки закурили самосаду, а жінки, звівши благальні погляди на ледве видні хрести на церкві, хрестилися і дякували Богові за ласку, що пережили цей довгий і тяжкий день.

Мжичка й далі кропила розбухлу землю, промоклу одержу, полоскала виснажені обличчя. Люди ліпилися під церковними

мурами відшукавши клаптик сухої землі, тиснулися під кам'яною огорожею, але й цього затишку забракло. Більшість під відкритим небом горнулися на клунках прикриваючись гунею, добували з вузликів розмоклі харчі.

З селянських дворів, з широких вулиць і тісних провулків боязко виглядали настрашені мешканці села глянути хоч одним оком на знедолених людей, що бредуть кудись під конвоєм.

Чутка про арештантів блискавично облетіла село. Всі бігли подивитися на обшарпану, знедолену, бідну й голодну Україну, що під чужою вартою чвалає десь в далекий і холодний Сибір. Люди перешіптувались, тужливо споглядаючи на чуже горе.

– Матушко! Чи ви чули про новий етап? – півголосом запитала через тин сусідка паніматку. – Кажуть, знову зупинились біля церкви на ночівлю. І як же вони бідні ночуватимуть під дощем, – уболівала сусідка. – Кажуть, там під огорожею сидить якась паніматка, аж посиніла з холоду. Балакають, що під розписку можна брати людей підночувати до хати. Кажуть..

– Можна брати людей на ночівлю? – раптом перебила паніматка сусідку.

– Авжеж, ручитися, що відповідаєш, як утече, – пояснювала сусідка.

Паніматка Варвара вже не дослухала пояснення. Вона зірвалась і побігла. Летіла як на пожежу, навіть не одягнувшись. Як була в тоненькій суконочці, так і кинулась до церкви. Чуле її серце так тривожно калатало в грудях, що аж сохли уста.

Ціле життя паніматки Варвари було, як книга добродійств, любов до ближнього, співчуття до скривдженого, допомога голодному, добре слово знедоленому, і материнська ласка кожному, аж до самовідречення; – осиротілому. Завжди готова частку людського горя перебрати на свої слабенькі плечі. А тут же посестра гине під дощем! І серце її рвалося на шматки.

Прибігши на майдан, підійшла до вартового з собаками біля широких воріт.

– Я хотіла, товаришу, узяти людину на ночівлю, чи дозволите? – боязко запитала.

– Можна, почему нельзя, прахаді й вибірай каво хочеш, – проказав і цвиркнув крізь зуби.

Варвара поспішно пройшла крізь ворота й зразу помітила недалечко зібгану постать, схилену на клумачку. Підійшла й нерішучо зупинилась. Вагалась, чи це вона?

Жінка на клумачку, відчувши над собою людину, підвела голову. Варвара побачила змарніле, з тонкими рисами, молоді обличчя і лагідні великі очі, повні мук і зневіри. Спереду на грудях у жінки з-під розхристаного витертого пальта на мідному ланцюжку сріблилось немеркнуче розп'яття.

– Жінко, не зневіряйся! Бог бачить наші муки! – скорботно мовила Варвара кілька бадьорих слів.

Жіноча постать наче б то здригнулась з забуття, знесилено знову підвела голову й щось хотіла відповісти, але посинілі уста затремтіли й вона схлипнула. Потім хутко витерла кулаком очі, схлила голову й продовжувала дмухати в кулачки посинілих рук. Тепер Варвара помітила, що її вузьенькі плечики часто здригаються, і вся вона дрібнесенько тремтить. Здавалося, що цій жінці вже мариться брама вічного, де немає ні журби, ні мук, і прощається з цим жорстоким світом, в якому їй влада відмовила право хвалити Бога.

Паніматка Варвара знала, що доля цієї жінки, це доля її, це доля всіх жінок страдниці матері – України.

– Сестро моя, вставайте! – ще раз мовила Варвара й уззяла жінку за худеньку тремтливо-мокру руку.

Жінка знову підвела голову й цим разом глянула на Варвару ясними й щасливими великими очима.

– Чому називаєте мене сестрою? – здивовано запитала й блиснула гарними білими зубами.

– Усі ми сестри, а до того я дружина священика. Вставайте й я вас обігрію, ходімо й я вас нагодою, простягніть руку й я поділюся з вами тим, що сама маю. Ходімо до мене й ви переночуете в теплі та відпочинете.

– Спасибі, сестро! – проказала й на її очах забриніла

сльоза. – Хай Бог вас нагородить за добре й чутливе ваше серце, – зворушено додала й підвелася. Взяла свій клучок і заклопотано подивилася на свої заболочені по самі халяви чоловічі чоботи. Тяжко зідхнувши, пішла.

– Зайдемо до вартового бо мені треба за вас поручитися, – несміливо нагадала Варвара.

– Хай Бог вас, сестро, нагородить! Не бійтеся за мене розписатися, я не втечу. Я вже думала, що це моя остання ніч, але Бог зглянувся на мою молитву й прислав янгола хоронителя, – розчулено, тихим голосом вела жінка свою думку, поспішаючи за Варварою.

З вартовим розмова була досить коротка.

– Попереджаю, громадянко, що ви відповідаєте особисто за арештовану Параску Ткачук. Пам'ятайте, що коли ранком не приведете її, то самі підете з етапом, – суворо попередив начальник варти.

– Тіточко! Йй Богу не утечу, хай мене земля свята прийме! – благально залементіла Параска впавши на коліна й звівши до неба руки.

Паніматка Варвара рішучо поставила свій підпис в книзі проти прізвища Ткачук Параска, і повела свою посестру до убогої хатини, яку Варвара наймала в селі з того часу, коли її вигнали з власної хати.

Заарештована Параска вирушаючи в далеку невідому дорогу взяла з собою три головні речі:

1. Бронзовий хрестик з немеркнучим позп'яттям на шиї,
2. Віру в душі в справедливість, і
3. Надію в серці на Бога.

– Сестро моя, – тихо мовила Варвара, – чим завинили ви супроти влади?

Жінка журно зідхнула й витерла очі:

– За свого чоловіка, тіточко, оце караюся. Але я не нарікаю, бо мій чоловік... – і вмовкла. Підтягнула за халяву великі чоботи, що в грязюці зсувалися з маленьких ніг і далі почала балакати.

– Кажи, серденько, не бійся мене, не зраджу, – заспокоювала Варвара.

– Пробачте мені, тіточко, я вже тепер і сама себе боюся, – відповіла Параска й схлинула, – доля судила моему чоловікові, як і вашому, бути священником. З дитинства панотець мріяв проповідувати християнську мораль, Божу правду на землі. Він вірив, що без Бога не може людина бути чесною і правдивою. Що тільки добро між людьми створить щастя на землі. І за це я полюбила свого чоловіка ще студентом, і одружилися. А потім grimнула революція, яка знищила Божу мораль. Червоний терор диктатури пролетаріату загнав наших людей у партизанку. І мій чоловік, як священник, пішов із повстанцями, щоб уділяти тим із них, що вмирали, Святі Таїнства Сповіді й Причастя, – обережно проказала паніматка Параска й допитливо глянула на Варвару.

– Слава йому на віки вічні! – прорекла захоплено Варвара.

Почувши це схвалення, Параска враз пожвавішала, очі її засвітилися радісними зіроньками.

– Агенти ЧеКа заарештували мене за чоловіка й три місяці мучили, щоб я зрадила криївку повстанців, але я гордо витримала всі тортури й між зрадою та висилкою, вибрала Сибір, і оце мандрую, – закінчила з якимсь задоволенням, мов би виконала величне геройство перед своїм народом.

– Хай Бог милосердний допоможе вам щасливо витримати цей іспит! – щиро знову проказала паніматка Варвара й з повагою подивилася на арештовану Параску. Якийсь час ішли мовчки, кожна заглибившись в свою долю. Потім Варвара якось скорботно зідхнула й тихим голосом розпочала свою сповідь:

– Моя доля судила мені інший шлях. Мій чоловік, як і ваш був священником, але йому не довелося стояти на такій почесній стійці, як вашому, – обороняти свою націю. Він ще не встиг розглянутись, якою мірою може бути корисним для народа, як прийшло ЧеКа, заарештувало й без суду заслало в Сибір. Залишилася я з неповнолітньою дочкою, як тополя на роздоріжжі. Потім мене вигнали з хати, і я пішла по світі шукати кращої долі. Знайшла в цьому селі занедбану хатинку, і громада дозволила мені жити в ній.

— То куди ж ви мене ведете? — злкано зупинилась Параска.

— Не бійся люба сестро! Цю хатину я побілила, сусіди поправили стріху, добрі люди посклили вікна й нам тепер добре. Ходімо!

Над коминами біленьких хаток кучерявився запашний димок, у вікнах заблимали мерехтливі вогники гасників, а під ногами дзвінко хрустів приморозок. На вулицях залягала сіра димка мли, в якій метлялись тривожні постаті людей, що кудись поспішали. Квапилась і паніматка Варвара. Хатина була аж край села, в якій колись мешкав громадський чабан, але залишив свою оселю, бо дістав призначення від влади на голову комнезаму. Парасці було дуже радісно, що вона матиме на цю ніч теплий затишок, спокійний відпочинок, який приверне їй сили подорожувати далі.

Щойно жінки переступили поріг тепленької хатини, як відчули солодкі пахощі печеної бараболі та ладану, яким втішалася паніматка Варвара. Перед іконою тихим зеленим світлом блимала невеличка лампадка. Паніматка Параска перехристилась і помітила на стільчику дівчину, дочку господині, ласкаво привіталася:

— Добрий вечір, люба дівчино!

— Дай Боже вам здоров'я! — відповіла дівчина й запитливим поглядом зиркнула на маму.

— Заарештованих гонять етапом на Сибір, — поспішила Варвара з поясненням. — Ця жінка з сусіднього повіту, змерзла й промокла, я запросила обсушитися і переночувати.

Леся метнулася до жінки, заклопотано допомогла роздягнутися і узяла в неї мокре тяжке пальто, щоб підсушити. У Лесі прудко забилося дівоче серце з жалю до цієї бідної жінки. Скільки то горя в неї в майбутньому.

— Скидайте, тіточко, і жакетку я повішу над комином і доранку вона висохне, — жевоніла вона співчутливо стріпуючи болото з мокрого пальта.

— Спасибі, дівчино, за твою велику ласку до мене, — по-

дякувала й обличчя її промінилось благородною усмішкою.

– Ви що, може офіцерська дочка, що вас заарештовано? – обережно поцікавилася Леся.

– Ні, дівчино, я не з дворянського роду, – знову жінка блиснула біленькими зубами.

– З купців чи поміщиків? – допитувалася Леся очарована жіночою вродою.

– Я родом з простих звичайних людей, – відповіла й журно зідхнула.

– То чому ж вас покарали так тяжко, – хажнулася Леся.

– Тільки тому, що я дружина священника, – сумно пояснила Параска.

У Лесі заніміло серце. Вона так злякалася, що аж зблідла. Боже ж мій, то це й нас можуть заарештувати, – зринувла в неї страшна думка.

– Не лякайся дитино, – мовила мати, глянувши на злякану дочку. – Чоловік цієї жінки пішов з повстанцями в плавні, щоб там молитвою підтримувати їх боротьбу за правду. А паніматку заарештували, що не зрадила повстанької кривіжки й не виказала схованки чоловіка, – заспокоювала мати дочку покvapними підставами кари.

Це пояснення не заспокоїло Лесю. Вона й далі дивилася на жінку тільки іншими очима, дивилася як на легендарну героїню, що зріклася волі в користь чоловіка. І це її ще більше хвилювало. Каратися та знати за що, а їхній батько карається за те, що був священником...

– Пригощайтесь, посестро, чим Бог послав, – припрошувала Варвара жінку, ставлячи на стіл печену бараболю та кухлик квасного молока.

– Спасибі, тіточко, хай Бог сторицею винагородить, – зворушливо дякувала голодна.

Леся дивилася на жінку й думала: Чи могла б вона зважитися на таке геройство?

– Блаженні голодні та спрагнені Правди святої, бо вони нагодовані будуть, – мовила під кінець Параска висловом апостола Матвія і напилася води.

Між жінками поплила розмова. Гомоніли про тяжку долю українського народу, про гоніння за віру Христову, про нового Антихриста, що прикриваючись добродійністю, несе людям зло. Потім Варвара почала лагодити постіль. Знайшла мату з соломи, ковдру, подушечку й замислилась. Кімнатка невеличка, і зайвого ліжка не було.

– Може я вам постелю на лавці, біля столу! – соромливо запропонувала Варвара.

– Не турбуйтеся паніматко, мені будь де, аби тепло, може в кухні. Там би я й переодягнулася і обсушилася біля печі, – висловила Параска свої побажання.

– Ні, тіточко, лягайте ліпше на лавці. Тут у нас в кімнаті значно тепліше, ніж у кухні, там з сіней дує, – з якоюсь тривогою в голосі мовила насторожена Леся.

– Я така мокра, що ліпше б мені в кухні, біля печі, – вдруге висловилась Параска.

– У кухні в нас дуже холодно, простудитесь, – наполягала на своє Леся.

– У мене ночами кашель і я б не хотіла вас непокоїти уночі, – домагалась кухні Параска.

Леся збуджено почервоніла, її оченята полохливо бігали по постаті Параски.

– Тіточко, їй-Богу там у кухні такий вузьенький тапчан, що можна впасти, лягайте тут, – благала вона мало не плачучи.

– Тапчан ширший за лавку, і хай жінка лягає в кухні, – втрутилась мати, і перерішила цю справу. Вона незадоволено дивилася на вперту дочку, не розуміючи підозри Лесі.

– Але ж, мамо, у кухні повно мишей... і щури! – з притиском закінчила Леся.

Мати спантеличено подивилася ще раз на дочку й замовкла. Мишей у кухні ніколи не було, а про щурів у цілому селі ніхто не чув.

– Тоді я клумачок з пожитками залишу тут, у кімнаті, а щури людей не кусають, – посміхнулася Параска, і таки вирішила вигріватися в кухні.

Леся трохи заспокоїлася і більше не сперечалася. Мати занесла до кухні солом'яну мату, дала Парасці свою суху сорочку й ковдру.

Коли все втихомирилось і в кімнаті залишилася мати з дочкою насамоті, мати запитала:

– Що це з тобою, Лесю, сталося, що ти видумала мишей та шурів?

– Мамо! Я боюся! А що як ця жінка вночі втече? – тихо прошептала.

– Бог з тобою, дитино! Та ж у неї хрест на грудях, – з докором кинула.

Леся журно зідхнула й нічого більше не сказала. Вона підійшла до кухонних дверей і обережно, тихенько трішечки прочинила. Потім взяла з полицки книжку, примостилась біля гасничка й почала читати. Вона дивилася в розгорнену книжку, але вся душа, серце, розум наслуховували за кухнею. Її очі блукали по стелі, по вікнах, що почали муруватися орнаментами, по полицці з книжками та найбільше зупинялися на кухонних дверях. Кожне ледь чутне шемрання в кухні, шурхіт чи шарудіння ковдрою жінки на тапчані, насторожувало Лесю до напруги. Очі її то звужувались насторожено, то злякано поширювались, то наповнювались смертельним страхом. Вона мов загіпнотизована сиділа затамувавши віддих в напруженні витягнувши голову в бік кухонних дверей. І коли навіть хатню тишу зрушував випадковий тарган у древній шпаринці, вона здригалася і її очі насторожено поширювалися. Їй усе видавалося підозрілі звуки, що походили саме з кухні.

Мати, помолившись Богові, давно лежала на окремому ліжечку з примкнутими очима й чутно було її спокійне дихання, а Леся при слабкому блиманні гасничка з розгорненою книжкою сторожко прислуховувалася до найменшого шелесту в кухні. Але там було тихо. Очі в Лесі стомлено злипалися, голова хилилася до сну, книжка кілька разів випадала з рук, але Леся не здавалася. Послиненим пальчиком протирала очі й пробувала читати. Далі вже сили її цілком вичерпалися і вона обережно лягла в ліжечко, не роздягаючись, прикривши тро-

хи гасничок. У кімнаті залягли спокійні тихі сутінки. Леся лежала й журливо думала про гостю. Яка вона бідна ця гарна жінка, і чому це вона має відповідати за вчинки свого чоловіка? Чому взагалі одна людина мусить відповідати за іншу, коли кожна людина має свій власний розум?

Так роздумуючи, Леся починала дрімати, але досить було з кухні почути легенький кашель, як вона рвучко зривалася з ліжка, навшпиньках наближалася до кухонних дверей і прикипівши до одвірка, довго прислухалася. Минало кілька тривожних хвилин тяжкої тиші, і тоді вона знову поверталася заспокоєна до ліжка, обережно лягала боком, не спускаючи очей з кухонних дверей.

– Боже милостивий, допоможи мені витримати до ранку й не заснути, – благала вона Всевишнього думкою. Але як не чинила вона спротиву, сон таки подолав її і вона задрімала. Десь опівночі схопилася, як ошпарена. З кухні чулися страшні підозрілі стишені кроки. Леся кинулась до дверей і припала вухом до щілини. Довго закам'яніло прислухалася. У кухні стояла мертва тиша. Чулося тільки ритмічне дихання стомленої жінки. Леся повернулася до свого ліжечка й тихенько лягла, але серце, мов несамовите, злякано гупало.

– Мамо! – стиха покликала вона.

– Чого тобі доню? – спросоня обізвалася мати.

– Я боюся.

– Заспокойся, дитино, чого тобі боятися?

– А як тітка Параска утече?

– Бійся Бога, дитино! Вона цього ніколи не зробить. Вона релігійна!

Леся замовкла. Мамині переконливі слова не доходили до її серця, вона дуже боялася, щоб ця чужа жінка не втекла. А що як втече?

Леся нервово переверталася на ліжечку з боку на бік, тривожно прислухаючись до найменшого звуку. То їй здавалося, що під вікном хтось підкрадається, то на горіщі хтось гомонить, то в кухні якесь шемрання. Груди мало не розірвуться зі страху. Кожного разу лягала так на подушку, щоб чути

обома вухами. Ще два чи три рази тихенько, мов вивірка, сповзала з ліжка, крадькома наближалася до кухонних дверей. Але завжди в кухні було тихо, коли вона прислухалася біля дверей.

– Мамо! – знову гукнула вона, не в силі стримати хвилювання.

– І чого ти, дитино, марудишся? – розгнівано запитала мати.

– У кухні хтось тихенько ходить, – злякано прошептала.

– Ніхто там не ходить, це тобі мариться, – грубо відповіла спросоння.

– Але ж мамо, послухайте самі. Чуєте шарудіння?

Мати знеохочено підвела голову, насторожено послухала й спокійно лягла.

– Господи, і чого ти морочиш мені голову? Одягнись та біжи й переконайся, що все там спокійно. Вийди, мов би за потребою надвір, і подивися, що там у кухні діється, – порадила й спокійно примкнула очі.

Леся окрилена мудрою порадою в одну мить накинула на себе кожушок і сміливо зайшла до кухні. Глянула на тапчан і страх зник з її думки. Жінка міцно на тапчані спала. Крізь вікно спливало блакитне місячне сяйво, лягало на тапчан і робило жіночу головку мов в авреолі, святою. Леся вийшла з хати, зупинилася на порозі й заспокоєно зідхнула. Надворі так було гарно, як перед Новим Роком. Тихо, спокійно й біло. Місцями з під снігу чорніла земля і протикалась зелененька травичка, а над голими ще деревами здіймався легенький сірий туман. Здавалося, що весна вже прокидається і починає дихати радісними грудьми. Зі стріхи часом зривався кусочок мерзлого снігу й дзвінко розбивався на твердій землі. Мороз таки добре скував болото. На сході яснішало й Леся раділа, що ніч минула щасливо. Повернулася тихенько до хати й лягла в ліжку.

Удосвіта, як на сході вже добре на світ благословилося, мати з дочкою прокинулись якось разом. Хто з них перший зашарудів – невідомо. Але Леся перша скочила з постелі й

кинулась до кухні. Глянула й завмерла. Тапчан порожній, а постіль валялася на долівці. Маленьке серце в Лесіних грудях зупинилось і забракло повітря.

– Мамо! – Жінка втекла! – страшно заверещала, і очі її зробилися такі великі, мов би перед нею стояла шибениця.

– Не може бути, – розгублено відповіла мати, шукаючи на ноги капці, що десь зникли.

Натрапивши на старі черевики, похапцем взула босоніж і ніяк не могла застебнути на грудях теплу кохту, так розкуйовджена, простоволоса й вскочила в кухню.

Леся ще ніколи не бачила мами такою зляканою. Уста посиніли, зуби дрібненько цокотіли, а очі якісь страшні, невиразні, мов у божевільної. Цей мамин вигляд ще більше підкреслив Лесі страшну небезпеку.

– Вона мабуть вийшла за потребою, – пробувала мати заспокоїти себе й дочку, зашнуровуючи на нозі черевика. Потім обидві вийшли на подвір'я, заглянули в хлів, подивилися за клуню, і навіть почали розгортати купу хворосту, яким користали для палива. Жінки нігде не знайшли, навіть слідів не видно. Збентежена такою подією, мати не могла сказати й слова, вона сціпила зуби, зайшла до хати, одягнула поспішно пальто й вискочила на вулицю. У Лесі страх цілком відібрав мову, вона навіть не знала, що робити. Якось флегматично стояла й дивилась, як мати спотикаючись бігла до церкви. Довго Леся в тривожному напруженні виглядала матір. Далі не витримала й сама кинулась на майдан.

Етап уже витягнувся довгою валкою, готовий до маршу. По боках конвоїри стримували на ланцюгах грізних вівчарок, що раз у раз лунко перегавкувались, а позаду вишикувались підводи для охоронників з харчами. Спереду у валці жінки, а позаду чоловіки, по чотири в ряд. Серед жінок Леся побачила маму, бліду, закам'янілу, без жодного виразу в очах, мов мумія.

– Мамо! Де ж та жінка з хрестом на грудях? – розпучливо кинула Леся зневажливий запит.

Мати сумно й неквапливо повернула голову й суворо проказала:

– Дочко! Не гріши! Тут трапилася якась страшна помилка!

– Я вас питаюся, де жінка з хрестом? – ще голосніше, гістерично заверещала Леся і кинулася до матері в обійми. Обидві заридали.

– Шагом марш! – крикнув старший конвоїр і валка ворохнулася.

– Мамо! Я піду з вами! – верещала Леся, мов божевільна.

– Геть звідсіть! – гукнув конвоїр і витягнув її з валки.

– Біжи, дитино, і принеси мені на дорогу той клунок, що жінка залишила в хаті, – наказала мати дочці.

– Боже ж мій! Не залишайте мене мамо на призволяще, з ким же я житиму? – ридала дочка, намагаючись ще раз обняти свою маму, але вартовий брутально її відштовхнув.

– Це непорозуміння, дитино, помилка! Я повернуся, скоро повернуся! – гукала мати до дочки, спотикаючись серед валки. – Біжи за клуночком! – гукнула на останку.

Леся раптом збагнула, що вона гине, що під ногами хитається земля, і в очах потемніло.

Та ось повернулася свідомість, якась сила штовхнула до дії. Мати ж без куска хліба. Боже ж мій! – і як навіжена дикою сарною погналася додому.

Етапників Леся догнала за селом. Знесилена фізично, заломлена морально, розбита горем, вся в сльозах, передала матері клуночок, а сама, безталанна залишилася серед степу на ласку Божу. Залишилася сиротою. Батька забрали раніш, а тепер з жарту злої долі – матір.

Минуло два роки, два страшних довгих роки поневірянь в далекому та холодному Сибіру. У засланниці Варвари від цинги випало сім зубів і вона відморозила три пальці. Щоранку кашляла кров'ю, і нестерпно боліло їй у грудях. Вона вже молилася ночами не за себе, не за чоловіка в Сибірі, а за дочку, що залишилася круглою сиротою, і нема від неї жодної вістки. За цих два роки виплакала стільки сліз, що можна було б втопити ката.

Була неділя. Навіть на засланні раз на тиждень жорстока

влада дозволяла на відпочинок, і всі жінки цей день працювали для себе: прали білизну, латали шмаття, гоїли заподіяні працею рани. На дворі стояла третя весна. І саме в цей теплий день до табору засланців пригнали поповнення з іншого табору. Варвара розвішала на мотузці білизну, а сама пішла подивитися на новоприбулих. Може трапиться земляк, а може й свого чоловіка знайде. У житті всіляко трапляється. Вона стояла й дивилася, як німі жінки й жваві дівчата метушилися із своїми вузликами, юрмилися табунцями, щоб потрапити разом до одного барака. Але збоку стояло кілька жінок і байдуже розглядали табір свого нового поселення. У таборі, де вони перебували, вибухла якась пошесть і всіх підкосила. Залишених у живих пригнали сюди.

Варвара приглядалася до цих збайдужілих сивоголових жінок і прирівнювала свою долю. Раптом в однієї жінки з під фуфайки на грудях на ланцюжку блиснуло срібне розп'яття. У Варвари аж в очах потемніло, аж по спині пробігло морозом. Вона кинулася ближче до змарнілої сивоголової жінки. Невже Параска? – зринула думка. Ні, Параска була молода, чорнява, струнка. А це ж якась бабуся старша від мене.

Варвара підійшла ближче.

– Чи ви часом не Параска Ткачук? – обережно запитала змарнілу жінку.

Жінка здригнулася і злякано глянула на Варвару. Голос цілком знайомий, хоч з вигляду ця бабуня багато старша від Варвари.

Аж ось де доля судила ще раз зустрітися цим двом жінкам – посестрам.

– Тіточко, голубочко, де ж ви тут узялися? – кинулася Параска з протягненими руками до Варвари.

– Геть від мене зраднице! – суворо наказала Варвара й відступилася. Вона думала, що це поповнення щойно прибуло з України, і Параску вдруге покарано.

– То я тебе пригріла, нагодувала, приголубила, а ти зраднице втекла й через тебе я потрапила до Сибіру, осиротивши дочку, – грізно карбувала Варвара свої жалі.

– Сестро моя, голубонько, я не винна! – заридала Пара-

ска, і впала перед Варварою на коліна. Хапала за ноги й цілувала піврані черевики.

– Встань, негіднице, і розкажи, за що тебе тепер сюди привели, – звеліла Варвара Парасці.

– Присягаюсь Богом, що не винна, – піднявшись лементіла Параска. – Тієї страшноєї весняної ночі я ранком вийшла з вашої хати за потребою. Зайшла за клуню, а тут мене схопили два озброєних конвоїри й повели до валки. Але то була не наша валка, а інша, з іншого села, з якої втекла жінка. Мене й забрали за неї. Але я аж після довідалась про це. Я думала, що то таки наша валка рушила. Боже ж мій, я ж терпіла голод і холод, бо мені не дозволили навіть зайти до хати за клумком, – поспішно розповідала Параска, щоб встигти передати всю правду.

Варвара слухала, обличчя її яснішало, очі веселішали, наповнювалися слізьми радості, і нарешті вона вигукнула:

– Слава ж Тобі, Господи, що так сталося! – і обняла Параску. Кілька разів широко поцілувала, а потім заспокоївшись, продовжувала:

– Прости мені, сестричко, за злі думки про тебе. Усе думала, що носиш на грудях хреста, а в грудях отруту. І яка я рада, що помилялася. Господи, прости мені! – і знову обняла та поцілувала Параску.

Для цих двох страдниць це день був найщасливіший у житті. Віра в людину – найбільше щастя.

До самого вечора жінки оповідали про свої дворічні терпіння, про прикрий випадок, що зруйнував життя Варварі й дочці Лесі. Але тепер уже правда виясниться, і Варвара буде виправдана, як безпідставно покарана. Може вже завтра вийде на волю.

Та марні були сподівання. Три місяці ходила скарга Варвари по головних управліннях концтаборів. А коли вже з Москви прийшов дозвіл про звільнення, Варвари вже не було. Пошесть, що її принесли новоприбулі до табору за місяць поширилась і половина в'язнів загинула. Серед них і Варвара. Посестра Параска дала слово, вийшовши на волю, розшукати Лесю і скинути з себе страшну підозру зрадниць.

Нізна дефіляда

МІСТЕРІЯ

Кришталево чисте темно-синє небо без жодної плямочки з круглим ясно срібним місяцем та дрібненькими золотими зорями створювали таку величну гармонію всесвіту, таку чарівну симфонію краси, що хотілося вічно плисти серед тієї гама барв і звуків у чистому повітрі та полюватися краєвидом природи з живими квітами, крутими горами, зеленими ланами, чудовими містами з модерними скляними будинками, блискучими річками й озерами, переповненими рибою та гарними широкими й рівними дорогами – магістралями.

По гайвях, мов на екрані, безконечними потоками пробігали, пили блискучі авта з усміхненими й щасливими обличчями мешканців цієї благословенної вільної землі.

Мандрівник поспішав. Він швидко летів на Схід до своєї батьківщини. Він востаннє любувався чудовими краєвидами культурного Заходу, який назавжди залишав за собою з вільними людьми. Востаннє прощався з сонячним світом. А спереду... Ось він уже почав помічати перед собою густу темряву, долітали людські стогони, дитячий плач, робітничі зідхання. Він збагнув, що наближається до бідної, знедоленої своєї батьківщини.

Впірнувши в гущу навислих чорних хмар, що клубочились над цією поневоленою землею, він відчув, що летіти стало значно тяжче, що повітря тут іще густіше, напоєне большевицькою отрутою, якесь затхле, задушливе, смердюче, мов би в пеклі.

Глянувши з неба додолу, мандрівник завважив густе плетиво високих колючих дротів. Між дротами – глибокі вовчі ями з підступними пастками. Далі вздовж кордону бовваніли високі бетонні доти з вистромленими цівками кулеметів та жерлами гармат. А далі, ген-ген виднілися замасковані міни

поля, між якими чаїлися у схованках озброєні прикордонники з вартовими псами.

Залізна заслона! – подумав мандрівник, і сумно посміхнувся. – І птах не перелетить! Але він невидимкою летів і поспішав далі. Залишивши позаду кордони, гість з далекої чужини трохи знизився, щоб ближче розглянути рідну землю і глибше вдихнути пахощі чорнозему, напоєного легендарним евшан – зіллям. І раптом – у нього вибухнула нечувана радість. Не все тут чуже, вороже, пропаще. І хоч чорні отруйні хмари однаково клубочились над землею, і хоч повітря навколо було задушливе й тяжке, але рідна земля вилонювала тонкі пахощі чебрецю, не отруєного навколiшнім повітрям, а любі волошки й веселі блакитні дзвіночки усміхнено вітали його головками, бреніли в серці ширими голосочками. Рідна земля зустрічала його випарами українського поту й материнського молока, яким його виростила мати – Україна. Він уже не помічав розкиданих по рідній землі численних могил без хрестів, він не бачив білих кісток своїх рідних, розкиданих під час голоду по чагарниках і ровах. Він тільки бачив вічно блакитне небо над головою, вічно прозорі річки з живучою водою серед жовтих пшеничних ланів. Перед ним на виднокрузі мерехтіли вічно палаючі смолоскопи, закликаючи до боротьби за волю.

Мандрівник давно вже залишив батьківщину з рідним небом і чорноземом, він на чужині вже почав втрачати пах евшан – зілля, він навіть почав забувати ті шляхи й байраки, якими водив своїх безстрашних і хоробрих лицарів полками й сотнями проти загарбника – окупанта. Тоді доля зрадила його націю, полки не витримали чисельно переважаючого ворога, що підступом і обманом здобув перемогу. І тоді його полки відступили, залишивши батьківщину ворогові на поталу, але ганебного миру з ним не підписали.

Мандрівник тужливо зідхнув, вдихнув з новою силою пахощі рідної землі, і з подвоєною швидкістю полетів далі. Го-стрим зором оглядав широкі простори своєї Соборної України. Четвертий Універсал в силу світових обставин знайшов своє здійснення. І коли б ще здобути самостійність, то й частю не

було б меж. Але... кругом неволя і люди з ярмом на шиї. Довкола сльози й стогін...

Мандрівник поспішав. Убогі обшарпані села, знедолених людей зустрічалося на кожному кроці села, міста, фабрики, чи штольні. Навкруги неволя. Та ось раптом із темноти блиснула золотими банями св. Софія! Київ, рідний Київ! – прошептав мандрівник і змахнув сльозу. Глибше вдихнув столичного повітря, відчув свіжість чистої води Дніпра Славути. Над Києвом легким серпанком здіймався туман, але силуета св. Володимира з благословенним хрестом у піднятій руці виразно вирізблювалася в імлі.

– Вітаю Тебе, наш просвітителю! – мовив мандрівник і перехрестився.

Київ спав. Оповітий тишею, тривожно дрімив. Навколо немов би все мовчало. Повний місяць, мов жебрак, крізь імлу цідив скупе світло, і золоті зорі боязко мерехтіли в небі. Вічно дзвінки й гомінки соловейки й птахи наполохано принішкли, не лунали, як колись, тужливі українські пісні до опівночі, не чутно навіть приглушеного сміху вічно живих закоханих. Усе завмерло під тягарем окупанта. Немов би чума котилася страхітливим драбиняком, витрушуючи скрізь смерть. Тільки ковані чоботи жорстокого окупанта сміливо й гучно видзвонювали по хідниках.

Моторошно було на рідній батьківщині.

На високій вежі Собору св. Софії в самотньому невеличкому віконці постійно блимало чарівне світло, помітне тільки вірним людям. Не бачили цього світла хижі очі окупанта, не помічали його зрадники та запроданці, невидне воно було й для своїх яничарів та грошолобних опричників. Це світло в невеличкому віконці св. Софії світило й давало надію тільки вірним людям з українським серцем і широкою душею, тільки синам і дочкам матері України, що каралася в неволі. Ці правдиві сини й дочки, що вміли відрізняти ворога від приятеля, при зачинених вікнах, при замкнених дверях кожної глухої ночі працювали для добра своєї нації. Вони сиділи в підпіллі, ховались в катакомбах і кували зброю, щоб розірвати кайдани

неволі. Вони завжди бачили це світло надії на високій вежі св. Софії і вірили в перемогу. Вони вірили, що на майдані перед Собором біля монументу гетьмана Богдана знову замайорять жовто-блакитні прапори незалежної України, так само чисельно, як під час проголошення Четвертого Універсалу.

Знизившись з неба на Софійському майдані, таємничий мандрівник пішов просто на чарівний вогник, що блимав з високої вежі св. Софії. Мандрівник знав, що там постійно перебуває і працює живий дух великого мужа України – Віра й Надія нашого майбутнього.

Гість вибрався східцями до самого поверха високої вежі й зупинився. Передихнув і обережно тричі стукнув у двері.

– Хто там? – почувся за дверима старечий, але дужий голос.

– С и м о н ! – сміливо назвався мандрівник.

– Хай буде благословенне ім'я твоє, великий мученику! Заходь! – почувся дозвіл.

Гість відчинив двері й переступив поріг. Звів очі й побачив могутню постать з сивосріблястою довгою бородою, у білосніжній тозі, а над головою всіма барвами сяjala авреолею Божа благодять.

– Підійди до мене, сину мій, хай я тебе поцілую, – радісно мовив господар до гостя і вийшов із за стола.

– Спасибі, святий отче Василю, що приймаєте, – мовив Симон і підійшов. Вони обнялись, як син із батьком після довгої розлуки.

– Що тебе, Симоне, змусило завітати сюди з далекої чужини? – поцікавився св. Василь.

Симон тяжко зідхнув і обвів ясним поглядом келію. Непорочні білі стіни скромного мешкання світилися, як чисте небо, тільки спереду на стіні блистів золотий хрест, а під хрестом яснів срібний тризуб – герб св. Володимира. І тут у Симона зринула згадка, як під цим державним гербом-тризубом він водив свої полки проти ворогів України, і як Митрополит Василь Липківський з Хрестом у руці боровся з безбожниками за Автокефальну Українську Православну Церкву.

– Доля матері – України змусила мене, св. Отче, повернутися на Батьківщину. Тіло моє може спочивати й у Парижі, але дух мій самостійницький потрібний для українського народу. Тому я і повернувся в Україну, щоб пригадати молодому поколінню наше святе гасло – Самостійности.

– Добре сину робиш! Саме тепер в Україні дуже потрібний твій дух. Але чи ти хоч трохи себе – самостійницького думання та свого духу залишив для еміграції, чи не забуде наша людність на чужині про своє призначення?

– Залишив, святий Отче, – сумно зідхнув Симон.

– То чого ж ти так сумно зідхнеш? – збентежився св. Василь.

– Українська еміграція на чужині, особливо в Америці, багато зробила: по-перше, власними коштами збудовано у Вашингтоні величавий монумент нашому Пророкові Тарасові Шевченкові – борцеві за волю поневолених народів; по-друге, Український Конгресовий Комітет спромігся подолати численні перешкоди й провести через американський Конгрес і Сенат закон про Тиждень Поневолених Націй, яким щорічно президент нагадує світові про існування в світі поневолених націй; по-третє, православна людність в Америці збудувала в Бавн Бруку величаву Церкву-Пам'ятник, – жертвам московського голоду в Україні в 1932-33 роках; по-четверте, щорічно святкується урочисті роковини 22-го січня, дня проголошення Самостійности й Соборности України. У цей день наші православні й католицькі Єпископи читають молитви в конгресі за волю Української Нації, а губернатори всіх великих міст Північної Америки на своїх ратушах підіймають поруч із зоряним американським прапором наш жовто-блакитний. Ці досягнення української еміграції на чужині та численні інші дрібніші, – стверджують, що еміграція не спить, а діє, але... – і Симон замовк.

– Чого мовчиш сину, продовжуй далі, кажи все мені! – захвилювався св. Василь.

– Замовк я св. Отче, тому що на твоє Митрополиче місце в Києві, католики на еміграції готують свого католицького

Патріярха, от що мене непокоїть св. Отче. Ти ж сам додумешся, яка з цього приводу виникне різанина між українськими братами, православними й католиками в Україні.

– Так сину, це справді велика небезпека. Але ж греко-католицький Митрополит Андрій Шептицький 3-го березня 1942 року чітко підкреслив, що: Греко-католик не може стати не то, що Патріярхом, а навіть Київським Митрополитом, і що, Київський Митрополит мусить бути вибраний із православних Архиреїв чи священників. Коли б він був з'єднаний з Вселенською Церквою, всі ми, греко-католики, підлягли б йому, і я перший радо піддався б його верховній владі. Ясна річ, – сказав тоді Митрополит Андрій, – греко-католик не може стати Київським Митрополитом. Тому сину, коли на еміграції хтось заперечує ці слова, то цим він зневажає заповіді великого Митрополита Андрія. Тим більше, що український православний народ ніколи мирно не погодиться на католицького Київського Патріярха. Що ж там ще діється на еміграції?

– Сумно ще мені св. Отче, бо не вся еміграція включилася в боротьбу з ворогом. На еміграції живе й багато тисяч інтелігентів, які працюють, як заробітчани й забули за обов'язки перед батьківщиною. Не все добре й з молодим поколінням. Багато нашої здібної молоді навіть українську мову забуває. Ось, що мене найбільше непокоїть і чому мені сумно. Сильна ворожа, добре вишколена, агентура та брак ідейного проводу дають себе знати. Ворог фалшує нашу історію, очорнює наші Визвольні Змагання, підмінює правду брехнею, а еміграція... мовчить. Ось чому мені сумно, – мовив скорботно Симон.

– Не журись сину, і цими невдачами, – спокійно сказав св. Василь і лагідно поклав свою руку на Симонові плечі. – Те, що еміграція зробила – це велика перемога. Дасть Бог, що й інші успіхи будуть. Що ворог сильний – це відомо, бо ми бездержавні. Але Правда, велика правда по нашому боці, і з Правдою ми переможемо. І тому то, сину, іди до праці, лети широкими просторами України, тепер Соборної, завітай у кожну хату, заглянь під кожну стріху, зайди на всі виробні, фабрики, копальні й штольні, колгоспи й радгоспи та в численні

державні установи. Не забудь за Університети, Інститути, народні школи, подивися до всіх навчальних закладів, військових училищ та до всіх військових частин де служать українці. Дихни духом Самостійности в кожний куток, де живе і працює українська людина. Нагадай кожному багатому й бідному, поневоленому й тому, що на послугах в окупанта, що Україна чекає на їхню допомогу, щоб вирватися з неволі...

Симон покірно схиливши голову, уважно слухав повчання свого батька. А коли св. Василь закінчив, звів свої ясні й чисті очі, такі ж ясні й чисті як його душа й сказав:

– Благодатний Отче, поблагословіть мене!

Св. Василь поклав на його голову свою білу руку й проказав:

– Бог благословляє!

Симон іше раз подякував, посміхнувся і вийшов. Переступивши поріг келії, звився в повітря і розплився блакитною млою, ніжною і пахучою як ладан у церкві, і зник. Сотнями, тисячами, мільйонами запальних крапельок національної свідомости поплило в повітрі просторами України, запалюючи по дорозі людей самовпізнанням, збуджуючи приспану комуністичною отрутою національну свідомість, запалюючи кожного до боротьби з московським шовіністичним окупантом.

* * *

Уже п'ятдесятий раз збирається ця дивна новорічна дефіляда в столиці України та ніколи вона ще не була такою імпортантною, численною, могутньою, вразливою та грізною.

У ці сумні й трагічні п'ятдесяті роковини большевицької тиранії в Україні, процесія особливо знаменна тими численними втратами, жертвами, що їх зазнав український поневолений народ від московського імперіалізму, і тому вона так значушо відмінна від усіх попередніх процесій.

Ледве замруть в далині, розтануть в повітрі останні звуки курантів годинникової вежі опівночі, як нагло після дванадцятого удару здрігнеться вся українська земля і починають відбуватися дивні явища не тільки в Україні, а й поцілому

СРСР. Тоді на всіх могилах закатованих большевизмом жертв, на всіх руїнах історичних пам'яток починає ворухитися сивий мох, починає тріскатися земля, і в повній красі виростають відроджуються зруйновані большевицькими руками пишні будови. Тоді у Києві піднімаються на поверхню землі: – Золотоверхий Михайлівський Манастир, Трисвятительська Церква, Дзвіниця Кирилівської Церкви на Куренівці, Успенський Катедральний Собор Києво–Печерської Лаври, Військова Микільська Церква, Митрополіча Палата, Чернечий Корпус в Києво–Печерській Лаврі, Палатна Башта в огороді Києво–Печерської Лаври, Успенська Церква на Подолі, Церква Різдва на Подолі, Церква Малого Миколи, Петро–Павлівська Церква, Стіни Михайлівської Брами, Константинівська Церква та багато інших Церков.

Усі ці святі будови, знищені большевицьким окупантом з Москви, починають відтворюватись, відбудовуватись, вирости, і велично та урочисто ясніти в зоряному небі чудовими вітражами, прекрасною мозаїкою та орнаментами, світити золотими хрестами. І тоді раптом у Катедральному Соборі Св. Софії хтось невидною рукою починає дзвонити в усі дзвони. Під ясным зоряним небом, чистим свіжим повітрям котиться, лунає дзвінкий, як срібло, голос Божих благовісників і летить переливається лункими хвилями, широкими лугами, засніженими полями, приишклыми байраками й безмежними просторами з старого Києва по цілій Україні. І тоді раптом у вікнах всіх Церков і Соборів запалюється, спалахують чудові вогні, а з хорів починає лунати урочистий молитовний спів.

Уся скорботна Українська Земля переймається цим Боже-ственным співом, дзвенить, ворухиться, гуде, стугонить і розсипається на порох. Тяжкі брили над глибокими братськими й загубленими одинокими могилами, розсипаються, і з могил підіймаються кістяки та ще не зітлілі трупи всіх мучеників – розстріляних, закатованих і голодом замучених...

Страхітливе видовище. Бренять кістками, гримлять кайданами, скриплять на руках колючими дротами, і всі поспішають на маєстатичну дефіляду. Незчисленними потоками ли-

нуть вони з цілої України, з широких засніжених нетрів холодної Півночі, з пустирів непривітного Сибіру. Поспішають вони всі до своєї любові Батьківщини, до свого замерзлого Дніпра, щоб срібною кригою дійти до Володимирської Гірки в Києві й показати Святому Володимирові людські муки та терпіння та вимолити через нього в Бога прощення і Волі для тих, що залишилися живими.

Поспішають закутим кригою Дніпром – Славутою безвинно розстріляні з Винниці, ідуть замордовані з Умані, квапляться закатовані з Одеси, Харкова, Полтави, крокують шерегами бійці розстріляні під Базаром, поспішають ті, що склали голови під Крутами. Швидким кроком маршують Упісти із Львова, Бреста, Хусту. Невидимими крилами летять замучені з Сибіру, з Соловків, Воркути. П'ять соток молоденьких дівчат з пошматованим білим тілом, з розчавленими кістками танками чекістів, поспішають з Караганди, де їх Москва замучила нечуваною жорстокістю. Ідуть тисячі інших мучеників з далеких сибірських концтаборів. Спускаються довгими колонами з високих Карпат до святого Києва на нічну дефіляду борці за волю. Сотнями й тисячами пливуть вони з незгаданих і непозначених на мапі місцевостей.

Таємниче й моторошне шарудіння кістяків, всуміш з болісним брязкотінням кайданів та скреготом колючих дротів на руках і ногах створювало, замість урочистої оркестри, замість звуків фанфар, страшні квиління, стогони, плач і скрегіт зубів цієї мученицької нічної дефіляди.

Залишаючи за собою блакитне сяйво, з неба зійшов Святий Апостол Андрій з багряною авреолею навколо голови й довгим посохом у руці. Поруч нього гордо їхав на коні Св. Юрій Переможець, і вони зупинились на Київській Горі, де колись Св. Андрій поблагасловив це місце для України – Руси. Монумент Св. Володимира – Хрестителя України – Руси раптом ожив, зійшов зі свого постаменту й наблизився до Св. Апостола Андрія, високо тримаючи в руці Христове Світло.

Обидва береги Дніпра були заповнені постатями тих, хто цікавився цією дефілядою. З правого боку Дніпра – Славути

стояли: Гетьман Богдан Хмельницький, гетьман Іван Мазепа, гетьман Пилип Орлик. Недалеко, під крилатим каштаном, розмістилась духовна когорта України: – Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка, Іван Котляревський, Г. Сковорода, Марко Кропивницький, Михайло Старицький, Іван Тобілевич, Михайло Грушевський та багато інших духових провідників народу. Недалеко стояли численні військовики серед яких виділялась постать Андрія Мельника.

З лівого боку за Дніпром бовваніло море українських катів, серед яких спереду вирізбювались три постаті. На перших двох Тарас Шевченко звів руку й промовив до свого сердовища:

– Це той Перший, що розпинав Україну, а Вторая доконала вдову – сиротину.

У третій постаті, ще не зотлілій у військовому френчі й високих чоботях, усі учасники дефіляди впізнали новітнього ката Йосипа Сталіна.

– Ти, товаришу, добре працював, ліпше за мене, – з вдячністю мовив до Сталіна Петро Перший, оглядаючи численну дефіляду. – Хто ж тепер буде продовжувати твоє страшне діло для добра Росії, що ти так передчасно прийшов сюди?

– Не турбуйся, царю, я залишив там своїх вірних учнів, надійну зміну, які не зрадять Росії, і їхні плідні наслідки ти ще побачиш в дефілядах наступних років, – впевнено відповів Сталін і самозадоволено почав набивати грузинським тютюном свою улюблену люльку. Люципер нагло вискочив з-під землі й запобігливо подав катові розжеврене вугільце.

У цей час Св. Володимир підняв ще вище Христове Світло й дефілада розпочалася. Крижаною дорогою замерзлого Дніпра рушили жертви московської неволі. Три кати з люципером на лівому березі, осліплені ясним Христовим Світлом, заховавшись між каміння. Сталін натягнув на очі кашкета, Петро Перший заслонив рукою очі, Катерина Друга розгорнула перед собою парасольку, а всі опричники з Ягодою, Дзержинським, Єжовим, Берією та тисячами інших впали ниць на землю.

Крижаним Дніпром тихо рухалась дефілада. Спереду, зго-

рбившись під тягарем безмежних мук, брязкаючи важкими кайданами, ішов височезний кістяк. Військовий одяг звисав на ньому клаптями, від далекої мандрівки й походів ноги кривалились, тільки золота булава гордо блискала самоцвітами та грізна й довга шабля тяглась за ним по льоду.

– Хто це такий? – запитав св. Апостол Андрій.

– Останній Кошовий Отаман Січі Запорізької Петро Кальнишевський, – тихо відповів св. Володимир. – Його Катерина замучила в Соловецькому монастирі на Білому морі.

За Кальнишевським гриміли кістяками постаті замучених Москвою гетьманів – Многогрішний, Самойлович, Полуботок. Гетьман Богдан Хмельницький глянув на цих мучеників і низько схилив голову, а Тарас Шевченко наблизився і з докором прошептав:

*О, Богдане
Нерозумний сину!
Подивись тепер на матір
На свою Україну...*

А густа лава людських кістяків широким потоком плила вперед благально здіймаючи руки до неба. За гетьманами йшов Головний Отаман Симон Петлюра, що його закатував московський агент жид Шварцбарт у Парижі. Високо піднесений в небо жовто-блакитний державний прапор із тризубом, на якому написано: „За Соборність і Незалежність України”, згинався на державу від тягару замерзлої крові, що крижаними бурюльками брязкотіла замість торочків.

За Симоном Петлюрою із підступною скринькою з пекельною машиною під пахвою невідступно видовжував кроки Коновалець. За Коновальцем поспішав Степан Бандера.

Далі на чолі численного духівництва у закривавлених ризах ледве рухався знесилений недолею Митрополит Київський і Всієї України – Василь Липківський з високо піднятим хрестом, на якому горіли, мов сонце, чотири літери: – УАПЦ. Поруч нього, Митрополит Микола Борецький. Далі Єпископи Греко-Католицької Церкви, Йосафат Коциловський з Перемиш-

ля та Владика Григорій Хомишин із Станиславова. За ними йшли, співаючи молитву, Владики УАПЦ: – Архiepіскоп Нестор Шараївський, Костянтин Довтієвич, Теодосій Сергіїв, Олександр Ярещенко, Іван Павловський, Степан Орлик. У другій шерезі рухались Єпископи: Костянтин Малюшкевич, Юрій Жевченко, Микола Карабіневич, Володимир Даханіна, Володимир Самборський, Григорій Мозолевський, Григорій Стороженко, Максим Задвірняк, Юрій Тесленко, Конон Бей, Юхим Калишевський, Юрій Міхновський, Петро Ромоданів, Михайло Макаревський, Олександр Червенський та Антон Гриневич.

А позаду за ними, скільки оком глянеш, страдницька людиність: у чорних рясах понад дві тисячі священників відродженої УАПЦ, за священниками десятки тисяч вірних із хрестами на грудях, із вірою в серці. Усі вони, пройшовши Голготу, після тяжких мук і страждань, прийняли смерть праведників.

Потім військовим кроком наблизилась колона 359 осіб. На них пошматований одяг, знищена амуніція, постріляне тіло...

– А це що за юнацтво? – жажнувшись, запитав Св. Апостол Андрій.

– Це ті лицарі, що не зрадили батьківщини, не пішли за облудними гаслами большевиків, а полягли смертю хоробрих за волю свого українського народу під Базаром.

– Бог їм приготує найкраще місце в раю, – тихо промовив Апостол Андрій і післав своєю рукою благословення лицарям.

За цією колоною показалась друга. Ішли зовсім молоді юнаки в студеньких шинелях, гімназійних тужурках. Кров із них іще й тепер цідилася, спливала на лід і закривавлювала чисті груди могутнього Батька Дніпра.

– А це ті сини матері – України, що намагались своїми юнацькими грудьми загородити шлях ворогові під Крутами, – мовив Св. Володимир Апостолові Андрієві без запиту.

А далі йшли й ішли колонами окривавлені кістяки, залишаючи за собою потоки гарячої української крові, що струмила з них. Незабаром білий лід сивого Дніпра від Києва аж до

Козацьких Дніпрових порогів залився червоною кров'ю. Потім чоловіча колона змінилася жіночою та дитячою. Своїми слізьми, пролитими під час неволі й штучного голоду, під час репресій та розкуркулення вони змивали кров, і лід поволі почав блистіти, як дорогоцінний на сонці кришталь.

– Хто ж це за жінки та діти? – не стримався Св. Апостол Андрій і сам змахнув сльозу з обличчя.

– Це ті, від яких забрали чоловіків і батьків на Сибір, яких кат – володар з Москви позбавив власного хліба й приневолив умерти з голоду в найповільніших і найжорстокіших муках. Цих страдниць найбільше: цілі мільйони...

– Боже Праведний! Прийми їх у Царство Небесне! – гаряче мовив Св. Андрій, звівши ясне чоло до неба.

Далі показалася колона людей з великим гаслом: Геть від Москви!

Цих людей усі добре знали. Вони сумлінно пописувалися большевицькими наказами, сиділи в урядових кріслах і споглядали на народні муки, пророкували щастя майбутнім поколінням. А потім, коли кат ухопив їх за груди, раптом витверезилися, збагнули свої політичні промахи й гукнули: „Геть від Москви“! Але було вже пізно.

– Ха-ха-ха! – зареготався між камінням Сталін, побачивши своїх помічників. – Ви, дурники, впіймались за запашне сало, як голодна миша. Треба було це гасло висунути раніш, а тепер, хе-хе-хе!.. У мішку ви тепер, товариші, зв'язані, хе-хе-хе!..

Похнюпившись, сумно брели чвірками: Микола Скрипник, Микола Хвильовий, Вадим Охрименко, Людвик Сідлецький, Віра Сідлецька, Борис Тенета, Аркадій Казка, Крушельницький Антін з родиною та інші.

За цією групою маршувала когорта поетів, що їх знищив окупант: Олекса Влизько, Лада Могильницька, Володимир Свідзінський, Олександр Сорока, Дмитро Фальківський, Василь Чумак, Григорій Чупринка, Майк Йогансен, Мелетій Качура, Остап Луцький, Євген Плужник, Вероніка Черняхівська... А трохи далі йшли письменники: Кость Буревій, Григорій Косин-

ка, Михайло Лебединець, Гнат Михайличенко, Сергій Пилипенко, Роман Сказинський, Гордій Коцюбан, Іван Микитенко. А далі за письменниками сумно плутали ногами літературознавці, мистці та журналісти: Михайло Гаврилко, Петро Дорошенко, Михайло Донець, Тарас Крушельницький, Ол. Мурашко, Володимир Науменко, Микола Плевако, Дмитро Ревуцький, Іван Стешенко, Людмила Старицька-Черняхівська, Іван Терещенко, Роман Шевченко, Іван Юхименко, Іван Врона, Лесь Курбас, Макаренко, Іван Падалка та багато інших. Коли ця колона наблизилась, то Сталін раптом вигукнув до Катерини Другої:

– Ти знаєш, хто це проходить? Скорпіони, отруйні гадюки! Це була найнебезпечніша когорта провідників української нації, – мозок народу! Я заки знищив їх, то не міг спокійно спати.

– Е-е-е... дрібниця! – зневажливо махнула рукою Катерина. – Ось коли я руйнувала Січ, то насправду побоювалася озброєних запорожців, а ти чванишся якоюсь юрбою людей без зброї.

– Ти помиляєшся, велика Катерино! Ці майстри слова володіли значно могутнішою зброєю, як козаки! Вони могли керувати людськими душами, а це куди небезпечніша зброя, як шабляка. Але я їх щасливо знищив! – і Сталін злорадно потер руки.

Далі рухались люди суцільною густою лавою: могутнім потоком трупів і кістяків була вкрита уся замерзла ріка. Люди різного віку, усіх станів і кляс, чоловіки й жінки, дівчата й хлопці, сивоголові бабусі й срібноволосі діди. Ця маса мучеників затопила увесь Дніпро без кінця і краю. З кайлами й сокирами, серпами й молотками, так як, де кого захопила смерть у неволі, на каторзі, – так і прийшли вони із своїми знаряддями праці. Були між ними цілком свіжі, щойно учора замучені, або розстріляні. Це були ті, що п'ятдесят років гинули щорічно, щоденно, щогодини, кожної хвилини в неволі, на непосильній праці, у тюрмах і далеких концтаборах. Дефіляда запрудила увесь Дніпро й зупинилась.

– Чого вони зупинились? – спитав Св. Апостол Андрій.

– Усіма забуті, світом зневажені, без хрестів на могилах, без запису в граматках, без згадки в Об'єднаних Націях, без молитви в церквах, вони світом викреслені з історії, і тому вони заблудилися та й чекають відповіді.

Запанувала тиша. Св. Апостол Андрій скорботно дивився на ці мільйони мучеників. Раптом із високого неба із-за густих хмар пролунав чистий і ясний голос Всемогутнього Господа Бога:

– Веди їх, Андрію, в Царство Небесне!

І дефіляда знову рушила, жвавіше, веселіше з надією на Бога. Попереду Св. Апостол Андрій, а позаду для охорони Св. Юрій Переможець.

– Юрію! – почувся знову голос Божий, – залишайся на землі й захищай правду!

І Юрій Переможець на дужому коні з довгим списом залишився на землі.

Тиха новорічна ніч добігала до кінця. На сході заграло багрянцем вічно радісне проміння теплого сонця, і ніч остаточно втратила свою силу. Колони мучеників зникали в сірому просторі, церкви впірнали під землею, прикриваючись руїнами й сивим мохом, пилом та забуттям. Богдан поїхав на коні на площу перед Катедральним Собором св. Софії і знову закам'янів на високому підмурку, і сонце викотилось із-за обрію могутнім ярким колом. Настав день першого січня Нового Року...

Тридцять три роки жив на землі наш Ісус Христос, страждав, помер на хресті за народ і Воскрес.

В о с к р е с н и, – У к р а ї н о!

Передсвятозні закупи

ГУМОРЕСКА

Увімкнувши радіо ще голою рукою з-під ковдри, письменник Незвичайний знову заплющив очі. Він любив вихідного дня полежати в ліжку довше звичайного й послухати музику. Очевидно робочої днини він о 6-тій годині ранку вже поспішав трамваєм до праці, а сьогодні натягнув ковдру по самі вуха й розніжено потягався в теплі.

За вікном пролітали соромливі сніжинки, а на шибках блистіла крига. Радіо зашипіло й раптом повною силою гримнула коляда: Нова радість стала!...

Незвичайний здригнувся, насторожився і аж шию витягнув з-під ковдри, так це його зворушило. Його розчуленість подвоїлась. Різдв'яні Свята завжди пригадували безжурне дитинство, радісні юрби колядників, що бігали між кучугурами снігу з галасом та жартами від хати до хати.

Коли колядка закінчилася, з радія пролунав гучний басок диктора з палким закликком українських купців робити передсвяточні закупи тільки у своїх рідних національних крамницях і цим патріотичним вчинком підтримувати могутній рух за визволення України.

У письменника Незвичайного раптом забриніло комерційне почуття включитися в цю передсвяточну торгівлю із своїм крамом – книжкою, в якій він так нещадно громить окупанта. При цій нагоді зробити своїй дружині приємну несподіванку – різдв'яний дарунок. От буде радости! Аджеж його книжка – наймогутніша зброя в боротьбі за визволення України! Чому ж тоді не піти й собі за купецьким гаслом – „Свій до свого”!

Хутенько поголившись, Незвичайний накинув плащ, бо кожуха не мав, узяв свій крам – п'ять книжок і тихенько майнув із хати.

Жваво видовжуючи кроки, помаршував до української тор-

говельної дільниці міста й обмірковував, які приємні речі придбає дружині на святочний подарунок. Шкіряні теплі рукавички будуть дуже побажані на зиму. Три–чотири долляри саме ціна, за яку він продає свою книжку. Можна придбати й вовняного светрика, хусточку або парфуму. Дружина давно мріє про парфуми, кілька разів, мов би жартома, натякала. Але заробляє він мало, а книжку надрукувати – тепер дорого, і тому не мав змоги зробити приємности дружині. Та вже сьогодні... обов'язково.

Свій до свого! Він купцям книжку, а вони йому парфуму. Гей-гей! Радіймо, жінко!

Перша українська крамниця на куті двох вулиць стояла на видному місці. Вона вабила кожного чудесним крамом, розкладеним на підлокітнику у вітрині. Тут було все для найвибагливішої красуні: Одяг найновішої моди, біжутерія французьких марок, особисті прикраси, різьба та українські вишивки. Тут і гасло у вікні українською мовою: „Свій до свого”!

– Оце й добре, – задоволено посміхнувся письменник і зайшов до середини.

– А-а-а!.. Пане маестро, вітаю, вітаю! – з широкою посмішкою вискочив на зустріч звинний продавець і приязно протягнув руку. – Чим можу служити?

– Та мені щось таке для дружини, недорогий дарунок, так на три–чотири долляри, – відповів соромливо на зворушливу увагу продавця.

– Хочете теплого светрика? Для вас тільки 7 дол. і 95 центів. Запакувати?

Незвичайний журно подивився на гарного светра й відповів:

– Мені щось дешевше.

– Тоді нічна найлонова сорочка, три долляри, п'ять – за дві, запакувати? – і знову та ж сама запобіглива посмішка й жадібні прижмурені оченята.

Письменник подивився на тонкі гарні сорочки, торкнувся обережно пальцями ніжного найлону й згідливо хитнув головою. Це саме те, чого він хотів. За хвилину пакунок лежав перед ним на прилавку.

– Я оце, пане, чув у радіо ваш заклик: „Свій до свого”!
– от і прийшов... – соромливо промимрив.

– Дуже добре, що завітали. Широ дякую вам, пане маєстро! – поспішно прошебетав крамар.

– Так ото ж я і думаю, – продовжував письменник, – чи не міг би я запропонувати вам свою книжку... в обмін. Звісно, хто ж підтримає письменника, як не свій купець, – поспішив нагадати письменник і неквапливо витягнув з торби свою довголітню працю – книжку в гарній обкладинці.

Продавець спантеличено поширив очі й обличчя його зблідло. Свої насуплені брови звів на перенісці, пильно подивився на письменника й рішучо відсунув книжку.

– Ви що, пане, смієтеся? Хто ж тепер читає українські книжки? – грізно вигукнув.

Письменник злякано відступив два кроки.

– Та коли я мінятиму свій крам на безвартісні книжки, що сотками пишуть наші грамотеї, то з торбою піду світом! – закінчив гнівно купець і з його очей сипались іскри.

Письменник трохи отямився і сам заразився гнівом.

– Але ж я у вас не бачу поки ні однієї української книжки! Купіть хоч одну, для патріотизму.

Продавець болісно скривився, тяжко подумав і... відповів:

– Пане маєстро, роблю вийняток для вас, але з умовою – нікому з купців не кажіть, бо мене заїдять! Я прийму вашу книжку, як додаток до зниженої ціни на сорочки. Кажу вам, що роблю це виключно з ідейних міркувань уболіваючи над долею письменника. За дві сорочки чотири долари й книжку, добре?

– Але ж пане, книжка мені самому коштує два долари, то як же її можу віддати за доляра?

– Патріотизм, мій дорогий, патріотизм. Людей треба про-свіщати, то хто це буде робити як не письменник? Про вас же редактори славу голосять в газетах..., а про купців що? Ні, пане, коли ви вже політична еміграція, то докладайте.

Письменник подивився на купця, на його вгядовану по-стать, на його радісне рум'яне чистоголене обличчя і безнадійно зідхнув. Він з жалем поклав на прилавок чотири долари

залишив одну книжку та вхопивши пакунок з сорочками, вискочив з крамниці. На дворі в обличчя дмухнуло свіже повітря і він посміхнувся. Бо й справді, хто винний, що ми безграмотна нація? Інтелігенція, – впершу чергу – письменник.

Поминувши дві жидівських крамниці, зупинився перед вітриною української з кухонним приладдям, меблями та іншим хатнім устаткуванням. Приглядався до речей придатних на дарунок. Облюбував м'ясорубку, що так полегшує працю жінці на кухні. Зайшов до крамниці. Продавець був заклопотаний з іншими покупцями, і не помічав нового клієнта. Письменник стояв перед розкладеним крамом і любовно приглядався. Все прикидав думкою ціну кожної речі.

– Я, пане, до ваших послуг! – почув він раптом голос над самим вухом.

– Мені хотілось би якийсь скромний даруночок, так на три – п'ять доларів, – поспішно відгукнувся він.

– Саме такий маю! Ось подивіться, – і показав на абажури до ламп, що стриміли феєричними формами мов у казці. Незвичайний зідхнув. Абажура він не потребував.

– Мені щось... практичніше та потрібніше в хаті...

– Але ж, пане! Ви тільки подивіться, яка це краса! У вашій кімнаті затемнене абажуром світло творитиме чарівний мрійний настрій. Ви ж самі знаєте, зелений чи кофейний кольори заспокоюють зір, добре впливають на розбурхані нерви й створюють передумови здоров'я. Це лагідне світло, що спливає ніжними потоками... – ласкаво жебонів продавець...

Незвичайний слухав словотворний потік звабливої реклями й не спостерігся, як погодився взяти абажур. За хвилину величний дарунок стояв на прилавку в строкатій обгортці. Довідавшись, що абажур коштує тільки 6 дол., але більше як його книжка, письменник не наважився торгуватись. Він витяг із торби пакунок із сорочками, а потім дістав книжку.

– Я, пане-добродію, хотів з вами, як українець з українцем, себто – свій до свого, запропонувати вам свою книжку, – соромливо посміхався до продавця Незвичайний.

Улесливий купець раптом почав випростовуватись, витя-

гати шию і піднявши гордо голову спалив письменника зловним поглядом. Це була довга нестерпно-болюча хвилина. Потім раптом зловний погляд купця впав на пакунок із сорочками, що лежав на прилавку. Гнів купця почав танути, мов лід на сонці і він знову веселенько, як потічок між осокою, прошелестів:

– Ви пропонуєте мені в додаток до книжки за абажур і ці сорочки? – показав, хитро примруживши оченята.

– Я пропоную свою книжку, вона п'ять долярів, – збентежено пробелькотав письменник.

– Ага, то ви сорочки за один доляр даєте, добре я погоджуюсь. Але, дорогий маестро, тому що я дуже шаную працю письменника, додам вам до абажура гумові рукавички. Прекрасна річ! Ваша дружина ніколи не буде скаржитись, що сода роз'їдає пальці, коли миє посуд.

Незвичайному забракло повітря. Йому здавалося, що спрут ухопив його за горло й смертельно душить. Тим часом пакуночок із сорочками вже зник під прилавком, а натомість лежали гумові рукавички, строкатий абажур, а поруч усміхнений продавець.

Незвичайний хутко розстебнув комір сорочки, ухопив абажур, узяв торбу з книжками й вискочив з української крамниці. Гумові рукавички з поспіху забув. За порогом голосно вдихнув свіже повітря. Зневага, що палила обличчя, трохи розвіялася.

Незвичайний подивився в торбу на книжки, що злякано причаїлися на самому дні, рішив за всяку ціну пробувати щастя в інших, сумлінніших купців. Може пощастить знайти доброзичливих добродіїв, людей із почуттям прихильності до української літератури, може пощастить справді принести дружині гіднийсвяточний подарунок.

Недалеко була ще українська крамниця з харчами. Треба попробувати. Переступивши поріг харчової крамниці, письменник зразу запропонував книжку. Він гадав, що ліпше продати книжку, а тоді без зайвої мороки купити те, що захочеш.

– Та ж я, пане письменнику, не то що книжки читати, а

й до церкви не маю часу піти, – гірко поскаржився продавець.

– То купіть для дітей, хай вони прочитають, – запропонував письменник.

– Для дітей?! – здивовано звів брови купець, – та ж мої діти розуміють тільки одне слово поукраїнському, – гнівно відповів сердега.

– Яке саме слово? – поцікавився письменник, спраглий на глибокі почуття.

– Що я дурний, – злобно признався купець.

Письменник подивився на зажуреного земляка й подумав, що діти мають цілковиту рацію.

– Ви, пане, – раптом похопився купець, – із своїми книжками загляньте до мого сусіди. Пекарню тримає. Він хоч сам італієць, але дітей посилає на курси українознавства, чудакуватий якийсь. Може він купить у вас книжку.

Письменник подякував за пораду й пішов до чудакуватого власника пекарні. Італієць, довідавшись про українську книжку, зрадів як дитина, що побачила цукорки. Хутенько підсунув письменникові крісло та посадив проти себе й почав розпитувати.

– То це ви самі пишете українською мовою? Пишете про катів – большевиків? Кажете, що людям книжка подобалася? О, пане! Я вам дуже дякую, що догадались до мене завітати. Мої діти справді захоплені українською співучою мовою. Хочуть бути співаками. Уже й колядок українських навчилися з платівок. То скільки ж ця книжка?

У Незвичайного від зворушення аж дух перехопило. Не вірилось, що це чужинець.

– Дорого тепер усе, п'ять долярів хочу, – тихо вимовив.

– П'ять долярів?! Та це ж зовсім дешево в порівнянні з американськими. Така гарна обкладинка й такий чудовий папір. То я куплю, ось вам гроші, а це дві булки в дарунок, що завітали, – і італієць взяв з полиці свіжі дві святочні хлібини й обгорнув чистим строкатим папером.

Письменник дивився на чужинця і не зчувся як з його очей покотилися вдячні сльози.

– Пане! – вигукнув він в екстазі, – я вам свою книжку дарую! Дарую за те святе ваше почуття до мене, дарую за те, що маєте таких славних дітей! З мене досить цих дві ваших булки! – з тремтінням у голосі зворушено мимрив письменник і по його обличчі текли гарячі сльози.

– Що ви, пане, та ці дві булки коштують тільки 92 центи, а книжка п'ять доларів. Коли вже відмовляється від грошей, то я вам свого краму, ось беріть, – сказав і похапцем почав у торбу класти коржики, рогалики, медівники, калачі, а зверху розкішний торт. Наклав повну торбу.

– А тепер пане письменнику, коли хочете, зайдіть до того жида, що напроти, до ковбасника. Його діти разом із моїми відвідують школу українознавства. Він купить.

Письменник подякував чужинцеві й вийшов. Закинув на плечі повну торбу калачів і пішов до ковбасника.

– То ви з самого Кам'янець-Подільського? Та ж я там родився, – зрадів жидок і мало не обняв письменника. Довідавшись про мету відвідин, почав хвалитися своїми діточками.

– Учіться, – кажу їм, бахури української мови. Дасть Бог, що дідько вхопить большевиків, повернемося до Кам'янця-Подільського й там побачите чудесний край, що немає кращого в світі. І діти послухалися. Вже старший і віршики по українському плутає. Здібні бахури. Два їх у мене, то й дві книжки дайте. Кажете за десять доларів обидві? Дуже добре. Ось вам гроші.

– Та я хотів і вам дати заробити, ковбаски мені, з часничком, – задоволено попросив письменник.

А за пів години з ковбасні вийшов письменник з двома повними торбами.

Українські купці побачили його з радісною усмішкою і гнівно загукали:

– Бачите, кому наші люди дають заробляти? Жидам! А ще й письменником називається. Ось яких ми маємо зрадників на еміграції! Большевик!

Ми поспішаємо

Я біг, і біг, і біг. Я сказано гнався. Я поспішав задиханий і збуджений, мов навіжений, все далі й далі вперед. У мене вже зміцніли груди, уже заокруглилися на руках біцепси, уже, мов дикий чагарник буяли на голові густі зарості парубоцького чуба, а я все летів вперед. Уся моя думка, моя мрія, усі дитячі бажання стрімголов рвалися далі. Єдина моя мета, моє юнацьке прагнення було як найдалі втекти від свого зневажливого дитинства. Саме слово пацан – мені було осоружне.

Коли мені було шість років, я непогамовано заздрих усім семирічникам. Коли мені минуло сім років, мене солодко спокушали восьмирічники, і я хотів стати старшим. Моїм бажанням рік-річно не було кінця, і я все хотів бути старшим, як був насправді. Уже шістнадцятьрічним юнаком я мріяв про парубоцький стан, щоб мати право разом із парубками стояти ввечорі на вулиці й співати та ухикати, а на весіллі танцювати з дівчатами. І я рахував місяці, тижні, коли мені буде вісімнадцять років. Потім я закохався в дівчину роком старшу за мене. І це мене безмежно принижувало, соромило й мучило.

У мене на голові вже буяла справжня парубоцька чуприна, я вже міг однією рукою перевернути воза чи зупинити коня, а й тоді в мене було нестерпне бажання бути дорослим і старшим.

Потім під моїм носом засіялися вуса, і я дуже зрадів. Це чудове відкриття я зробив одного недільного ранку, коли, змивши з обличчя густий бруд, глянув у люстро, коли розчісував чуприну. Вуса! – вихопився зненацька вигук з грудей і я зареготався. Обережно провів пальцем по чорному пушкові на юнацькому підніссі, боячись змахнути це моє переконливе свідоцтво мужности. У моїх грудях забракло місця для повені бурхливого повітря.

Здавалося – я дійшов мети, більше не було потреби поспішати. Але ж ні! Я і далі поспішав, хоч і не так навіжено. Я щоранку зиркав у люстро й плекав свої чудесні вуса, з нетерпінням чекаючи того дня, коли зможу їх підвести в гору кільцями, як ознаку зрілого лицарства – чванливості.

Так минуло чимало місяців і мої вуса викликали заздрість у всіх ровесників та парубків молодшого віку. Від моєї появи на якійсь okazії чи весіллі – дівчата умлівали. Але мене тягнуло все вперед і вперед. Усе далі й далі від дитинства, від юнацтва, від молодости. Було безжурне дитинство, була шаллива молодість, пережив я і чари кохання повні меду й п'яного вина, – і одружився.

Здавалося, я нарешті таки дійшов мети, дійшов, чого хотів, потрапив у тихе плесо родинного потічка, і плести б моему човникові спокійно між берегами життя та насолоджуватися родинним щастям і чарівною дійсністю.

Так ні!

Я дивився на своїх дітей, що підростали, і мріяв бачити їх із закінченою освітою, на самостійно обраному життєвому шляху. І тепер мої бажання не знаходили меж, все рвалися вперед. Я кожного місяця зривав з нетерпінням на календарі старий листок, перегортав три або й чотири місяці наперед, визначаючи собі якусь потребу, дату, і цією датою поспішав жити. Коли ж та дата, та потреба наближалася і завершувалась, у мене вже була наготована нова мета місяця чи року, заради якої я жив.

Аж раптом одного погожого дня мій старший внук, бавлячись на моїх колінах, копирсаючись своїми пальчиками в моїй чуприні на голові, радісно вигукнув:

– Дідусю! Я знайшов у чубові срібну ниточку!

Я завмер! У мене похолело в грудях. Страшна старість заглянула в мою чуприну.

– Висмикни її з моєї голови! – поспішно попросив я онука, приховуючи тривогу.

І шойно тоді я збагнув, що далі нема куди поспішати. Бо я зрозумів, що вже старий, що життя вже позаду, – здавалося

ще й не жив. Тепер у мене зринула несамовита думка, як би це повернути своє життя назад, як би це хоч рік, хоч місяць, хоч один день зазнати тієї радості безжурного дитинства, того бадьорого віку юнацтва, хоч на один день відчути в своїх стомлених грудях подув молодого духу. Я почав тепер приглядатися уважніше до чарівної природи навколо себе, до зелених та могутніх дерев, до радісних та співучих пташок, що живуть і п'ють солодоші сьгоднішнього дня, не поспішаючи на завтра, не переступаючи зневажливо сьгоднішнього.

Мій онук тепер все частіше й частіше заглядає в мою чуприну, і все більше висмикує срібних ниточок. А вже коли моя голова, ще буйна молодими мріями, ще нестримна в бажаннях, якось раптом вкрилась суцільним плетивом срібного павутиння, що онук безпорадно звів руки, я вдався до винаходів геніяльного людського розуму – пофарбував волосся. Мені хотілося бути молодим і я почав задкувати від своєї старости. Я чинив відчайдушний опір рокам, місяцям і дням, що шалено летіли повз мене. Я ніяк не хотів рухатись вперед і з якимсь жалем, смутком, тугою згадував золоте дитинство, яке не вмів використати, шасливий юнацький вік, який так недбало знехтував, прекрасну молодість, з якою я так несумлінно повівся.

І хоч людські винаходи, людська думка швидко летить вперед, здобуваючи перемогу над таємницями всесвіту, і хоч медицина трохи сповільнила старіння, а косметичні чари відмолоджують людину, я однаково помічаю, що мої сили занепадають, що на обличчі час мережить непомітні зморшки все заглиблюючи їх, що безжалісний час відбирає в м'язах пружність, лягає тагарем на всю постать.

Уже мені було тяжко бігати за онуками по майдані й я радше просиджував в холодочку на лавочці, під деревом, наповнений спогадами про минуле, що відійшло у вічність. Усе те минуле, що розплилось позаду, відбилося тепер у моїх думках сумним спогадом. І хоч я вже більше не поспішав вперед, а задкував, опирався, протестував, але невблаганне сонце кожного ранку штовхало мене в плечі, а ввечорі тягло це сон-

це за груди вперед до безповоротного кінця. І хоч я тепер вже цього бігу вперед не хотів, але однаково невблаганий час тягнув мене вперед мимо волі.

Тепер я тужив за минулим!

Поспішно, пристрасно, усіма легенями кволих своїх грудей пив нектар чарівного життя, такого короткого в нашому віку. Я з жалем іще раз, іще раз згадував безжурне дитинство, яке не шанував, юнацтво, яке змарнував поспіхом і всю молодість, яку пробіг мов на коні.

І щойно тепер, на старість, я сам себе запитав:

– Куди ж ми й для чого поспішаємо?!

ЛІТЕРАТУРНІ ЕПІГРАМИ

ЗОСИМ ДОН ЧУК

Укладемо наші ритми
На еспанський корорит ми:
Там, де сонце смажить брук,
Там, де люд, як чорний крук,
Де трамваю грізний грюк,
Жив Дон Чук і Донна Чук.

Філядельфія оселя –
Це вам не філодендрон:
Ні дельфінів, ні Фіделя,
Тільки фільм і патефон.

Не сумує наш Дон Чук
Він радіє з творчих мук

І дітей ростить: чук – чук!
Як не донця то синчук,
Як не повість – то роман –
В нього діток караван
Ще й близняточка новелі,
То плаксиві, то веселі...

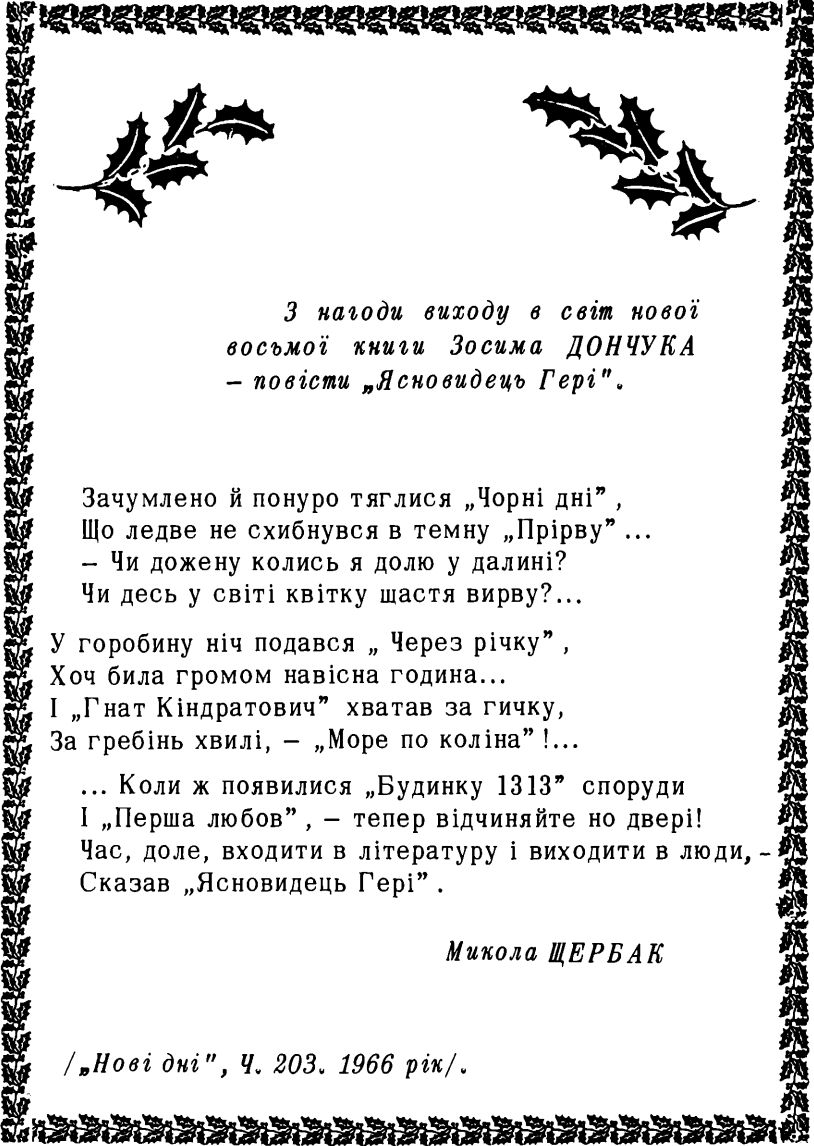
І приходять за числом
Другий, третій, п'ятий том...
„Діти – каже їм Дон Чук, –
„Годі вам уже чук – чук.
Не жалів на вас я рук,
А тепер пора вам в друк”.

Ганна ЧЕРІНЬ

/„Мітла”, Ч. 7. 1963 р./

*З нагоди виходу в світ нової
восьмої книги Зосима ДОНЧУКА
– повісти „Ясновидець Гері”.*

Зачумлено й понуро тяглися „Чорні дні” ,
Що ледве не схибнувся в темну „Прірву” ...
– Чи дожену колись я долю у даліні?
Чи десь у світі квітку шастя вирву?...

У горобину ніч подався „Через річку” ,
Хоч біла громом навісна година...
І „Гнат Кіндратович” хватав за гичку,
За гребінь хвилі, – „Море по коліна” !...

... Коли ж появилися „Будинку 1313” споруди
І „Перша любов” , – тепер відчиняйте но двері!
Час, доле, входити в літературу і виходити в люди, –
Сказав „Ясновидець Гері” .

Микола ЩЕРБАК

/„Нові дні”, Ч. 203. 1966 рік/.

ДРУЖНЕ ПОСЛАННЯ ЗОСИМОВІ ДОНЧУКОВІ

І бачив я, як плідний Зосим
Дев'яту книжку устругнув.
Ніколи не читав я досі,
Щоб Ротшильд розв'язав війну.

Ні про таємні заговори
Із мрією підбити світ...
Чому ж історія говорить,
Що це все вигадка і міт?

Тримайся, Зосиме, цю „шпильку”,
Хоч ти і звинний і меткий,
Не вибачать тобі до-віку
Єрусалимські козаки.

„І бачив я” вони закуплять
Тотально й сплять все у прах,
І лишиться велика купа,
Найбільша попелу гора.

А на горі, як на престолі,
Возсяде Зосим – белетрист
І доведе: король є голий,
А Вельзевул танцює твіст...

Все ж, по-за жартами, ту річ я
Перечитав „одним стрибком”.
Коли б тобі прожить сторіччя,
Ти видав би сто перший том.

Пливе та розповідь, як хвиля,
Як буйний вітер на весні,
І що би там не говорити,
Діла цікаві і ясні.

А зокрема, ніхто ще досі
Не розвінчав так комунізм,
Як це зробив дотепний Зосим,
Блоха б його вбрикнула в ніс!

„Партійці” Маслов, Заболотний
Керують всім ССРСР,
А принцип боротьби „Народний”
Ще в революцію помер.

І душать наш народ піввіку
Розпрособачі холуї.
Цілком на місці злозяки:
Характеристики твої!

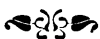
Грицько – це справжня Україна,
Зневажена, зігнута в гак.

Отак, до бісового сина,
Ми співіснуем... на рогах.

Коли ж ті роги зріже доля?
Коли вже правда забуя?
Мовчання... Тиша... Та ж неволя...
А покищо „І бачив я...”

Іван ЕВЕНТУАЛЬНИЙ

ЮВІЛЯТОВІ ЗОСИМОВІ ДОНЧУКОВІ
В ЙОГО 65 - ЛІТТЯ.

ТВОЇХ СТЕПІВ І ПІЛЬ ШИРОКИХ,
У СНАХ КОВЕРЗНИХ УМАНЬЩИНО, –
МОГИЛ КОЗАЧИХ ТА ВИСОКИХ, –
ТОПЧУ, МОЯ ТИ УКРАЇНО!

ГУЛИ РОКИ – ПРОКЛЯТІ, ЛЮТІ,
ЩО НІС ТИРАН ЇХ ІЗ ПІВНОЧІ.
ГРІЗНЕ ПИТАННЯ: БУТИ ЧИ НЕ БУТИ? –
ПЛЮЛО У ДУШУ, В ЗМЕРКЛІ ОЧІ!

І МЕРЛИ ДУМИ В ЖАХ ЗАКУТІ, –
ТИРАН ШАЛІВ, УПИТИЙ КРОВ'Ю!
ХІБА Ж МЕНІ, КОЛИ ЗАБУТИ,
ЯК МІЙ НАРОД КОНАВ У ГОРЮ?

ЯК З ГОЛОДУ ВМІРАЛИ ДІТИ ГОЛІ,
ЯК СЕРЦЕ ЦВІЛЛЮ ВБАГРЯЛОСЯ,
ЯК ОЗВІРІВ МОСКВИН З СВАВОЛІ, –
І ЯК КИДАТЬ ТЕБЕ ПРИЙШЛОСЯ!

ТВОЇХ ДОРІГ, СИНЯВИ НЕБА,
НІЯК ЗАБУТИ УМАНЬЩИНО!
ТОБІ Ж МЕРЕЖУ РІДНЕ СЛОВО,
МОЯ, КОХАНА УКРАЇНО!

ЗІРВАЛИСЬ ОСЬ РОЗКУТІ ДУМИ
І СЛОВО СТАЛО НА ПАПЕРІ, –
І СТУЖЕНЕ ПРИХОДИТЬ НИШКОМ
І СТУКАЄ У РІДНІ ДВЕРІ!

І Я „ДЕСЯТУ" ОСЬ ДРУКУЮ
В ШІСТЬ – П'ЯТИЙ ЮВІЛЕЙ В ЧУЖИНІ, –
І РАЗОМ З АВТОРОМ СВЯТКУЮ –
ЧУДОВЕ СВЯТО В ТІЙ ХВИЛИНІ!

І ТИШУ Я, ЗОСИМЕ, РУКУ,
ЩО НЕ ЖАЛІЄШ ПОТУ - ТРУДУ,
ДЛЯ КРАЮ РІДНОГО СВОЄГО,
ДЛЯ БІДНОГО СВОЄГО ЛЮДУ!

ТО Ж ЖИЙ ЦІЛІ СТОРІЧЧЯ НАМ ЩЕ,
ВЕРНИ В СВОЮ КОХАНУ УКРАЇНУ
І ПРИНЕСИ ЧАР – ЗІЛЛЯ СЛОВО,
ЯК СИНА ВІРНОГО ДАНИНУ!

Петро Я М Н Я К

7-ме січня 1968 р.

З М І С Т

	стор
Передслово	5
Два доляри	9
Полуниці	26
Десята	29
Старий млин	50
Право революції	61
Божественна краса	72
Звірі	79
Кавун	84
Почуття	89
Бльондинка	105
Жебрак	109
Остання хвилинка	123
Двобій	130
Капелюх	141
Брати	157
Посестри	174
Нічна дефіляда	189
Передсвяточні закупи	204
Ми поспішаємо	211
<i>ЛІТЕРАТУРНІ ЕПІГРАМИ</i>	
Зосим Дон Чук, Ганна Черінь	215
З нагоди восьмої книги, Микола Щербак	216
Дружнє послання Зосимові Дончукові Іван Евентуальний	217 - 218
Ювілятові Зосимові Дончукові в його 65 - ліття, Петро Ямняк	219 - 220
З м і с т	221
Твори Автора	222

Т В О Р И
З О С И М А Д О Н Ч У К А

ЗБІРКИ ОПОВІДАнь

1. Чорні дні,	140 стор.	вичерпано.
2. Через річку,	156 стор.	1.50
3. Десята, тверда оправа	222 стор.	4.00

С А Т И Р А

4. Гнат Кіндратович, повість	200 стор.	2.00
у твердій оправі		3.00
5. Море по коліна, повість, тверда оправа	295 стор.	4.00
6. Ясновидець Гері, повість,		3.50
у твердій гарній оправі	262 стор.	5.00

Р О М А Н И

7. Прірва, тверда гарна оправа	560 стор.	4.00
8. Перша любов, тверда оправа	260 стор.	вичерпано
9. Будинок 1313,	295 стор.	3.00
в твердій гарній оправі		4.00
10. І бачив я..., тверда чудова оправа,	324 стор.	5.00
11. Утрачений ранок, роман, готується до друку.		

Дорогі Читачі!

З нагоди мого ювілею, хто замовить більше як три книжки, отримає 35% знижки. Тому, що деякі книжки в обмеженій кількості, спішіть із замовленням.

Замовлення слати на адресу:

Z. DONCZUK

1915 N. 7TH ST.

PHILA. 19122 PA. U.S.A.

Дорогі Читачі!

Цим разом надсилаю Вам свою ювілейну збірку оповідань:
ДЕСЯТА Ціна 4 дол.

Ви самі переконуетесь, що без книжки в хаті життя сірішає і людина відчуває тугу за чимсь утраченим.

Без книжки, як без хліба, жити людина не може.

Хочу з сумом ствердити, що ціни на життя катастрофально підскочили й тому вартість цієї збірки оповідань винесла мене стільки як і попередній роман на 324 сторінки. Але, щоб не відштовхувати Читача, свідомо продаю цю книжку дешевше попередньої.

Минулого разу Ви купили мою книжку й допомогли мені видати цю збірку, за що Вам щиро *ДЯКУЮ*.

Допоможіть же й видати наступний твір, купуючи цю збірку.

Ще раз наперед щиросердечно *ДЯКУЮ!*

АВТОР.

П. С.

Дорогий Читачу! Пришліть адресу хоч одного свого приятеля, що любить українську книжку. буду Вам дуже вдячний.

Чи подобаються Вам мої оповідання? Напишіть!

